

ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ
СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№19 - 2021

EUROPEAN
HISTORICAL
STUDIES

ACADEMIC JOURNAL

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №13 від 27 травня 2021 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 19. – К., 2021. – 104 с.

ISSN 2524-048X

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19>

УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Коларж П., д-р габілітований, проф. (Університет м. Констанц, ФРН) (голова редколегії)
Машевський О. П., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Купчик О. Р., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Пількевич В. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)
Коваль А. П., к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (технічний редактор)
Банті Р., доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Держава Ізраїль)
Біленький С., доктор філософії (Історія), доц. (Університет Торонто, Канада)
Власенко В. М., к.і.н., доц. (Сумський державний університет)
Грубінко А. В., д-р іст. наук, проф. (З національний університет)
Городня Н. Д., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Гасимли М., Джафар огли, д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджанська Республіка)
Добронські Ч. А., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Зихович Д., доктор філософії (історія), доц. (Університет Мічегану, США)
Йокубаускас В., д-р гуманітарних наук (Історія), старший наук. співроб. (Клайпедський університет, Литовська Республіка)
Казакевич О. М., д-р іст. наук, доц. (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф. (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Конта Р. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д., д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Республіка Молдова)
Латиш Ю. В., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Мартинов А. Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ)
Малько В., доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Мордвінцев В. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Патриляк І. К., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Перга Т. Ю., к.і.н., ст. наук. співроб. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)
Рахно К. Ю., д-р іст. наук, ст. наук. співроб. (Інститут народознавства НАН України, Інститут керамології)
Руккас А. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Сава-Чайка Е., д-р філософії (Історія) (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава, Республіка Польща)
Чолій С. В., к.і.н., доц. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 16 грудня 2019 року»).

Рецензенти:

Дьомін О. Б., д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Тел. (044) 239 34 24, 066 360 00 80 e-mail: european_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net
Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>
Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of Faculty of History Taras Shevchenko National University of Kyiv to spread through the Internet (Protocol № 13 of May 27, 2021).

European Historical Studies: Scientific Journal. – № 19. – Kyiv, 2021. – 104 p.

ISSN 2524-048X <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19> UDC 94

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial Board

Kolarz, P. – Dr. habil. (History), Professor (University of Konstanz, The Federal Republic of Germany) (Chairman of Editorial Board)

Mashevskiy, O. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Kupchyk, O. – Ph. D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Pilkevych, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Executive Secretary)

Koval, A. – Ph.D. (History), Assistant Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Technical editor)

Banti, R. – Ph.D (History), (Ministry of Education of Israel, Jerusalem, The State of Israel)

Bilenky, S. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Toronto, Canada)

Cojocar, L. – Dr. habil. (History), Associate Professor (State University of Moldova, Moldova)

Choliy, S. – Ph.D. (History), Associate Professor (National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine)

Dobronski, Ch. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Gasimli M. Jafar oglu. – Dr. habil. (History), Professor (Baku State University, The Republic of Azerbaijan)

Horodnya, N. – Dr.habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Hrubinko, A. – Dr.habil. (History), Professor (Ternopil National Economic University, Ukraine)

Jokubauskas, V. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (Klaipeda University, The Republic of Lithuania)

Kazakevych, O. – Dr. habil. (History), Associate Professor (National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine)

Konta, R. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Kotliar, Yu. – Dr. habil. (History), Professor (Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine)

Latysh, Yu. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Martynov, A. – Dr. habil. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU, Ukraine)

Malko, W. – Ph.D. (History), Associate Professor (University of California, Fresno, United States of America)

Myronovych, E. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Mordvintsev, V. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Patryliak, I. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Perga, T. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (State Institution "Institute of World History of NAS of Ukraine")

Rakhno, K. – Dr. habil. (History), Senior research fellow (the Ethnology Institute of Ukraine NASU, Ukraine).

Rukkas, A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Sawa-Czajka, E. – Ph.D. (History), Associate Professor (History), (The Academy of International Relations and American Studies, The Republic of Poland)

Vlasenko, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Sumy State University, Ukraine)

Zychowicz, J. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Michigan, United States of America)

Electronic journal «European Historical Studies» is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality «historical science».

(Order of Ministry of Education Ukraine from 28.12.2019 № 1643 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 16 December 2019")

Reviewers:

Diomin, O. B. Dr. habil. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University);

Potiekhin O. V. Dr.habil. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, 60 Volodymyrska Str., City of Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Phone: (044) 239 34 24, 066 360 00 80, e-mail: european_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

- Марія Георгієва.** Особливості трансформації аграрних відносин в Болгарії після вступу до Європейського Союзу (2007–2019)..... 6
- Андрій Мартинов.** Ціннісна диференціація в Європейському Союзі: історичні передумови та тенденції 17
- Світлана Мотрук.** Євроатлантична інтеграція Чеської Республіки, як чинник модернізації та національної безпеки 33

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

- Наталія Залєток.** Служба британських та радянських жінок у розвідці в роки Другої світової війни 50
- Юрій Котляр.** Синергетичний метод у дослідженні українського державотвоння: європейський досвід 61
- Віктор Погромський.** Діяльність польсько-американського комітету допомоги дітям та американської адміністрації допомоги (АРА) на території Польської Республіки у міжвоєнний період 74
- Олександр Пониपालяк.** Політика нацистської Німеччини в окупованому Криму (1941–1944) 86

РЕЦЕНЗІЯ

- Олег Машевський.** Європейський Союз і Велика Британія у пошуках нових форм співпраці. Рецензія на монографію А.В. Грубінка, А.Ю. Мартинова «Європейський Союз після BREXIT: продовження історії» (Тернопіль–Київ, 2021. 258 с.)..... 97

CONTENTS

EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

- Maria Georgieva.** Features of the transformation of agrarian relations in Bulgaria after accession to the European Union (2007–2019) 6
- Andrii Martynov.** Value differentiation in the European Union: historical prerequisites and trends 17
- Svitlana Motruk.** Euro-Atlantic integration of the Czech Republic as a factor of modernization and national security 33

ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY

AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Nataliia Zalietok.** Service of British and Soviet women in intelligence during World War II 50
- Yuriy Kotlyar.** Synergetic method in the research of Ukrainian state formation: European experience 61
- Victor Pohromskyi.** Activities of the Polish American children's aid committee and the American Relife Administration (ARA) on the territory of Polish Republic 74
- Oleksandr Ponypaliak.** The policy of Nazi Germany on the territory of the Crimean peninsula (1941 – 1944) 86

REVIEWS

- Oleh Mashevskiy.** European Union and Great Britain is seeking new forms of cooperation. **Review of the monograph by A.V. Grubinko, A. Yu. Martynov "The European Union after BREXIT: a continuation of history" (Ternopil – Kyiv, 2021. 258 p.)** 97

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК94(497.2):349.42

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19.1>

Maria Georgieva,
Ph.D (History), Associate Professor
National Transport University, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF THE TRANSFORMATION OF AGRARIAN RELATIONS IN BULGARIA AFTER ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION (2007–2019)

Abstract. *The article reveals the peculiarities of the development of industrial relations in the agricultural sector of the Bulgarian economy in terms of its membership in the European Union. Thanks to the involvement of a wide range of statistical sources, it is determined that modern Bulgarian society is experiencing profound changes in socio-economic development, the response to which has brought the Bulgarian agricultural sector to a competitive level.*

It is determined that the agricultural sector of the Bulgarian economy had a rather difficult way of adapting production relations to European requirements. At the same time, Bulgaria's accession to the European Union stimulated the development of agriculture, contributed to the introduction of the latest agro-technical production technologies, rational land use, improvement of agricultural products.

The main trends in the development of the agricultural sector of the Bulgarian economy after the country's accession to the EU and the transformation processes in the sector are analyzed. In addition, as a result of an in-depth analysis, it was proved that the Bulgarian agricultural sector on the verge of joining the EU had a number of problems that hindered the increase of its productivity and profitability. Following Bulgaria's accession to the European Economic Area, the country had to take a number of measures to address the above-mentioned problem. In particular, it consisted in the adaptation of agricultural legislation, state support measures to European norms and standards of agricultural production to European norms and requirements. The deepening of European integration and the further accession of Bulgaria to the EU accelerated the transformation of agricultural production relations and the modernization of agriculture, which was accompanied by the adaptation and harmonization of the agricultural sector to increase its productivity.

Keywords: *production relations, European Union, agricultural sector of the economy, Bulgaria, adaptation, integration.*

After Bulgaria's accession to the European Union, the agricultural sector continued the process of its adaptation to European norms and requirements, which was accompanied by the introduction of production standards, standardization of production processes and quality assurance of products.

The efficiency of agricultural production in Bulgaria depended on the implemented state policy measures to ensure sustainable agricultural development. At the same time, the main directions of state policy in the agricultural sector were financial support for farmers by reducing unemployment in the sector and increasing the competitiveness of the industry. State regulation of the agricultural sector of the

Bulgarian economy is a set of measures implemented by the state for the development of economic processes in agriculture.

Unfortunately, the development of the agricultural sector of the Bulgarian economy after joining the European Union has not been the subject of scientific research by domestic scientists. However, in the works of Bulgarian economists, historians and sociologists, the problem of adapting Bulgarian industrial relations to European requirements has not been comprehensively reflected. This problem is reflected in the works of Bulgarian researchers only in fragments. Thus, in the scientific works of D. Nikolov [5], N. Benchev [1], J. Slavova [7].

A key feature of state regulation and management of the agricultural sector of the economy were measures that had a stimulating or restrictive effect. These measures include subsidies, increase in purchase prices for agricultural products, reduction or exemption from taxes, duties, excises. Restrictive measures of state policy in the agricultural sector include the following measures, opposite to the previous ones, namely: reduction of subsidies, reduction of purchase prices, increase of taxes, etc.

The objects of state policy in the agricultural sector were all agricultural enterprises, including family farms. At the same time, in the Government Program "On Stable Development of the Republic of Bulgaria for the period 2010-2014" [3, p.8] it was argued that the measures used by the state should be aimed at satisfying the interests of all stakeholders, such as the state, agribusiness, farmers and consumers.

The second feature of the state agricultural policy was the existence of national standards for regulating the conditions of agricultural activity, which complemented the legislation and standards of agricultural activity.

The third feature was the relationship and interdependence between the various branches of agricultural production. The development of industrial dependence between industries and increasing concentration of resources in large agricultural producers have led to restrictions on free competition and the tendency to monopolize the market. This circumstance hindered the development of entrepreneurial initiative and was the main reason for state intervention in the development of the agricultural sector, through the introduction of measures to limit the monopoly in the manufacturing sector.

Thus, state support for the development of the agricultural sector was an important element through which it influenced the transformation of the agricultural sector. An effective agricultural policy has facilitated the rapid adaptation of the Bulgarian agricultural sector to European requirements and increased its productivity.

During the period 2007–2019, in order to improve agricultural productivity and reduce negative trends in the agricultural sector in the context of EU accession, the Council of Ministers of Bulgaria adopted a number of resolutions and programs. The most important and regulating the state policy in agriculture were the decision of the Council of Ministers of Bulgaria №564 of July 31, 2014 "On the development of the scheme of direct payments to agricultural producers" [3, p. 11], the order of the Council of Ministers of Bulgaria "On conditions and application of direct payment schemes" and Order "On eligibility criteria for agricultural land for support under the scheme of direct payments for land". The reasons for this process are the refusal of the part of farmers who received little support in the amount of up to 500 euros to apply, because the requirements for applicants were increased. The rest of the farmers considered that these benefits were not beneficial to them, as the costs of applying (payment of social and medical insurance when registering for benefits, according to the Resolution of the Council of Ministers №3 of 17 September 1999) [1, p. 71]. Statistics show that the number of beneficiaries who received direct payments up to 500 euros, respectively, in 2015 – 38.53 thousand, in 2016 - 8.2 thousand, in 2017 – 7.1 thousand or a decrease about 30 -31 thousand farms. There was a decrease in the number of beneficiaries from the group of those who received subsidies, in the range of 500 – 1250 euros, but it is much less – from 22.48 thousand in 2015 to 17.21 thousand – in 2016 and 16.26 thousand – for 2017, a decrease of approximately 5–6 thousand [4, pp. 33–34].

After Bulgaria's accession to the EU in 2007, farmers began receiving subsidies in 2008 to support production activities. The data show that the number of recipients of state aid for the period 2007–2015 increased from 78.7 thousand and reached 98.9 thousand, but in 2016–2019 their number decreased to 67 thousand.

According to the government program "On stable development of the Republic of Bulgaria for the period 2010–2014" and "On the stable development of the Republic of Bulgaria for the period 2014–2018", the Council of Ministers of Bulgaria was to support and develop agricultural production and promote the development of the agricultural market and its entry into the European Economic Area [4, pp. 27–29]. This program provided for food security in Bulgaria.

According to the Rural Development Program for the period 2007–2011, support for agricultural producers was provided by providing the following types of assistance:

- direct and indirect payments to agricultural producers. A special place in this type of assistance belonged to young farmers, whose activities required greater investment;

-
- subsidizing the renewal of the material and technical base of agricultural holdings and providing soft loans for modernization of production;
 - financing the research work of agricultural research institutes and ensuring their practical implementation in the production process. Training of human resources of the agricultural sector;
 - social development of rural areas [7, p. 110]

Expenditures were planned for each of the areas of state policy in the agricultural sector of the Bulgarian economy in the Program, which were financed from the budget.

The analysis of budget expenditures for specific programs to support the development of the agricultural sector showed that the plan of financing the sector in the programming periods 2007–2013 and 2014–2020 was implemented by more than 70% in various areas of the program.

Thus, in 2007–2013, public funds were used under the program "Support for small farms and young farmers." As a result of this program, the construction of 231 farms with a total support of 102 million euros was financed in Bulgaria.

The dynamics of the total number of agricultural farms in the country and the number of beneficiaries of direct payments formed the basis of the relative share of farms that received assistance. There was a positive trend to increase the relative share of supported farms from 21.4% in 2010 to 34% in 2013, and 33.5% in 2016 [4, p. 39].

The relative share of beneficiaries from farms that met the conditions of the SAP ES was high and tended to increase - from 72.5% in 2010 to 85.4% in 2013 and 82.3% in 2016 [4, p. 41].

Although the analyzed period covers two programming periods of the EU SAP: 2007-2013 and 2014-2020, there was a clear trend to increase payments to agricultural holdings in the form of direct payments. Subsidies paid from EUR 166.4 million (BGN 325.45 million) in 2008 increased to EUR 774.1 million (BGN 1,514.0 million) or an increase of 4.7 times [4, p. 42].

Under the budget program "Modernization of Agricultural Farms" 2007–2013 with a total amount of assistance - 1 billion euros, more than 240 thousand agricultural enterprises received assistance to upgrade the machine and tractor fleet.

In the programming periods 2007–2013 and 2014–2020, two budget programs "Vocational training, information activities and dissemination of scientific knowledge" and "Development of new varieties of crops, agricultural processes and technologies in agriculture and processing" were implemented. According to these programs, the funds were directed to research and development of new technologies

and agricultural techniques, their implementation in practice; support for the training of agricultural staff by expanding the network of educational institutions and their accessibility; cultivation and conservation of genetic resources of plants and animals.

Under the budget programs "Payments for natural constraints to farms in mountainous areas of Bulgaria" and "Payments for natural constraints to farmers in forest areas" funds in the amount of 433.2 million euros were provided to farms to reimburse the costs of farming in complex natural and geographical areas. conditions of land location, such as logistics costs, recruitment to work on a farm in hard-to-reach areas.

In addition, state support for the agricultural sector of the Bulgarian economy was aimed at updating agri-environmental management methods. Thus, the budget program "Agri-environmental payments" allocated 435.3 million euros to compensate farmers for the costs of environmentally friendly farming (the use of ecological systems of plant protection, fertilizers and seeds. Also, the budget program "Support for the creation and development of agricultural micro –enterprises "was allocated 127 million euros to create conditions for the development of small agricultural enterprises, namely - the provision of benefits in the lease of land, purchase of machinery and agricultural tools, seeds, fertilizers and information and consulting services to farmers.

The development of the infrastructure of the Bulgarian village, increasing its socio-economic attractiveness and increasing economic activity was regulated by the budget program "Reconstruction and Development of the Village". Under the program, € 166.7 million was earmarked to reimburse the cost of building greenhouses, outbuildings, and medical and social care facilities. In general, in the period 2007–2019, 3 health care points were built in the country under this program. Lozen, Sofia region, village Tsalapitsa, Plovdiv region and the village of Poplars of the Varna region [1, p. 119].

In addition, budget programs were implemented by the Academy of Agricultural Sciences. Thus, the budget program "Professional training and provision of information about the business entity" directed 30 million euros to provide educational and consulting services to young farmers and acquaint them with the latest advances in agricultural science. However, this type of support for agricultural holdings did not have a certain incentive effect.

In 2007, the Government's Single Land Payment Program, the Energy Producers Support Program, was introduced for the first time. For this purpose, all the necessary regulatory and legal prerequisites for the full and effective implementation of subsidy schemes for agricultural producers were created. In accordance with the Law "On

Support of Agricultural Producers", relevant orders were adopted to regulate specific mechanisms for submitting applications for subsidies [5, p. 132]:

- Order of the Council of Ministers of Bulgaria №107 of August 23, 2007 "On the conditions for submitting applications for schemes and measures to support the agricultural sector";

- Order of the Council of Ministers of Bulgaria №9 of May 2, 2007 "On the conditions of support for grain producers";

- Order of the Council of Ministers of Bulgaria №105 of August 22, 2008 "On the conditions for installation, maintenance, access and use of an integrated system of administration and control of the agricultural sector."

During the study period, the Single Land Payments Scheme (SESP) was introduced in Bulgaria under the EU SAP. In order to achieve a consistent agricultural policy and take into account national specifics, it was planned to implement the SEP in Bulgaria by December 31, 2018 [6, p. 27]. The program proposed to increase the number of farmers who could receive financial assistance. To this end, the minimum size of farms that could receive payments was reduced to 0.5 ha for all types of farms. The introduction of the SES in Bulgaria has enabled farmers to receive funding from the European Agricultural Guarantee Fund. The amount of the fee was determined per hectare of land used and was not related to the type of production activity of the farm. According to the EPSU, the following types of land plots were supported:

- Arable land (arable land);
- Pastures and meadows - when applying for support under the SEPS, the density of grazed animals was taken into account and controlled – not less than 0.15 units per 1 ha;

- Lands occupied by perennials.

A prerequisite for the provision of assistance was the compliance of the land with the requirements of cross-compliance and agricultural activities on it.

In April 2007, Bulgaria submitted a request to the European Commission for approval of the size of the land subject to financial support under the Single Land Payment Scheme and in accordance with European legislation. The decision of the European Commission (EC) of 31 May 2007 approved 3,805,638 ha of agricultural land and the minimum farm area of 1 ha and 05 ha, respectively, for land with perennial plantations [2, p. 90].

By the Resolution of the Council of Ministers of Bulgaria of 12 December 2006 "On the amount of funds provided for the payment of a single payment per unit of agricultural area" a request was submitted to the EC for approval of additional

national direct payments in accordance with European legislation. By decision of the European Commission of 30 May 2007, this amount was set at EUR 60,536,113 in total aid [2, p.91].

In 2008, the Resolutions of the Council of Ministers of Bulgaria №105 "On the conditions of creation, maintenance, access and use of the integrated system of administration and control of agricultural lands" and the Resolution of the Republic of Bulgaria №107 "On the conditions for submitting applications for agricultural support programs" were updated. Because the main requirement for the application of the SES was the presence of an integrated system of administration and control of agricultural land, which was built and operated in accordance with European legislation. In Bulgaria, the development of this system began in 2006, and by the end of 2007 it was ready for implementation. In order to disseminate information about SES among farmers, a large-scale information campaign was launched, during which the media and interested farmers were explained the schemes and measures for direct payments for agricultural land.

The information campaign started on March 1, 2007 and during the first 4 years (2007–2011) 179,106 applications were submitted for the total agricultural area of 3,384,375 hectares. This gave rise to the process of verification of all submitted applications in June 2011, which led to the following results:

- Applications declaring land plots larger than 1 ha were subject to more thorough scrutiny.
- Applications involving farms that have already received financial assistance from other subsidiary and financial programs.

An appeal period (10 days) was set for such applications, during which agricultural producers had to prove their right to receive financial assistance. As a result of the inspection, it was established that only 74 thousand applications were free of errors and inaccurate data. Thus, 73,792 farmers received a subsidy of BGN 321.3 million under the SED and 61.4 thousand farmers received BGN 109 million under national programs for financing the agricultural sector of the economy. In addition, during the 2007-2011 inspection period, about 3,000 farmers did not receive support under any of the programs, and 2,700 farmers were sanctioned for doing business for providing inaccurate information.

Further implementation of the EU SAP during the period of Bulgaria's membership in the European Union provided great opportunities for the development of the Bulgarian agricultural sector, as well as provided for compliance with European norms and standards of production.

Special attention in the EU SAP in the period 2007–2013 was paid to the policy of competition of agricultural producers. Elements of this policy were the condition of state support for agricultural production [8, p. 212].

Since 2007, Bulgaria has combined the terms of national programs of state support for agriculture and the rules of assistance from European funds, which provided for a number of restrictions and compliance with certain procedures and rules for the provision of state resources for the benefit of farmers. During the two programming periods, the following state aid was implemented in Bulgaria:

- state aid in the context of the terms of the annex to the Treaty of Accession of the Republic of Bulgaria to the European Union;
- financial assistance provided in accordance with EU Regulation №1860 / 2004 and EU Regulation №1535 / 2007;
- new programs to support agricultural producers, designed to support the development of the agricultural sector of the Bulgarian economy [6, p.113].

The state policy in the agricultural sector of the Bulgarian economy was carried out under the support programs under the EU SAP, which were provided before accession to the EU and which Bulgaria could use until the end of the third year from the date of accession, ie until the end of 2010. Agricultural support continued to be provided and after the end of the transition period, it must be approved by the European Commission. In accordance with the approved Regulation №1535 / 2007, the amount of the minimum financial assistance provided under the EU SAP support program was set at EUR 7,500 per farm for agricultural production of vegetables, fruits and tobacco [7, p. 148]. As for the support of enterprises engaged in the processing of agricultural products, it was provided in accordance with EU rules on aid to industrial enterprises. The total amount of financial assistance to industrial enterprises provided for economic activities could not exceed 200 thousand euros for three years (according to Regulation 1998/2006) [7, p. 149].

During the study period, farmers received state aid in the form of targeted subsidies, reimbursement of interest on agricultural loans and capital subsidies on loans for investment projects and tax benefits. State aid was provided through the State Fund “Agriculture” and the State Fund “Tobacco”, which in the period 2007-2019 acted as bodies in the system of the Ministry of Agriculture and Food, which provided state financial assistance.

In September 2009, the funds allocated under the SAPARD pre-integration program were unblocked, and the European Commission resumed payments to all support groups for the agricultural sector of the Bulgarian economy. In total, for the

entire period of SAPARD program implementation, contracts with agricultural producers for 3,509 projects were approved and concluded.

As of December 31, 2009, all approved projects were implemented, which indicated a high investment interest in Bulgarian agriculture. In addition, as a result of the effective implementation of SAPARD investment programs in the agricultural sector in Bulgaria, during the period of Bulgaria's membership in the EU, the main source of support was the allocation of direct subsidies for the development of Bulgarian agriculture. The unit of calculation was the size of the land plot. Thus, in 2009 the amount of direct payments provided for in the EU Regulation 889/2009 under the terms of the EU SAP was 290 million levs, ie 162 levs / ha of agricultural land [5, p. 141]. The amount of assistance provided depended on the size of the land and the type of crop grown on that land.

As already mentioned, in addition to the European subsidies provided, EU agricultural legislation allowed Member States to subsidize farmers with additional funds from the national budget or by reallocating funds from the European Fund for Rural Development.

Accordingly, the following types of state support for the agricultural sector were used in Bulgaria:

- national surcharges for the use of agricultural land. The total amount under this scheme was 221.3 million levs, which was directed primarily to support agricultural land used for growing vegetables, grains and fruits;

- National surcharges for livestock farms were introduced in 2009 and paid until 2019. They were fully financed from the state budget of Bulgaria, however, after the EC approval procedure. National surcharges to livestock farms were carried out in three areas: assistance aimed at supporting cattle farms; aid for sheep and goat meat and dairy farms; assistance to non-productive farms specializing in breeding ewes.

Thus, the budget programs implemented within the framework of the state policy in the agricultural sphere were aimed at stimulating the development of economic activity in the Bulgarian countryside, supporting its agro-industrial potential and were partially or fully financed from the state budget. However, most government support programs for the agricultural sector were not sufficiently substantiated and were not a priority. The main criteria of budget programs financed from the budget were to meet the strategic goals of agricultural production in Bulgaria and socio-economic development of the Bulgarian countryside, namely employment of the rural population, overcoming poverty and impoverishment of the village, increasing agricultural productivity and increasing the level of life of peasants.

The purpose of determining the long-term priorities of state support programs was to ensure the harmonious development of the Bulgarian countryside and its sustainable economic development, which was to be based on the introduction of an innovative model of agricultural production and integration into the European Economic Area.

Thus, based on the analysis, the following conclusions can be drawn:

- Significant financial resources were used by agricultural holdings through direct payments, which were not available in Bulgaria;
- About 1/3 of farms received state support;
- Uneven distribution of support among beneficiaries - accumulation of significant funds by large economic structures, small or insignificant amount of support to small farms.

Slight positive changes during the current programming period of the EU SAP (2014–2020) compared to the previous one towards a more balanced and even distribution of support between agricultural holdings.

List of sources and literature:

1. Бенчева Н. Регионални клъстери за повишаване на ефективността и конкурентоспособността на аграрното производство / Н. Бенчева. – Пловдив: Акад. изд. а Аграр. унив., 2011. – 136 с.
2. Бъчварова С. Българското земеделие в периода на прехода 1990-2008 / С. Бъчварова. – София: Димакс, 2009. – 238 с.
3. Годишен отчет за дейността на национална служба за съвети в земеделието за 2014 г. [Електронен ресурс] / НССЗ. – Режим на достъп: https://www.naas.government.bg/data/file/norm_docs/Godishen-otchet-NSSZ-za%202014g.-2015-03-31-final%20za%20pechat.pdf (Дата на кандидатстване 21.06.2021 г.). – Име от екрана.
4. Годишен отчет за дейността на национална служба за съвети в земеделието за 2017 г. [Електронен ресурс] / НССЗ. – Режим на достъп: https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2018/01/24/agraren-doklad-2017.pdf (Дата на кандидатстване 21.06.2021). – Име от екрана.
5. Николов Д. Въздействие на Общата селскостопанска политика върху развитието на селски райони и домакинства / Д. Николов. – София: Авангард Прима, 2011. – 200 с.
6. Николова Г. Българското селско стопанство и неговите европейски измерения / Г. Николова. – София: НСИ, 2018. – 126 с.
7. Славова Я. Конкурентни възможности на аграрния сектор / Я. Славова. – София: Институт по аграр. икономика, 2011. – 286 с.
8. Турлакова Т. Аграрно и социално-икономическо развитие на селските райони в България / Т. Турлакова. – Варна: ИК Геа-Принт, 2011. – 420 с.

Refererces:

1. Bencheva, N. (2011). *Regionalni klūsteri za povishavane na effektivnostta i konkurentosposobnostta na agrarnoto proizvodstvo [Regional clusters to increase the efficiency and competitiveness of agricultural production]*. Plovdiv: Akad. izd. a Agrar. univ. (in Bulgarian)
2. Būchvarova, S. (2009). *Būlgarskoto zemedelie v perioda na prekhoda 1990-2008 [Bulgarian agriculture in the period of transition 1990-2008]*. Sofiya: Dimaks. (in Bulgarian)

3. Annual report on the activity of the National Agricultural Advisory Service for 2014 (2015).NAAS. Retrieved from https://www.naas.government.bg/data/file/norm_docs/Godishen-otchet-NSSZ-za%202014g.-2015-03-31-final%20za%20pechat.pdf

4. Annual report on the activity of the National Agricultural Advisory Service for 2017 (2018).NAAS. Retrieved from https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2018/01/24/agraren-doklad-2017.pdf

5. Nikolova, G. (2018). *Bŭlgarskoto selsko stopanstvo i negovite evropejski izmereniya* [Bulgarian agriculture and its European dimensions]. Sofiya: NSI. (in Bulgarian)

6. Nikolov, D. (2011). *Vŭzdeistvie na Obshtata selskostopanska politika vŭrkhu razvitiето na selski raioni i domakinstva* [Impact of the Common Agricultural Policy on the development of rural areas and households]. Sofiya: Avangard Prima. (in Bulgarian)

7. Slavova, YA. (2011). Konkurentni vŭzmozhnosti na agrarniya sektor [Competitive opportunities of the agricultural sector]. Sofiya: Institut po agrar. i ekonomika. (in Bulgarian)

8. Turlakova, T. (2011). Agrarno i sotsialno-ikonomicheko razvitie na selskite raioni v Bŭlgariya [Agrarian and socio-economic development of rural areas in Bulgaria]. Varna: IK Gea-Print. (in Bulgarian)

Марія Георгієва,

кандидат історичних наук, доцент

Національний транспортний університет, м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В БОЛГАРІЇ ПІСЛЯ ВСТУПУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (2007–2019)

Анотація. В статті розкрито особливості розвитку виробничих відносин в аграрному секторі економіки Болгарії в умовах її членства в Європейському союзі. Завдяки залученню широкого кола статистичних джерел, визначено, що сучасне болгарське суспільство переживає глибокі зміни в соціально-економічному розвитку, реакція на які дозволила вивести болгарський аграрний сектор на конкурентоздатний рівень.

Визначено, що аграрний сектор економіки Болгарії мав достатньо складний шлях адаптації виробничих відносин до європейських вимог. При цьому, вступ Болгарії до Європейського союзу стимулював розвиток сільського господарства, сприяв впровадженню новітніх агротехнічних технологій виробництва, раціональне землекористування, покращення виробленої сільськогосподарської продукції.

Проаналізовано основні тенденції в розвитку аграрної галузі економіки Болгарії після входження країни до ЄС і трансформаційних процесів в секторі. Крім того, внаслідок проведеного глибокого аналізу, доведено, що болгарський аграрний сектор на рубежі вступу до ЄС мав низку проблем, що перешкоджали підвищенню його продуктивності та рентабельності. Після входження Болгарії до Європейського економічного простору, країна мала здійснити ряд заходів на вирішення вищезгаданої проблеми. Зокрема, вона полягала в адаптації аграрного законодавства, заходів державної підтримки до європейських норм та стандартів сільськогосподарського виробництва до європейських норм і вимог. Поглиблення європейської інтеграції та подальший вступ Болгарії до ЄС прискорив трансформацію аграрних виробничих відносин та модернізацію сільського господарства, що супроводжувалося адаптацією та гармонізацією аграрної галузі задля підвищення її продуктивності.

Ключові слова: виробничі відносини, Європейський союз, аграрний сектор економіки, Болгарія, адаптація, інтеграція.

Надійшла до редколегії 17.03.2021

УДК 327(4):(94):316.752.4

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19.2>**Андрій Мартинов,***д-р іст. наук, професор, пров. наук. співроб.
Інститут історії України НАН України, Київ, Україна***ЦІННІСНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ:
ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ**

Анотація. У статті показано динаміку зміни домінуючих суспільних цінностей в країнах Європейського Союзу та особливості впливу цієї тенденції на актуальні політичні процеси. Пандемія прискорила кристалізацію ліберально-демократичної та авторитарної моделей сучасного глобального капіталізму. Соціальні зміни провокують конфлікт цінностей. Втрачають довіру соціалістичні, ліберальні та консервативні партії. Ситуацією користуються популісти. Історичний період невпевності дезорієнтує суспільну думку. Криза традиційних ліберально-демократичних цінностей створює ідеологічний вакуум. Проявом цієї тенденції є зміна під впливом мінливої суспільної стратифікації соціально-політичних ідентичностей індивідів і суспільств. Постіндустріальне інформаційне європейське суспільство створює дефіцит традиційних уявлень про роботу і християнську мораль. Цей процес руйнує профспілкові і соціал-демократичні політичні практики. Домінуюча інформаційна суспільно-політична сфера характеризується розмиванням критеріїв правдивості і неправдивості інформації. У минуле пішло уявлення про раціонального добре поінформованого виборця, здатного зробити свідомий політичний вибір на користь власним і суспільним інтересам. Показано кореляцію між зміною цінностей і політичною культурою країн Західної, Східної, Південної і Північної Європи. Вибір на користь «зеленої економіки» стимулює зміну суспільних цінностей та повсякденних практик поведінки людей. Пандемія створила кризу легітимності влади. Карантинні «вимкнення» економіки створюють проблеми з адміністративною раціональністю. Наслідком цих тенденцій є криза мотивації дій влади і суспільства внаслідок стресового перевантаження конкуруючих цінностей. У висновках доведено, що ціннісна диференціація в Європейському Союзі є наслідком особливостей національної історії розвитку держав-членів. Ці тенденції проявляються під час роботи міжурядової конференції щодо майбутнього Європейського Союзу. Невизначеність щодо стратегії розвитку Європейського Союзу заморожує процес розширення ЄС. Реалізація тенденції гармонізації різних цінностей є гіпотетичною.

Ключові слова: Європейський Союз, конфлікт цінностей, соціальні зміни, пандемія, цінності.

Постановка проблеми. Процес ліберальної ринкової глобалізації перетворив всесвітню історію на реальність, скоротивши відстані і географічні перешкоди, радикально посиливши інтенсивність інформаційних обмінів. У 20-х роках ХХІ століття суспільна диференціація відбувається передусім на основі ціннісних орієнтирів. Пандемія коронавірусу прискорила процес кристалізації ліберально-демократичної та авторитарної моделей сучасного глобального капіталізму. Внаслідок цього глобалізація більше не може розглядатися як «вестернізація». Посилення Китаю формує зворотній тренд «орієнталізації». Центр і периферія є феноменами не тільки глобального масштабу, а й присутні у структурі Європейського Союзу, де проявляються «євросоюзівські» захід і схід, а також багатша північ і бідніший південь. Диференціація між цими

складовими відбувається на основі ціннісних орієнтирів відповідних суспільств.

Історія європейської інтеграції свідчить, що феномен міждержавної інтеграції ґрунтується не тільки на спільних матеріальних інтересах, а й на співпраці на засадах спільних норм і цінностей. У іншому сенсі європейська інтеграція є результатом взаємного доповнення держав-членів ЄС на основі розподілу праці та підтримки ефективності функціонування наднаціональних інститутів.

Європейський Союз працює на основі багатої європейської традиції, створює її нові форми і значення та піддається їхньому зворотному впливу. Історичні європейські культури характеризуються різноманітністю та можуть трансформуватись завдяки спроможності бути рефлексивними. Спільний доробок європейської інтеграції є своєрідним культурним капіталом у формі знань та ідей, які легітимізують статус і владу.

Пандемія 2020–2021 рр. змінює суспільні думки та суспільну поведінку. Політична поведінка все частіше стає поведінкою *ad hoc*, так би мовити, для даного випадку. «Вічне сучасне» руйнує обрій стратегічної перспективи. «Віддалена робота» вдома (*home working*) була властива до фабричному виробництву, але вона повертається на новому витку історичного розвитку. Ці тенденції не тільки змінюють ціннісні орієнтири, а й суспільну стратифікацію, що впливає на актуальні політичні процеси в країнах Європейського Союзу.

Огляд публікацій. Суспільні цінності є системою спільного соціального спадку (соціального або символічного капіталу за теорією французького соціолога П.Бурдьє) та мають матеріальну чи нематеріальну форму. Характеристика суспільних цінностей полягає у тому, що вони поділяються більшістю соціальної групи [3, с.70]. Норми є правилами сприйняття конкретної ситуації. Багато норм формалізовані у законах. Британський історик К. Бейлі, досліджуючи історію класичного модерну після Французької революції 1789–1814 рр., доводить, що внаслідок наполеонівських війн глибшим став ціннісний розкол між Західною і Східною Європою [1, с.150]. Інший британський історик Т. Юдт детально проаналізував особливості відмінностей між Західною і Східною Європою у роки «холодної війни» та після падіння «залізної завіси». Причому на думку Т.Юдта, Східна Європа за критерієм основних суспільних цінностей загалом є більш консервативною, аніж Західна Європа [11, с.124].

Постмодерн пропонує домінування пост-матеріальних цінностей: знань, мов, символів, норм, артефактів, стилів життя. Але радикальні соціальні зміни

провокують конфлікт цінностей. У історіографії існує точка зору, що Європейський Союз створювався та функціонує без єдиного європейського суспільства. Німецький історик В.Лот звернув увагу на те, що впродовж історії європейської інтеграції збереглися помітні відмінності у основних соціальних характеристиках між національними суспільствами країн, які входять до складу Європейського Союзу. Причому ця тенденція має нахил до консервації [6, с.65].

Під впливом пандемії коронавірусу втрачають довіру і потенціал розвитку традиційні політичні партії, які опирались на дискурс між соціалістами, лібералами і консерваторами. Ще у середині 1980-х рр. німецький соціолог Н.Луман звернув увагу на те, що змінюється семантика само-описання політичної системи та її самоусвідомлення. Внаслідок цього принципово іншою стає суб'єктна спроможність ставити та вирішувати суспільно важливі завдання і досягати стратегічних цілей [7, с.99].

Розширення Європейського Союзу 2004 р. максимально загострило питання можливості досягнення мети єдиної європейської культурної ідентичності. Німецький історик К.Вігандт детально показав, як диференціюються культурні цінності Західної і Східної Європи. Десятиліття перебування за «залізною завісою» наклали свій відбиток на східноєвропейські країни, зокрема, загалом вони є менш ліберальними, ніж західноєвропейські країни [10, с.112]. За умов глобальної кризи на провідні позиції виходять ультраправі популісти європейські скептики. На початку XXI століття подразником для ультраправих стало збільшення кількості мусульман передусім у країнах Західної Європи. На той час у ФРН було близько 3 млн., у Франції 4,5 млн. мусульман [8, с.45]. Крім того, Туреччина провокує негативне визначення ціннісної ідентичності Євросоюзу, заперечуючи її статус постмодерної космополітичної імперії.

Зрозуміло, що норми і цінності відіграють важливу роль у світовій політиці. Ця тенденція особливо проявляється під час загострення ідеологічного протистояння навколо спроможності виживання ліберальної представницької демократії [4, с.89]. Результати опитування соціологічної фірми «Європейський барометр» громадян країн-членів Євросоюзу щодо уявлень про демократію засвідчують суттєве різноманіття такої рецепції. Однак загальною для багатьох європейських скептиків є твердження про дефіцит суб'єктності маленьких держав Євросоюзу. Не менш серйозною проблемою є поширення транснаціональної організованої злочинності. Економічна криза провокує загострення проблеми забезпечення вирішення завдань соціальної політики та спроможності виживання цінностей соціально-орієнтованої

держави. Ці страхи посилювались за період попередніх опитувань, починаючи з 1978 року [1, с.115].

Демократія це не культурно–політична особливість Заходу, а універсальна цінність модерної політичної культури. Демократія забезпечила возз'єднання Німеччини та приєднання країн Східної Європи до Європейського Союзу. Проблемним є співвідношення національного і наднаціонального права і ціннісних норм. Заглиблюючись у минуле, можна знайти принаймні два духовні джерела сучасної європейської культури: класичну античну традицію та духовну іудейсько–християнську традицію. Політичні цінності Римської імперії вирішальним чином вплинули на становлення політичної культури заходу. Римська імперія забезпечила комунікації для поширення християнства. Римо-католицька традиція сприяла формуванню єдиного правового та політичного західноєвропейського простору. Протестантська культура перетворила активну світську діяльність на релігійний обов'язок віруючого. Розвиток демократичної політичної культури був санкціонований культурою релігійної участі.

Професор Вільного університету Берліну Х. Мюнклер констатує, що середні і малі країни члени ЄС послідовно виступають проти посилення наднаціональних структур влади Євросоюзу, намагаючись зберегти свободу дій [9, с.132]. Інший німецький історик Х.–Г. Яшке зазначає, що в авангарді європейського скептицизму йдуть ультраправі популісти та екстремісти [2, с.118]. Зазначені політичні сили успішно користуються актуальними політичними можливостями.

Міграційна криза 2015 р. показала наявність проблем із процесом, коли мігранти приймають цінності, норми поведінки і культуру групи більшості та поглинається нею. Міграційна криза спровокувала культурний шок, тобто паралізувала нормальні соціальні перспективи внаслідок зіткнення з чужою культурою. Це стимулює появу політичної культури авторитарного популізму. Загострення економічної кризи провокує зміни соціальної стратифікації. Проявом цієї тенденції є втрата провідних суспільних позицій середнім класом, який є основним актором демократичних політичних процесів і відповідної політичної культури. Політичні популісти становлять загрозу демократичному порядку, адже зміцнюють свої позиції, експлуатуючи потенціал нових бідних. У нашому розумінні бідність може розглядатись як суттєвий дефіцит матеріальних і культурних ресурсів, необхідних для підтримки здорового існування. Функціонально безробіття як відсутність зайнятості за наймом або самостійної зайнятості. Це результат структурних та інституційних проблем

європейської економіки, яка застрягла у фазовому переході від модерного індустріального до постмодерного постіндустріального виробництва.

Банальними стали твердження про кризу ліберальної демократії як форми представницької демократії, яка відрізняється загальним виборчим правом, конкуренцією за владу між політичними партіями, захистом громадянських прав. Нагадаємо, що ця ідеологічно–політична система ствердилась в Європі наприкінці XIX – на початку XX століття із суттєвими відмінностями між Західною і Східною Європою та у гострій конкуренції з альтернативними системами, особливо фашизмом і комунізмом.

Класик французького постмодернізму Жан Франсуа Ліотард анонсував «кінець політики», який стимулюється політичним примиренням із статус-кво. Вирішення питання про владу зіштовхується та синхронізується із глобальною економічною кризою. Під впливом цієї кризи головним дефіцитом стали кваліфіковані робочі місця, адже занепадають традиційні індустріальні галузі, а нові інформаційні технології не потребують масової робочої сили. Внаслідок цього відбувається стрімка маргіналізація структури суспільства, розмиваються межі між соціальними прошарками та їхні ціннісні орієнтири. «Безкласові бездільники» стають соціальною піною, яка руйнує соціальну структуру. Критики демократичної політичної культури наголошують, що зменшується політична активність на багатьох національних виборах та особливо на виборах депутатів Європейського парламенту. Політичні партії стають втіленням цієї масштабної соціальної кризи.

«Зникнення» класичного робітничого класу, який був основою лівих соціал-демократичних політичних партій Європи, відсуває лівих на маргінес сучасних політичних процесів. Ситуацією користуються популісти, які перехоплюють на свій бік традиційний електорат лівих партій. Внаслідок цього занепадають великі масові «народні» партії на зразок християнських демократів або соціал–демократів. Під впливом цієї тенденції відбувається перегрупування «центристських» політичних проектів, проявом чого у Німеччині у 2005–2021 рр. була діяльність «великих коаліцій» (за винятком періоду 2009–2013 рр., коли внаслідок тодішньої політичної кон'юнктури християнські демократи утворили коаліцію з вільними демократами).

Починаючи з нульових років XXI століття помітною стає тенденція посилення ультраправих популістських партій у країнах членах ЄС. Наприклад, у Бельгії «Влаамський блок» виступає за створення Фландрії, проти мультикультуралізму та толерантності. У Данії ці ідеї відстоює «Датська народна партія» [5, с.39]. У Німеччині це партія «Альтернатива для

Німеччини», яка з 2017 р. була найбільшою парламентською опозиційною партією. У Франції це Національний фронт. У Італії це Ліга Півночі. У Австрії Партія свободи. У Польщі «Право і справедливість». У Португалії «Народна партія». У Румунії партія «Велика Румунія». В Угорщині партія «Йоббік». Наприклад, на Кіпрі у червні 2021 р. правлячі консерватори «Демократичного об'єднання» та соціал-демократи «Прогресивної партії трудового народу Кіпру» втратили голоси на користь ультраправих націоналістів з «Національного народного фронту». Як бачимо, ця тенденція проявляється навіть у маленьких за кількістю населення країнах Євросоюзу.

Огляд стану дослідження проблеми диференціації цінностей в країнах Європейського Союзу проявив чітку кореляцію між зміною цінностей і динамікою трансформації політичної культури в національних суспільствах країн Західної і Східної Європи, а також Північної і Південної Європи. Саме ці тенденції у середньостроковій перспективі впливатимуть на європейську інтеграцію.

Мета статті полягає у характеристиці динаміки зміни домінуючих суспільних цінностей в країнах-членах Європейського Союзу та впливу цієї тенденції на особливості політичних процесів.

Влада тлумачиться як здатність суб'єкта втручатися в перебіг подій та змінювати їхній напрям розвитку. Тому влада є спроможністю досягання соціальних і політичних цілей. Влада стає потенцією реалізувати волю владного суб'єкта, незважаючи на перешкоди. Політична воля розглядається як здатність соціальних суб'єктів функціонувати незалежно від обмежень, які накладаються соціальною структурою та змінювати цю структуру.

Високий рівень активності і слабка інформованість учасників політичного життя можуть ставити під загрозу стабільність демократії. Масові партії більше не використовуються ні для приходу до влади, ні для утримання влади та втілення адміністративних цілей. Фактично партії стають машинами виборчих кампаній, тобто забезпечують легітимацію влади за певною частиною або коаліцією елітних владних груп.

Глибинні причини ціннісних конфліктів пов'язані із диференціацією матеріальних умов життя широких соціальних верств, міжетнічних конфліктів, маргіналізації та відчуження. Якщо люди виключені з політичного або культурного представництва, не мають доступу до ефективних каналів оскарження рішень влади, це провокує загальну ворожість до політичної ситуації та дає старт масовим заворушенням, навіть якщо вони здаються контр-продуктивними. Загальною ціннісною проблемою стає втрата суспільної

довіри. Довіра є ірраціональною вірою у надійність людини або системи. Соціальна довіра є структурно-функціональною умовою виникнення соціального капіталу як фундаменту демократії.

Користуючись пандемією, правлячий клас змінює механізми гегемонії над ідеологічним апаратом. Британський соціолог історії та аналітик соціальної стратифікації Майкл Манн у праці «Джерела соціальної влади» (1986) стверджував, влада має чотири джерела: економічний, ідеологічний, воєнний і політичний, причому жоден з них не є вирішальним сам по собі. Але усі вони разом у «владному симбіозі» створюють поточну політичну ситуацію та впливають на ціннісну диференціацію. Соціокультурні межі встановлюють «демаркаційну лінію» між певними цивілізаційними організаціями, країнами та регіонами, а також різними індивідуальними ідентичностями.

Як правило, історично так складається, що соціокультурні межі не завжди співпадають із політичними кордонами, які є віддзеркаленням розвитку тенденцій іншого, ніж духовність та культура феномена. Соціокультурні «демаркаційні лінії» більше співпадають із геополітичними межами. Політичні кордони держав змінюються значно частіше, ніж геополітичні та соціокультурні межі. Нагадаємо, що Берлінський мур став символом «холодної війни» та водночас політичним і соціокультурним кордоном між комуністичним Сходом та ліберальним Заходом. Здавалось, що падіння Берлінського муру 9 листопада 1989 р. неминуче прискорить процес єднання принаймні німецького народу. Але за десятиліття, які минули з часу об'єднання Німеччини, зберігається та відтворюється суттєва ментальна диференціація між східними та західними німцями. Таке становище склалось всупереч титанічним зусиллям всього німецького суспільства нарешті утворити гомогенний ментальний простір, який був розірваний політичними кордонами всього лише сорок років (1949–1989 рр.). Можливо на реалізацію цієї мети знадобиться зміна принаймні трьох-чотирьох поколінь, аби нарешті більш менш стабільно сформувались відповідні ціннісні орієнтири.

Сучасний Європейський Союз з суто політичної точки зору все більше стає цілісним утворенням. Однак зберігаються соціокультурні межі між англосаксонською та романською Європою, між Північною протестантсько-католицькою та Південною переважно католицькою Європою.

Основою західної культури є сучасна техногенна цивілізація, якій притаманні тенденції до ліберальної глобалізації. Цей феномен взагалі перейняв характерну для європейської цивілізації традицію організаційно-технічної трансформації світу на користь людині. Це проявляється в сучасній

генній інженерії, яка може стати складовою дегуманізованої соціальної інженерії. Сучасні інформаційні технології радикально змінюють традиційні уявлення про соціокультурні межі цивілізацій. Проте на соціокультурних «зламах» формуються зони напруження Ольстер, Басконія, Корсика. На кожному з цих зламів існують свої специфічні соціальні структури.

Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років розроблялась теорія нового «вищого» середнього класу, тобто менеджерів, які керують корпорацією, але не володіють всім її статутним капіталом. Люди, які не володіють засобами виробництва, але мають повноваження управляти ними, перебувають у суперечливому класовому становищі. Соціальним антиподом цьому прошарку є «прекаріат» («непевний клас» за Г.Стендінгом), який не має постійної роботи, як «фрілансери» не має соціальних гарантій та певному у майбутньому. Фактично саме прекаріат приходить на заміну рантє, тобто заможному середньому класу, який мав привілей жити на відсотки від капіталу. Ще 1899 р. американський соціолог Торстен Веблен (1857–1929) ввів поняття «leisure class», тобто «клас розваг», який зневажає ручну виробничу працю (у наші постмодерні часи її поступово замінюють роботи, скорочуючи й без того незначну кількість вільних робочих місць) та демонструє свій соціальний статус демонстративним споживанням на показ. Скорочення прибутків оптимізує й такий споживацький підхід до економіки.

Класова свідомість, тобто чітке усвідомлення власних соціальних інтересів, властива не кожному соціальному прошарку у сучасних європейських суспільствах. Соціальні конфлікти нечасто мобілізують соціальні класи цілком. Варто розрізняти конфлікти, які відбуваються всередині системи, або за зміну структури самої системи. Пандемія коронавірусу якраз «синтезувала» обидва ці типи конфліктів.

Американський політолог А. Етціоні розвинув ідеї комунітаризму як визнання спільних інтересів і цінностей та є продуктом суспільних зв'язків. Часто комунітаризм асоціюється із культурним консерватизмом, адже критикує соціальні зміни, які дестабілізують традиційні соціальні цінності. Зокрема, активне впровадження прав для нових соціальних суб'єктів веде до інфляції прав, що спричиняє девальвацію моральних засад. Егоїзм і дефіцит знань ускладнює формування задовільного соціального порядку. Наприклад, між старими та новими країнами-членами ЄС спостерігається різне ставлення до феномену корупції. Під корупцією розуміється недотримання представниками влади нормативних стандартів роботи заради отримання незаконної особистої вигоди. Однак у форматі структурних фондів ЄС корупційні практики змусили

у середовище правлячих еліт, які розподіляють ці фонди. 1 червня 2021 р. румунка Лаура Кавеші очолила Європейську прокуратуру, покликану розслідувати факти корупції в процесі використання спільних фондів ЄС.

Ще одна лінія диференціації проходить у просторі організації суспільної праці. Історична висока заробітна плата в розвинутих країнах Європейського Союзу сформувалась завдяки потужності професійних спілок, які підтримували вищий рівень заробітної плати порівняно з бідними країнами, де був надлишок робочої сили. Однак неоліберальний консенсус часів М.Тетчер зруйнував у Європі реноме і високий статус профспілок та вивів їх за межі владної політичної боротьби. Додатковим інструментом підриву високого рівня заробітної плати у Західній Європі стає перенесення до країн третього світу промислового виробництва, внаслідок чого не тільки послаблюються профспілки, а й втрачаються кваліфіковані робочі місця.

Пандемія також актуалізувала проект повернення екологічного економічного проекту. Вибір на користь «зеленої економіки» стимулює зміну суспільних цінностей та повсякденних практик поведінки людей. До 2050 р. планується перейти на кліматично нейтральну економіку із досягненням проміжних цілей вже до 2030 року. У випадку реалізації цих цілей неминучим буде зіткнення різних суспільних інтересів як специфічних соціальних результатів, які приносять користь окремим індивідам або соціальним групам. Зелені приходять на заміну класичним лівим. Адже лівий політичний спектр втрачає свій політичний потенціал. Відбувся підрив традиційної соціальної бази лівих партій часів існування класичних індустріальних суспільств.

Пандемія коронавірусу створює кризу легітимації влади. Зазначена тенденція проявляється в економічній кризі, коли держава та її наднаціональні надбудови у вигляді інститутів Євросоюзу руйнують засади функціонування соціальної держави. Ще одним проявом кризи є порушення адміністративної раціональності, що проявляється у алогічності карантинного «вимкнення» економік та проблем із вакцинацією від коронавірусу. Наслідком вище наведених тенденцій є криза мотивації дій влади і суспільства внаслідок стресового перевантаження конкуруючими цінностями.

У масовому суспільстві все більше людей висловлюють точки зору, аніж отримують їх. Водночас каналів обміну думками стає менше і вони централізовано керовані у цифрових соціальних мережах «Facebook», «Twitter», «Tik-Tok», тощо. Внаслідок цього автономія соціальних акторів, якою вони володіли до тотальної перемоги «інформаційного суспільства», поступово обмежується. Наприклад, французький соціолог М.Маффесолі веде мову про

феномен «нових племен», тобто тимчасових соціальних груп, які інтенсивно об'єднуються заради певної мети, а по мірі її досягнення так само стрімко розсіюються, переходячи у стан фрагментованої анонімності, яка є властивою звичайному соціальному життю. У крайніх варіантах «соціального рейтингу» через цифровізацію соціального контролю загострюється питання розподілу та функціонування глобальної та регіональної влади.

Політичні аспекти європейської інтеграції, на відміну від економічних, де завжди присутній конкретний матеріальний інтерес, який стимулює швидкий пошук компромісних рішень, більше пов'язані з проблемами функціонування національних державних механізмів, із поняттям суверенітету, національної ідентифікації, узгодження позицій різних політичних еліт. Зараз викристалізувались дві гіпотетичні моделі розвитку Європейського Союзу. Одна пов'язана з формуванням конфедеративного союзу національних держав, інша з формування федеративних Сполучених Штатів Європи. «Третій шлях», який полягає у певному поєднанні цих двох напрямків поки що не сформувався як чіткий політичний проект.

Важливим фактором соціокультурної ідентифікації завжди була національна валюта. Символом формування нового гомогенного простору є спільна грошова одиниця Євро. Про збереження сталих соціокультурних бар'єрів свідчить досить складний процес розробки дизайну цієї валюти. Спочатку пропонувалось розмістити на банкнотах зображення батьків об'єднаної Європи та виокремити місце для національної символіки. Але врешті ці ідеї не були прийняті, оскільки такий підхід міг би закріпити домінуюче становище провідних країн-членів Європейського Союзу, та негативно вразити почуття малих народів. Після гострих дебатів був обраний варіант своєрідного соціокультурного компромісу. Було вирішено на купюрах Євро зображувати логотипи архітектурних стилів Західної Європи, при чому репрезентувати не конкретні будівлі, а окремі деталі, характерні для європейських архітектурних стилів різних епох: класицизм, романтизм, бароко, рококо, модерн. Однак економічна криза, стимульована пандемією, негативно позначається на стані спільної європейської грошової одиниці. Саме вона стає нервом історії сучасного етапу розвитку європейської інтеграції.

Отже, соціокультурний вектор європейської інтеграції залишається найменш «просунутим» із суто об'єктивних причин, пов'язаних із особливостями національного історичного розвитку. У сучасному Європейському Союзі зберігається соціокультурна ціннісна «полярна» вісь Північ–Південь. Тобто Скандинавські країни, які не зазнали прямого впливу

античної культури, на відміну, наприклад, від італійців, іспанців, греків, певною мірою французів та німців, досить відчутно відрізняються за своїм менталітетом від Середземноморських країн, які в свою чергу за цим критерієм досить суттєво відрізняються від британців. Не випадково важливим напрямком європейського інтеграційного процесу є формування європейських регіонів, які по суті є еманациєю глибинних соціокультурних меж на рівні локальних територіальних об'єднань.

На Південному Сході Європи виділяються Балкани як традиційне перехрестя соціокультурних впливів різних цивілізацій насамперед Європи та Близького Сходу. Внаслідок цього в умовах перехідних історичних періодів тут формуються центри напруги, які вибухаючи на тривалий час перерозподіляють зони впливу між різними народами, країнами та цивілізаціями.

У День Європи 9 травня 2021 р. у Страсбурзі відкрилась міжурядова конференція, присвячена темі «майбутнього Європейського Союзу». Заплановано, що цей форум працюватиме рік і до травня 2022 року має подати рекомендації щодо удосконалення існуючої нормативно-правової системи функціонування Євросоюзу. Попередня така конференція працювала у 2003–2004 роках та виробила першу спільну конституцію Євросоюзу, яка навіть була підписана 29 жовтня 2004 р. у Римі, тобто вже після історичного розширення ЄС, яке відбулося 1 травня 2004 року. Тоді кількість країн-членів ЄС була доведена до 25, у 2007 р. після вступу Болгарії та Румунії їх стало 27, а 2013 р. після вступу Хорватії 28 країн-членів. Однак доля першої спільної конституції ЄС виявилась нещасливою. На референдумах у травні–червні 2005 р. вона була відхилена у Франції та Нідерландах. Після цього у 2007 р. прийняли Лісабонський договір реформ, який наразі є головним нормативним договором ЄС. Цей документ не вирішив ключових проблем: скасування національного права вето, верховенства наднаціонального законодавства над національним, запровадження спільної для зони євро податкового порядку, створення європейської армії.

Вихід Великої Британії з ЄС, який офіційно відбувся на початку 2021 р., створив велику прогалину у бюджеті ЄС. Негараздів економіці країн-членів додала пандемія коронавірусу та амбіційні плани запровадження до 2045 р. «кліматично нейтральної» економіки. Залишається черга країн, які навпаки сподіваються увійти до Євросоюзу. Нагадаємо, що ЄС веде переговори про вступ з Албанією, Боснією та Герцеговиною, Республікою Північна Македонія, Сербією, Чорногорією, Туреччиною. Кожна з цих країн має власні проблемні питання на шляху до ЄС. Заклик Хорватії та Словенії швидко прийняти до ЄС

усі балканські країни, аби уникнути ризиків нових регіональних конфліктів, не був почутий у Брюсселі. Це не дивно, адже ЄС наразі не має зайвих ресурсів, аби абсорбувати ці бідні країни до свого складу. Натомість Туреччина, яка принаймні останні 20 років будує «нео-османську Туранську імперію» взагалі має гостро проблемні відносини з ЄС, постійно конфліктуючи, зокрема, з Грецією та Кіпром, маючи розбіжності з ЄС щодо сирійської та лівійської політики. Тобто нинішня конференція має вирішити низку стратегічних і тактичних питань щодо середньострокової перспективи розвитку процесу європейської інтеграції.

Зрозуміло, що підходи наразі 27 країн-членів (після виходу Великої Британії залишились «шістка» країн-засновниць європейської інтеграції: Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург; країни, які приєднались до ЄЕС 1973 р. Данія та Ірландія; Греція, яка вступила в ЄЕС в 1981 р.; Іспанія та Португалія – вступили в 1986 р.; Австрія, Швеція, Фінляндія – вступили в 1995 р.; «десятка», яка приєдналась у 2004 р. – Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія, Словенія, Кіпр, Мальта; Болгарія та Румунія – вступили в 2007 р., Хорватія – вступила в 2013 р.) абсолютні різний. Навіть у країнах-засновницях посилюються європейські скептичні настрої. У Нідерландах праві популісти ведуть мову про необхідність повторення британського досвіду виходу з ЄС. У Франції на такому виході наполягає лідер найбільшої опозиційної партії «Національний альянс» Марін Ле Пен. У Німеччині правоконсервативна партія «Альтернатива для Німеччини» пішла на вибори до бундестагу 2021 р. із програмним положенням щодо проведення референдуму про вихід ФРН з ЄС. У Італії тема виходу з ЄС популярна у середовищі популістів різної ідеологічної орієнтації. Зважаючи на це, навіть країни «ядра» Євросоюзу – Франція і Німеччина дуже складно виробляють спільну позицію щодо подальших кроків на шляху розвитку процесу європейської інтеграції. Президент Франції Е. Макрон вимушений рахуватись із наближенням дати президентських виборів, які мають відбутись у травні 2022 року. Тому Макрону не вистачає політичної харизми і політичного авторитету, аби стати новим неформальним лідером ЄС. Цю функцію з перемінним успіхом виконувала канцлер ФРН А.Меркель, але після вересневих 2021 р. виборів до бундестагу вона йде з великої політики. Якою буде позиція нової урядової коаліції, яка після виборів сформується у ФРН, це велике питання. Такою розмитою позицією країн «ядра» ЄС користуються країни «нової» Європи.

Нагадаємо, що поняття «нова» Європа під час підготовки до інтервенції у Іраку навесні 2003 р. ввів тодішній міністр оборони США Д. Рамсфельд. «Новими європейцями» він назвав новобранців НАТО з країн Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), балканські Словенію і Хорватію, балтійські країни Естонію, Латвію, Литву, Болгарію і Румунію. Ці країни послідовно підтримали США. Натомість ФРН і Франція зайняли обережну позицію, за що отримали ярлик «стара» Європа. Між нинішніми «новою» і «старою» Європою зберігається ціннісна прірва. Якщо країни «ядра» ЄС не виключають подальшого обмеження національного суверенітету на користь наднаціональних органів майбутньої «європейської республіки», то Польща, Чехія та Угорщина не погодили навіть планів приєднання до зони євро, зберігаючи національні грошові одиниці як символ суверенітету. Польща та Угорщина мають вже тривалу історію протистояння з судовою системою ЄС, яка навіть наполягає на запровадженні європейських санкцій проти Варшави та Будапешту за регулярну відмову виконувати настанови європейських органів з ключових політичних та економічних питань. Перманентним головним болем для ЄС залишаються Болгарія та Румунія. Наприклад, на парламентських виборах у Болгарії 4 квітня 2021 р. 5% прохідний бар'єр подолали п'ять партій: правляча ліберально-консервативна партія «Громадяни за європейський розвиток Болгарії - ГЕРБ», про турецький «Рух за демократичні права», «Є такий народ», «Вставай, геть корупцію», «Демократична Болгарія». Але жодна з них не змогла сформувати новий уряд. Знадобились позачергові вибори, аби погасити гостроту внутрішньополітичної кризи.

У тривалому «клінчі» перебувають відносини ЄС з Румунією. Суд Євросоюзу у травні 2021 р. зажадав від Бухаресту забезпечити незалежність судової системи країни. Але навіть загроза європейських санкцій досі не зачистила румунські еліти від корупціонерів. Наведені факти свідчать, що Євросоюз складно переживає кризові явища. Великі збитки, яких зазнали економіки країн-членів внаслідок пандемії, ніяк не компенсовані і немає швидких перспектив на це. Зокрема, під тиском адміністрації Дж. Байдена ЄС відмовився ратифікувати угоду про створення зони вільної торгівлі з Китаєм. Натомість угода про створення трансатлантичної зони вільної торгівлі між ЄС і США потребує суттєвого доопрацювання, зважаючи на нинішні тенденції глобальної економічної кризи.

Висновки. Таким чином, на порядку денному конференції щодо майбутнього ЄС намітились суттєві та принципові розбіжності між країнами-членами ЄС щодо цього майбутнього. Попри внутрішньополітичні негаразди,

ФРН і Франція, точніше їхні правлячі еліти, вимагають переходу до «європейської республіки» (з фактичним скасуванням національного суверенітету на користь наднаціональних органів влади, введенням спільного оподаткування для зони євро, створенням європейської армії). Але ці ідеї викликають опір країн «нової» Європи. Їм ближче британська позиція щодо відмови від проекту «Сполучених Штатів Європи» та заміни його проектом спільного європейського ринку. Утім, історія розвитку європейської інтеграції довела, що без політичної надбудови у вигляді наднаціональних органів влади, цей «Спільний ринок» банально не може працювати. Зокрема, й пандемія показала, що наднаціональні органи влади ЄС були фактично паралізовані, локдаун де-факто скасували «чотири європейські свободи»: свободу руху робочої сили, послуг, товарів і капіталів. Хіба що капітали, як завжди, почувалися добре. Але конфлікт між спекулятивним фінансовим капіталом і промисловим капіталом ніхто не скасовував не тільки у США, а й у Європейському Союзі.

Можливим компромісом може бути перехід на «аварійний» варіант європейської інтеграції «багатьох швидкостей». Тобто де-факто Євросоюз диференціюється на зони досягнення різних якостей інтеграційного процесу. «Ядро» каролінгської Європи (Німеччина, Франція, Італія, країни Бенілюксу) можливо створять щось на кшталт «Європейської республіки». Країни Піренейського півострову (Іспанія, Португалія), скандинавські та балтійські країни (Швеція, Данія, Естонія, Латвія, Литва) тяготитимуть до британсько-американської сфери впливу в Європі. Австрія, країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), можливо Словенія та Хорватія створять неформальну «Австро-Угорську імперію 2.0». Решта Балкан, включно з Грецією, Кіпром та Мальтою ризикують опинитись у зоні турбулентності.

Невизначеність щодо подальшої долі проекту європейської інтеграції «заморожує» де-факто процес подальшого розширення Євросоюзу. Надто конфліктна практика поділу субсидій склалась в ЄС, аби долучати до цього процесу нових реципієнтів. Також ускладнюється для України процес гіпотетичного перегляду невігідних для національної економіки положень Угоди про зону вільної торгівлі 2014 року. Звичайно, вікно можливостей може як відкритись і тоді треба буде швидко скористатись з цієї нагоди, так і закритись. Це вимагає від української дипломатії посилення прогностичної функції у процесі реалізації концепції європейської інтеграції України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Bailey C. Die Geburt der modernen Welt. Eine Globalgeschichte 1780-1914 / C. Bailey. – Frankfurt am Mein: Campus Verlag, 2006. – 650 s.
2. Jaschke H-G. Politischer Extremismus / H-G. Jaschke. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaft, 2006. – 147 s.
3. Joas H. Lehrbuch der Soziologie / H. Joas. – Frankfurt: Shurcamp Verlag, 2003. – 300 s.
4. Katzenstein P. The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics / P. Katzenstein. – New York: Penguin. 1996. – 350 s.
5. Lachauer C. Die dunkle seite Europas. Rechtsextreme auf dem Weg zum politischen Akteure / C. Lachauer. – Marburg: Tectum Verlag, 2005. – 139 s.
6. Loth W. Eurosäische Gesellschaft. Grundlagen und Perspektiven / W. Loth. –Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaft, 2005 – 266 s.
7. Luhmann N. Staat und Politik. Zur Semantik der Selbstbeschreibung politischer Systeme / N. Luhmann. – Opladen: Verses Verlag, 1984 – 125 s.
8. Malaschenko O. Der Islam in Europa / O. Malaschenko. – Berlin: Wallstein Verlag, 2003. – 214 s.
9. Münkler H. Imperien. Die Logik der Weltherrschaft – Vom Alten Rom bis zur Vereinigten Staaten / H. Münkler. – Berlin: Rowohlt Verlag, 2005. – 332 s.
10. Wiegandt K. Die kulturellen Werte Europas / K. Wiegandt. – Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag, 2005. – 521 s.
11. Yudt T. Geschichte Europas von 1945 bis Gegenwart / T. Yudt. – München: Hanser Verlag, 2006. – 1024 s.

References:

1. Bailey, C. (2006). *Die Geburt der modernen Welt. Eine Globalgeschichte 1780-1914*. Frankfurt am Mein: Campus Verlag. [in Deutsch].
2. Jaschke, H-G. (2006). *Politischer Extremismus*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaft. [in Deutsch].
3. Joas, H. (2003). *Lehrbuch der Soziologie*. Frankfurt: Shurcamp Verlag. [in Deutsch].
4. Katzenstein, P. (1996). *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*. New York: Penguin. [in English].
5. Lachauer, C. (2005). *Die dunkle seite Europas. Rechtsextreme auf dem Weg zum politischen Akteure*. Marburg: Tectum Verlag. [in Deutsch].
6. Loth, W. (2005). *Europäische Gesellschaft. Grundlagen und Perspektiven*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaft. [in Deutsch].
7. Luhmann, N. (1984) *Staat und Politik. Zur Semantik der Selbstbeschreibung politischer Systeme*. Opladen: Verses Verlag. [in Deutsch].
8. Malaschenko, O. (2014). *Der Islam in Europa*. Berlin: Wallstein Verlag. [in Deutsch].
9. Münkler, H. (2005). *Imperien. Die Logik der Weltherrschaft – Vom Alten Rom bis zur Vereinigten Staaten*. Berlin: Rowohlt Verlag. [in Deutsch].
10. Wiegandt, K. (2005). *Die kulturellen Werte Europas*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag. [in Deutsch].
11. Yudt, T. (2006). *Geschichte Europas von 1945 bis Gegenwart*. München: Hanser Verlag, 2006. [in Deutsch].

Andrii Martynov,

Dr. habil. (History), Professor

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

VALUE DIFFERENTIATION IN THE EUROPEAN UNION: HISTORICAL PREREQUISITES AND TRENDS

Abstract. *The article shows the dynamics of changes in the dominant social values in the European Union and the impact of this trend on the peculiarities of political processes. The pandemic has accelerated the process of crystallization of liberal-democratic and authoritarian models of modern global capitalism. Social changes provoke a conflict of values. Socialist, liberal and conservative parties are losing credibility. The situation is being used by populists. The historical period of uncertainty disorients public opinion. The crisis of traditional liberal-democratic values creates an ideological vacuum. The manifestation of this trend is a change under the influence of changing social stratification of socio-political identities of individuals and societies. The post-industrial European information society is creating a shortage of traditional ideas about work and Christian morality. This process destroys trade union and social democratic political practices. The dominant information socio-political sphere is characterized by the blurring of the criteria of truthfulness and falsity of information. Gone is the idea of a rational, well-informed voter capable of making a conscious political choice in favor of one's own and the public's interests. The article shows the correlation between the change of values and the political culture of Western, Eastern, Southern and Northern Europe. The choice in favor of a "green economy" stimulates a change in social values and everyday practices of human behavior. The pandemic created a crisis of power legitimacy. Quarantine "shutdowns" of the economy creates a crisis of administrative rationality. The consequence of these trends is a crisis of motivation of government and society due to stressful overload of competing values. The conclusions prove that value differentiation in the European Union is a consequence of the peculiarities of the development of national history. These trends are evident during the intergovernmental conference on the future of the European Union. Uncertainty about the European Union's development strategy freezes the EU's enlargement process. The realization of the tendency to harmonize different values is hypothetical.*

Key words: *European Union, conflict of values, social change, pandemic, values.*

Надійшла до редколегії 27.04.2021

УДК 351.746.1(437.3):[316.654:327.7НАТО]

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19.3>

Світлана Мотрук,

канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. В статті на широкому джерельному масиві проаналізовано процес інтеграції Чеської Республіки до Північноатлантичного альянсу, його головні етапи та чинники. Звертається увага на те, що перетворення Чехії на повноправного члена НАТО в березні 1999 р. стало результатом багаторічного складного і суперечливого «повернення до Європи», започаткованого на межі 1990-х рр., в ході якого керівництву країни вдалося вирішити цілу низку нагальних проблем у військово-політичній та військово-технічній сферах. Особлива увага приділяється висвітленню результатів та наслідків перебування Чехії у складі НАТО, її участі в структурах та заходах Альянсу, наводяться численні факти, що дозволяють об'єктивно оцінити відчутну користь для країни інтеграційних процесів, окреслити ключові тенденції, головні виклики та нові можливості. Підкреслюється, що євроатлантична інтеграція сприяла інституціонально-правовій реконструкції всієї системи зовнішньополітичних відносин Чеської Республіки, стала важливим стимулом переходу до демократичної моделі політичного устрою, стабільності та національної безпеки. Розглядається оборонна стратегія країни, з'ясовуються цілі й завдання Чехії в сфері безпеки та оборони на сучасному етапі. Зауважується, що союзники по НАТО підтримали пропозицію стосовно перегляду Стратегічної концепції від 2010 р., оскільки з моменту її прийняття Альянс постав перед новою ситуацією у сфері безпеки, а Росія із потенційного стратегічного партнера перетворилася на країну-агресора. Водночас досліджуються причини поліваріантності у поглядах суспільства на євроатлантичні реалії й перспективи подальшого розширення Альянсу. За результатами аналізу опитувань громадської думки, проведених чеськими дослідницькими організаціями, розглядається ставлення чеських політичних партій та громадян до членства їхньої країни в НАТО, ролі Північноатлантичного альянсу у справі забезпечення національної безпеки Чеської Республіки та міжнародних відносин загалом.

Ключові слова: Чеська Республіка, НАТО, євроатлантична інтеграція, модернізація, національна безпека, громадська думка.

Кінець ХХ – початок ХХІст. займає особливе місце в новітній історії. Цей період наповнений важливими подіями, пов'язаними з радикальною трансформацією, подоланням тоталітарної системи та інтенсивним розвитком структур громадянського суспільства, переорієнтацією зовнішньополітичного курсу країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) з метою прискореного вступу до європейських та трансатлантичних інтеграційних об'єднань, зростанням рівня їхньої міжнародної суб'єктності та амбіційності.

Зміна політичних режимів, яка стала можливою завдяки демократичним революціям в країнах даного регіону, разом з необхідністю назрілої модернізації моделей державності передбачала комплексну та системну перебудову зовнішньополітичного механізму. Відповідно до нової стратегії національних інтересів ключовим завданням у цій сфері було проголошено

інтеграцію до Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та Європейського Союзу (ЄС). Такі зовнішньополітичні орієнтири були викликані низкою причин. По-перше, в умовах нових геополітичних реалій після розпуску Організації Варшавського договору (ОВД) та Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) країни ЦСЄ опинилися в ситуації загрози своїй національній безпеці. По-друге, колапс інституціонально-мережевого механізму економічних взаємовідносин, який був надійно налагоджений у попередній період в межах світової соціалістичної системи, створив вакуум у зовнішньоекономічних зв'язках членів колишнього Східного блоку. По-третє, суттєве значення мав соціокультурний фактор – народи ЦСЄ отримали історичний шанс «повернутися до Європи», взявши за основу свого подальшого розвитку ціннісні орієнтири західної цивілізації.

Становлення незалежної Чеської Республіки (ЧР) після розпаду Чехословаччини (1992) стало можливим у контексті глобальних змін міжнародного порядку, характерною ознакою якого стало поглиблення інтеграційних процесів, унаслідок чого країна опинилася в епіцентрі радикальних геополітичних зрушень. Це закономірно поставило її перед стратегічним викликом щодо ефективної адаптації в нових умовах та необхідності реалізації стратегії міжнародної суб'єктності. Вивчення досвіду євроатлантичної інтеграції ЧР є виключно важливим з науково-теоретичного і практичного погляду, зокрема, у контексті реалізації одного з найголовніших пріоритетів зовнішньої політики України.

У вітчизняній та зарубіжній історіографії знайшли певне відображення деякі аспекти порушеної проблеми (Андрейців Г., Борковец З., Волощук С., Задорожнюк Е., Корсак Р., Криворучко Н., Павлишин Л., Філіпек К., Чадова Н., Щербаківа Ю. та ін.). Проте кількість праць, безпосередньо присвячених досвіду євроатлантичної інтеграції ЧР як вагомому чиннику переходу до демократичної моделі політичного устрою, стабільності та національної безпеки, є порівняно незначною. Переважно йдеться про розвідки, які мають фрагментарний характер, стосуються обмеженого хронологічного періоду, ювілейних дат або окремих складових співробітництва Чехії з НАТО. В українській історичній науці ця проблема до сьогодні не стала предметом системного розгляду, що свідчить про необхідність її подальшого ґрунтовного та всебічного вивчення.

Мета статті полягає у спробі здійснення комплексного аналізу специфіки, основних етапів та динаміки процесу євроатлантичної інтеграції ЧР в контексті воєнної та безпекової політики НАТО, а також ставлення чеського суспільства

до ролі Північноатлантичного альянсу у справі забезпечення національної безпеки та міжнародної суб'єктності країни.

З часу підписання Північноатлантичного договору 4 квітня 1949р. до перших його 12 учасників приєдналися 18 держав, збільшивши кількість членів НАТО до 30. Чеська Республіка, Польща та Угорщина увійшли в першу групу держав колишнього соціалістичного табору, що долучилися до Альянсу в березні 1999р., отримавши запрошення до вступу на Мадридському саміті 1997р. Саміт НАТО, в якому ці три країни взяли участь вже як повноправні члени, відбувся у Вашингтоні в квітні 1999р. Тоді керівництво військово-політичного союзу наголосило на тому, що його двері залишатимуться відкритими для вступу інших країн і пообіцяло, що Альянс і надалі вітатиме нових членів, які здатні втілювати в життя принципи Договору, робити внесок у мир і безпеку в євроатлантичному регіоні [26].

Вступ нових членів в межах «четвертого розширення» здійснювався у відповідності до статті 10 Північноатлантичного договору. При цьому брався до уваги той факт, що країни, які бажають приєднатися, повинні дотримуватися певних вимог та пройти багатокрокову процедуру, яка включає в себе політичний діалог та військову інтеграцію. В Чехії, яка з 1994р. розпочала взаємодію з НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру», на підставі адаптації країни до євроатлантичних структур була створена сучасна правова база у сфері оборони та кризового менеджменту [20, s. 10, 15]. Для формування національного механізму (координуючих органів) з реалізації курсу на набуття Чехією членства в НАТО 25 червня 1997р. Уряд країни своєю Постановою № 383 схвалив створення урядового Комітету з інтеграції ЧР до НАТО, а також відповідного Робочого комітету. В квітні 1998р. було прийнято закон «Про безпеку ЧР», а в червні створено Державну Раду безпеки, яка винесла на розгляд Уряду проєкти «Стратегії безпеки ЧР», «Оборонної стратегії ЧР», «Військової стратегії ЧР», а також підготувала проєкт «Напрямоків розбудови збройних сил ЧР» та «Концепцію розбудови Міністерства оборони ЧР до 2003р. з перспективою до 2008р.» [11, с. 117–118; 20, s. 26–27; 25]

Як свідчать джерела, вступ та набуття членства в НАТО виявилися вельми непростими для Чеської Республіки. Треба було не тільки докорінно переорієнтувати збройні сили, які до того часу не мали досвіду співпраці з арміями західних країн, але також і ставлення пересічних громадян до НАТО. Біля витоків принципових рішень Президента США Б. Клінтона та інших лідерів Альянсу про розширення НАТО на Схід як ключового фактору трансформації стояв перший Президент Чехії В. Гавел. Чеській політичній еліті

вдалося не тільки чітко визначитися зі стратегією євроатлантичної інтеграції, а й, подолавши численні протиріччя (послідовними опонентами вступу були комуністи та республіканці, а соціал-демократи спочатку вимагали проведення референдуму з питання приєднання до Альянсу), забезпечити консенсус в досягненні обраної мети та успішно пролобіювати національні інтереси на міжнародній арені [3, с. 211; 18, с.17].

В квітні 1998р. Парламент ЧР проголосував за вступ країни до НАТО. 26 лютого 1999р. В. Гавел підписав офіційну угоду з Північноатлантичним альянсом. А невдовзі, 12 березня, після передачі відповідних документів на зберігання Вашингтону, Чехія де-юре стала членом цього військово-політичного союзу та взяла на себе всі його зобов'язання [30]. «Це – один з найважливіших моментів нашої історії. До теперішнього часу ми ніколи ще не були складовою настільки потужного, численного та серйозного Альянсу, котрий, перш за все, декларує прагнення поважати нашу самобутність, волевиявлення нашого народу. Ми ніколи ще не були частиною настільки міцного союзу із забезпечення колективної оборони. Це вселяє в нас велику надію, що ніколи більше не будуть окупувати нашу країну й не здадуть нас агресору», – наголошував у своєму зверненні до народу В. Гавел, який вважав розширення НАТО та ЄС верхівкою своєї політичної кар'єри, пригадуючи дату вторгнення до Чехословаччини військ гітлерівської Німеччини – 15 березня 1939р. [16].

Вже перші роки членства ЧР в НАТО привели до значних позитивних змін в різних сферах. Законодавча база була перебудована відповідно до вимог Альянсу. Схвалені міжнародні та внутрішні правові акти, які забезпечували діяльність країни в рамках НАТО. Внесені доповнення до Конституції ЧР та закону «Про безпеку ЧР», які надали можливість Уряду швидко реагувати на потребу розміщення іноземних військ на території держави та відправки підрозділів чеської армії за кордон [25]. Було створено план модернізації армії та кризового управління країною, якісно відпрацьовані мобілізаційні програми. Почався процес інтенсивних змін в управлінні системи озброєння та її гармонізації, відповідно до стандартів НАТО, реорганізації сухопутних сил з метою їх зменшення та формування мобільних, боєздатних підрозділів. Важливо також зазначити, що іноземні інвестиції в економіку Чехії після її вступу до НАТО зросли майже у 3,5 рази, а обсяги продажу зброї власного виробництва збільшилися з 28 млн доларів США (1997) до 95 млн доларів США (2001) [15]. Чеський військово-промисловий комплекс отримав можливість брати участь у спільних комерційних проєктах НАТО. Суттєво

змінилися рівень та активність двосторонніх відносин ЧР з іншими країнами-членами Альянсу. Зокрема, на новий щабель вийшло чесько-американське військове співробітництво в усіх напрямках, починаючи з підготовки кадрів до модернізації техніки та озброєнь. Розгорнулася акредитація представників Армії Чеської Республіки (АЧР) у керівних органах НАТО. В листопаді 2002р. Прага першою серед східноєвропейських столиць прийняла саміт Альянсу [3, с. 212; 9; 24]

Чеський політолог Я. Шір зазначає, що «вступ Чехії до НАТО був одним із найсвітліших моментів цілого післявоєнного розвитку країни». Чехія змогла завершити реформи, крім цього, за його словами, «відпав певний компонент, пов'язаний з можливістю загроз зі Сходу, країна мала більше простору, щоб зосередитись на вирішенні домашніх проблем, і це нам тільки пішло на користь» [14]

Проте варто зазначити, що реальна реформа АЧР розпочалася лише через декілька років після вступу країни до НАТО. Були визначені основні завдання збройних сил, а також необхідні засоби та кількість озброєння для їхнього забезпечення. Згідно с категоріями НАТО АЧР включала: Сили придатні під командування НАТО (NATO COMMAND); Сили виділені для НАТО (NATO ASSIGNED); Сили призначені для НАТО (NATO EARMARKED); Сили під національним командуванням (NATIONAL COMMAND). Чеська армія, яка до 2005р. скоротилась майже в чотири рази (до 35 тис. чоловік особового складу) та була переведена на контрактний принцип формування, нараховувала тоді 30 танків та близько 14 надзвукових літаків. Концепція розбудови збройних сил, схвалена Урядом ЧР у 1999р., затвердила виділення на оборону суми не менше 2,2% ВВП у період до 2004 р. Втім не завжди ці гроші використовувались раціонально, часто на амбіційні й не дуже ефективні проєкти. Головною метою було забезпечення повної інтеграції до військових структур НАТО та досягнення спроможності виконувати усі завдання Альянсу, а після вступу ЧР до ЄС – підготовка армії до ефективних дій у військовій сфері в його структурі [2; 13, с. 64–65].

Скорочення збройних сил Чехії заощадило значні кошти та одночасно було компенсоване включенням країни в єдину систему колективної безпеки НАТО, отриманням нових сучасних зразків озброєння та військової техніки. В рамках цього процесу чеська армія була інтегрована до Об'єднаних збройних сил Північноатлантичного альянсу, а система повітряного контролю – до об'єднаної системи ППО НАТО в Європі. В 2019 р. загальна чисельність АЧР, у складі Генерального штабу, Повітряних, Сухопутних, Спеціальних,

Кібернетичних, Територіальних військ, становила 25 899 професійних військовослужбовців, 6 896 громадянських та 1 163 штатних співробітників, 3 236 резервістів. Її бюджет сягає 75,5 млрд крон. АЧР разом з Військовою канцелярією Президента та Почесною вартою Празького Граду становить збройні сили Чехії [2; 19].

Переозброєння чеської армії відбувалося за програмою МО ЧР «Військовий 21-го століття». Влітку 2018р. розпочалася реалізація найбільшої програми військової модернізації в історії Чехії, витратити на яку заплановано близько 4,5 млрд доларів США. До 2027р. збройні сили країни придбають 210 бойових машин піхоти, 50 самохідних гаубиць, 12 багатофункціональних гвинтокрилів, 2 транспортні літаки, системи протиповітряної оборони, бойові безпілотні літальні апарати тощо. Закупівлі дозволять збройним силам замінити значну частину спорядження радянських часів. За час членства в НАТО докорінно модернізовано військово-повітряні сили країни, практично заново були відбудовані військові аеродроми в Чаславі та Намешті-над-Ославою [4; 10].

Чеські експерти стверджують, що, незважаючи на скорочення збройних сил, наведені вище заходи в рамках членства країни в НАТО значно підвищили військовий потенціал ЧР. Це надало можливість Чехії забезпечити виконання своїх зобов'язань перед Альянсом як в плані зміцнення безпеки Європи, так і щодо участі у міжнародних військових операціях, зокрема, в Албанії, Афганістані, Іраку, Пакистані, Боснії і Герцеговині, Косово, Македонії та ін. Найбільш відомою стала місія чеської роти хімзахисту в іракських операціях та Афганістані. Водночас є свідчення про участь чеського спецназу в боях проти ісламського руху «Талібан». Чеські військовослужбовці також перебували в складі сил KFOR у Косово та виконували завдання у контингенті «Південний-Схід» в Іраку. За програмою «NATO Training Mission» Чехія направила до Іраку 5 воєнних інструкторів, а також навчала на території країни 100 співробітників іракської військової поліції. Всього в першій половині 2018р. у 15 зарубіжних операціях та місіях НАТО на території 15 держав було задіяно 413 військовослужбовців АЧР. Відповідно до нового мандату їх чисельність збільшилася до 923 осіб. Протягом 1999–2019рр. в ході операцій за кордоном загинуло 19 чеських військових [1; 4, с. 208; 17, с. 265; 19; 21].

Безпосередньою реакцією країн НАТО на українську кризу, яку вони пов'язують з прямою або непрямою участю Росії в бойових діях на Донбасі, стало формування військ швидкого реагування на східних кордонах Альянсу, а також збільшення витрат на оборону. Як відомо, НАТО створило чотири бойові

групи чисельністю 1000 осіб кожна у Литві, Латвії, Естонії, Польщі, до складу яких входять військовослужбовці різних країн Альянсу. ЧР, як член НАТО, взяла на себе зобов'язання чим далі активніше модернізувати збройні сили та досягти до 2024 р. рівня 2% ВВП в оборонних витратах (з 2017 р. вона щорічно збільшувала витрати на оборону на 13%, проте у 2019 р. вийшла лише на 1,19% ВВП, або 2,967 млрд доларів США) [17, с. 258, 262; 22; 26].

Особлива увага у зв'язку з цим приділяється можливості проводити бойову підготовку на підставі активної участі в міжнародних військових навчаннях у рамках НАТО. Наприклад, з 7 по 18 вересня 2020р. в ЧР проходило одне з найбільших навчань Ample Strike 2020, в якому взяли участь близько 700 чеських та союзних солдат країн НАТО. Це повітряне навчання було спрямоване на відпрацювання співробітництва досвідчених інструкторів з екіпажами літаків, гвинтокрилів та командирами наземних частин [6].

Уряд Чехії створює необхідні умови для відображення нових стратегічних реалій у способах забезпечення безпеки країни, тобто максимального використання військових можливостей країн-членів НАТО. У мирний час – це питання охорони повітряного простору з використанням Інтегрованої системи протиповітряної оборони Альянсу в Європі (NATINADS). У кризовий період – це перш за все підтримка країни силами партнерів, як на території ЧР так і за її межами, в зоні інтересів НАТО. З іншого боку, чеські збройні сили підготовлені та виділені для дій в рамках НАТО на підставі існуючих планів. Підрозділи АЧР включені до операцій Альянсу, які регулярно проводяться. Після 2004р. змінився статус чеських військових у складі європейських воєнних структур. Репрезентацію країни в них на національному рівні було забезпечено військовими та громадянськими відділами Постійного представництва в НАТО та ЄС. Чеське представництво при НАТО за величиною співробітників (50 осіб) стало другою дипломатичною місією. Його фахівці брали участь в оперативній роботі з розробки концепції контролю за озброєнням та роззброєнням, протиракетної оборони, засад європейської політики безпеки та оборони, співпраці у подоланні криз [17, с. 264; 29]

Чеська Республіка бажає використовувати власний потенціал та досвід у окремих специфічних сферах та знайти гідне місце в економічному середовищі, яке також забезпечує членство в НАТО. Приміром, це стосується області радіотехнічних пасивних систем спостереження, захисту від хімічної та біологічної зброї, боротьби з тероризмом, пандемією коронавірусу, кіберзахисту. В рамках концепції «Розумної зброї» ЧР виконує функції радіаційного, хімічного та бактеріологічного захисту військ НАТО. В Альянсі

вона спеціалізується на виробництві радіоелектронної, бронетанкової та авіаційної техніки, що позитивно позначається на розвиткові чеського оборонно-промислового комплексу [2]. В жовтні 2015р. був підписаний новий меморандум про взаєморозуміння між ЧР та НАТО, метою якого є удосконалення співробітництва в галузі кіберзахисту між Альянсом та профільними національними відомствами. Чехія стала постійною учасницею навчань кіберкоаліції НАТО. Громадянський елемент перебуває у веденні Національного агентства кібербезпеки та інформаційної безпеки (NCİKA), а військовий – координується МО ЧР. В жовтні 2020р. Чехія звернулася по міжнародну допомогу з протидії COVID-19 до Євроатлантичного центру НАТО з координації реагування на катастрофи (EADRCC) [24; 27]

З 2017 р. офіційно розпочав свою діяльність Центр протидії тероризму та гібридним загрозам (ЦПТГЗ) при МВС ЧР. Його створенню передували перегляд стратегічних підходів НАТО щодо реагування на нетрадиційні види війни, а також схвалення Єврокомісією стратегії боротьби з гібридними загрозами та сприяння стійкості ЄС, яка стала доповненням програми розширення співробітництва з Північноатлантичним альянсом. У рамках реалізації стратегії було заплановано створення загальноєвропейського центру для збору та аналізу інформації щодо гібридних загроз [12].

Головним гарантом безпеки Чехії є стаття 5 Північноатлантичного договору, в якій говориться: «Сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх: і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтвержене Статтею 51 Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і одразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні...» [26]. Наразі ЧР входить до першої десятки найбезпечніших країн світу, в тому числі й завдяки НАТО та країнам-сусідам – членам Альянсу [14].

Отримавши статус незалежної держави, ЧР стала самостійним елементом не тільки глобальної безпеки, а й завдяки своєму географічному становищу в центрі Європи важливим елементом європейської безпеки. Сучасна оборонна політика Чехії зумовлена членством в НАТО та ЄС, що, на думку керівництва країни, дозволяє використовувати переваги безпеки колективної для забезпечення національної безпеки та оборони. На це звертається увага у

прийнятій Урядом країни в березні 2017р. «Оборонній стратегії Чеської Республіки», яка замінила аналогічний документ 2012р. та констатувала значне погіршення ситуації у сфері європейської безпеки, звернувши увагу, зокрема, на відносно нові ризики – інформаційні війни та організовані кібератаки. Чехія активно підтримує розвиток двостороннього та багатостороннього оборонного співробітництва з сусідніми країнами, а також в регіональному форматі. Регіональне співробітництво зосереджено на двох основних напрямках: на співробітництві з Німеччиною та Вишеградською групою – V4 (Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія), в якій ЧР головує з 1 липня 2019р. по 30 червня 2020р. Одним з інструментів поглиблення регіонального співробітництва є внесок країни у зміцнення Багатонаціонального корпусу НАТО «Північ-Схід» [17, с. 256–262; 25; 30].

На новий рівень в контексті воєнної та безпекової політики НАТО вийшли політичні взаємовідносини Чехії і України. Враховуючи близькість позицій двох країн з більшості актуальних питань світової політики, в тому числі щодо оцінки ситуації в зонах конфліктів, перспективною була їх взаємодія при проведенні миротворчих операцій. Зокрема, широкі можливості відкрилися у військово-технічній сфері. ЧР традиційно зберігає активну позицію щодо інтеграції України до НАТО. Чеські державні діячі висловлюють готовність передати Україні набутий досвід інституційного забезпечення євроатлантичної інтеграції, наближення національного законодавства до інституційних норм країн Альянсу, практичного застосування цих норм у політичному, економічному та соціальному житті суспільства, організації переговорного процесу [8, с. 44, 46–47]

Особлива увага на шляху «повернення до Європи» приділялась діяльності в галузі комунікації з громадськістю, яка перш за все була спрямована на підтримку дискусії з питань безпекової стратегії та розвитку військової сфери, на пропаганду та співробітництво задля формування так званого «товариства безпеки». Воно мало об'єднати політиків, дипломатів, військовослужбовців, експертів, вчителів та студентів, журналістів та представників ділових кіл. Важливу роль в цьому сенсі відіграла активна співпраця МО ЧР з МЗС ЧР та неурядовими організаціями. Якщо на початку існування незалежної ЧР вступ країни до НАТО підтримувало лише 34–36% громадян, у 1997р. – 46%, то навесні 1999 р. – вже близько 56% (90 % професійних військових). Тому в урядових колах добре усвідомили нагальну необхідність проведення постійної цілеспрямованої роз'яснювальної роботи з метою забезпечення максимально

широкої підтримки населенням євроатлантичного курсу [11, с. 119; 13, с. 64; 20, с. 31–32].

Участь ЧР у військовій структурі НАТО, успішна діяльність чеських підрозділів у міжнародних миротворчих операціях та навчаннях суттєво підвищили престиж країни у світі та позитивно вплинули на розвиток її двосторонніх та багатосторонніх відносин. На краще змінилося й ставлення чеського населення до своєї армії та її професіоналізації.

Центр з вивчення громадської думки Соціологічного інституту АН ЧР в січні 2019р. провів опитування, в якому респондентам було запропоновано відповісти на питання щодо задоволення членством в НАТО [23]. Результати опитування показали, що 18% респондентів цим задоволені, 40% – швидше задоволені, 15% – швидше незадоволені, 7% – загалом незадоволені. П'ята частина опитаних заявила, що не знає відповіді на поставлене питання. Членство в НАТО схвалюють перш за все чоловіки, молоді люди у віці до 30 років, респонденти з вищою освітою, більш високим рівнем життя, політично правоорієнтовані. Динаміку ставлення чеських громадян до членства в НАТО характеризує стабільність: частка тих, хто задоволений присутністю Чехії в цій організації, суттєво не змінювалася з 2014р. В ході опитування 45% респондентів заявили, що НАТО є гарантом незалежності ЧР, стільки ж висловили протилежну точку зору, зазначивши, що Альянс є формою підпорядкування іноземних держав. Заслуговує на увагу той факт, що в усіх попередніх дослідженнях, проведених з 2000р., думка про членство в НАТО як про форму залежності суттєво превалювала, а в 2019р. частка прибічників обох точок зору зрівнялася. З твердженням про те, що «членство в НАТО гарантує мир та безпеку ЧР» погодилось 54% опитаних, тоді як 37% – з тим, що «членство в НАТО збільшує ризик залучення ЧР до військового конфлікту». 63% респондентів висловили думку, що НАТО є гарантом миру і стабільності в Європі, натомість 25% – виявилися більш схильними до негативного сприйняття ролі цієї організації та зазначили, що діяльність Альянсу посилює напругу та невизначеність в Європі. Проте у довгостроковій перспективі проглядається тенденція того, що абсолютна більшість чеських громадян буде бачити в Альянсі гарантію миру та безпеки для країни [18, с. 19]

Водночас, як стверджують дослідники, для більшості чеських політичних партій (АНО 2011, ТОП 09, ГДП, ХДС-ЧНП, «Старости та незалежні», Чеська піратська партія) вихід з НАТО є неприйнятним. На їхню думку, вигоди від членства в євроатлантичних інститутах є очевидними та переважають негативні моменти. Для центристської партії АНО 2011, наприклад, членство в НАТО є

вельми важливим фактором безпеки країни. Прем'єр-міністр Чехії А. Бабіш, представник цієї партії, зауважує, що «до членства в НАТО Чехія ставиться як до активного зобов'язання взаємної відповідальності за інші країни, Альянс мав би бути здатним протидіяти новим викликам – таким, як кібернетична безпека чи дезінформаційна політика» [14]. Втім в рамках Альянсу ця партія підтримує ідею так званого Європейського клубу, де європейські країни-члени будуть вирішувати ті проблеми, котрі не є суттєвими для США та Канади, перш за все, міграційної кризи. В ТОП 09 вважають, що завдяки НАТО та ЄС країна живе в мирі, безпеці та економічній стабільності. Разом з тим ця партія наполягає на активізації діяльності ЧР в рамках цих організацій заради того, аби заявити про себе як про конструктивного та надійного партнера. Християнські демократи (ХДС-ЧНП) наголошують, що Чехія має бути більш активним членом Альянсу, а її військові – брати участь у формуванні сил реагування в Прибалтиці. Позитивно ставляться до перебування у складі НАТО та заперечують доцільність референдуму з проблем членства громадянські демократи (ГДП), «Старости на незалежні», Чеська піратська партія. Наразі в ЧР лише дві політичні сили виступають проти її членства в НАТО та є прибічниками розпуску цієї організації. Йдеться про Комуністичну партію Чехії і Моравії (КПЧМ) та партію «Свобода і пряма демократія». Вони наполягають на проведенні референдуму про вихід Чехії з Альянсу, оскільки вважають країну здатною захистити себе самостійно, а НАТО тлумачать як «військовий блок, що поширює хаос та дестабілізує різні регіони у світі» [7, с. 144–159; 18, с. 18].

Таким чином, можна зробити висновок про наявність очевидного консенсусу між більшістю політичних сил та переважною частиною громадян країни стосовно значення і ролі Північноатлантичного альянсу як для Чехії, так й для Європи в цілому. Важливо зазначити, що стабільність в оцінках зберігається як мінімум упродовж останніх десяти років.

Базові принципи НАТО були сформульовані в Стратегічній концепції 2010р. й відтоді майже не змінювалися. Головне завдання НАТО – колективна оборона та підготовка до оборони. Два інших завдання – це кризове управління, тобто, перш за все, участь в різних військових місіях та операціях, в тому числі із забезпечення колективної безпеки, що включає співробітництво з понад сорока країнами-партнерами. Сюди ж відносяться завдання, пов'язані з появою нових загроз. Перш за все, це кібернетичні загрози, які узагальнено називають гібридними. Протистояти їм доводиться не тільки НАТО загалом, а й країнам-членам блоку. Мета НАТО – захищати всі структури Альянсу, надавати допомогу окремим його членам та здійснювати координацію при організації

їхнього кібернетичного захисту. Подібний принцип діє й стосовно гібридних загроз [1; 26].

Нова Стратегічна концепція НАТО, яка повинна бути прийнята на саміті у 2021р., розрахована на стримування Китаю і Росії. «У концепції від 2010р. ми говорили про стратегічне партнерство з Росією, але відтоді ми бачимо агресивні дії щодо сусідів, незаконну анексію Криму і ситуація фундаментально змінилася. Тому нам потрібно оновити концепцію, підтвердити наші цінності і зміцнити зв'язок Європи і Північної Америки», – заявив Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг. «Ми повинні більше використовувати НАТО як платформу для консультацій і координації в більшій кількості питань. Водночас, нам необхідно розширювати політичне та практичне співробітництво і діалог з усіма однаково мислячими з нами демократичними державами по всьому світу, щоб захистити заснований на міжнародному праві порядок, який підривається країнами, що не поділяють наші цінності, такими як Росія і Китай». Під час відеоконференції 17–18 лютого 2021р. міністри оборони країн НАТО обговорили розширення фінансування військової діяльності на східному фланзі Альянсу [28].

Отже, чеський досвід стосовно підготовки до вступу та набуття членства в НАТО дає підстави стверджувати, що суспільство та політичний істеблішмент на поворотному етапі історії країни змогли чітко визначитися зі стратегічними цілями трансформаційних процесів та в цілому послідовно пройти шлях, який довів правильність історичного вибору, а також продемонстрував позитивні результати. Приєднання Чехії до НАТО (1999), а пізніше – до ЄС (2004) можна вважати послідовним і виваженим кроком, який духовно та фактично повернув країну до Європи, забезпечивши їй прогрес у сфері безпеки, а також нові можливості в економічному та соціально-політичному розвитку. Євроатлантична інтеграція сприяла інституціонально-правовій реконструкції всієї системи зовнішньополітичних відносин країни й стала важливим стимулом переходу до демократичної моделі політичного устрою, стабільності та національної безпеки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Айзпурвит К. Чехия в НАТО. Двадцать лет спустя [Электронный ресурс] / К. Айзпурвит, В. Поганка // Радио Прага. – 2019. – 11 марта. – Режим доступа: <https://www.ruski.radio.cz/chehia-v-nato-dvadcat-let-spustya-8136506> (Дата обращения: 4 февраля 2021). – Название с экрана.
2. Андрейців Г. Досвід євроатлантичної інтеграції Чеської Республіки [Електронний ресурс] / Г. Андрейців // UAPORTAL.CZ. – 2017. – 31 березня. – Режим доступу: <https://uaportal.cz/blogs/3/103> (Дата звернення: 7 лютого 2021). – Назва с екрану.
3. Беляев И. Вацлав Гавел. Жизнь в истории / И. Беляев. – Москва: НЛЮ, 2020. – 274 с.

4. Взаимодействие Чешской Республики и НАТО / НАТО.РФ. Информационно-аналитический портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://нато.рф/ru/czech_republik (Дата обращения: 10 февраля 2021). – Название с экрана.
5. Волощук С. Досвід участі Чеської Республіки в діяльності НАТО / С. Волощук // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право: наук. збірник / ред. М. Лендбел, І. Ліхтей, А. Стряпко. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. – С. 206–214.
6. В Чехии стартовали учения стран НАТО Ample Strike 2020 [Электронный ресурс] // Around Prague. – 2020. – 31 августа. – Режим доступа: <https://www.aroundprague.cz/news/czech-republic/v-chexii-startovali-ucheniya-stran-nato-ample-strike-2020> (Дата обращения: 10 февраля 2021). – Название с экрана
7. Задорожнюк Э. Г. Внешнеполитические приоритеты чешских парламентских партий (по итогам выборов 2017 года) [Электронный ресурс] / Э. Г. Задорожнюк // Славянский мир в третьем тысячелетии. – 2018. – Вып. 13. – № 1–2. – С. 144–159. – Режим доступа: <https://www.cyberleninka.ru/article/n/vneshnepoliticheskie-prioritety-cheshskih-parlamentskih-partiy-po-itogam-vyborov-2017-goda> (Дата обращения: 7 февраля 2021). – Название с экрана
8. Корсак Р. Політичні взаємовідносини України і Чехії в НАТО // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2014. – Вип. 9. – С. 42–47.
9. Криворучко Н. В. Політика безпеки Чеської Республіки у контексті відносин з США: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Н. В. Криворучко; Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2016. – 23 с.
10. Ось що збройні сили Чехії придбають на рекордні 4,5 мільярди доларів [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 2018 – 21 червня. – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/zbrojni-syly-chekhiji/4448790.html> (Дата звернення: 12 лютого 2021). – Назва с екрану.
11. Павлишин Л. В. Особливості приєднання Чеської Республіки до НАТО / Л. В. Павлишин // Науковий вісник Ужгородського університету. Історія. – 2012. – Вип. 29. – С. 116–123.
12. Паливода В. Центр протидії тероризму та гібридним загрозам при МВС Чеської Республіки [Електронний ресурс] / В. Паливода // НІСД. – 2020. – 25 лютого. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/statti/centr-protidii-terorizmu-ta-gibridnim-zagrozam-pri-mvs-cheskoj-respubliki> (Дата звернення: 11 лютого 2021). – Назва с екрану.
13. Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива? / за ред. О. І. Соскіна. – Київ: ІТС, 2007. – 336 с.
14. Пеленська О. Без НАТО Чехія себе не захистить [Електронний ресурс] / О. Пеленська // Радіо Свобода. – 2019. – 31 березня. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29816763.html> (Дата звернення: 12 лютого 2021). – Назва с екрану.
15. Сердюк А. Що НАТО дає економіці: розвиток чи витрати (розбір на прикладах пострадянських країн) [Електронний ресурс] / А. Сердюк // Вільне радіо. – 2019. – 15 листопада. – Режим доступу: <https://freeradio.com.ua/shho-nato-daie-ekonomici-vitrati-rozbir-na-prikladah-postradjanskikh-krajin/> (Дата звернення: 11 лютого 2021). – Назва с екрану.
16. Туречкова Э. 20 лет Чехии в НАТО: с какими ожиданиями и надеждами страна вступала в новый союз? [Электронный ресурс] / Э. Туречкова // Радио Прага. – 2019. – 12 марта. – Режим доступа: <https://www.ruski.radio.cz/20-let-chehii-v-nato-s-kakimi-ozhidaniyami-i-nadezhdami-strana-vstupala-v-povu-8136486> (Дата обращения: 6 февраля 2021). – Название с экрана.
17. Щербакова Ю. А. Чешская Республика: Оборонная политика и стратегия безопасности в рамках Европейского союза [Электронный ресурс] / Ю. А. Щербакова // Актуальные проблемы Европы. – 2020. –

№ 4(108). – С. 255–277. – Режим доступа: https://upe-journal.ru/files/-2020-4_Щербакова_ЮА.pdf (Дата обращения: 11 февраля 2021). – Название с экрана.

18. Щербакова Ю. А. Чешские политики и граждане о членстве страны в НАТО [Электронный ресурс] / Ю. А. Щербакова // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. – 2019. – Вып. 54(70). – С. 16–19. –

Режим доступа: https://inion.ru/site/assets/files/4256/2019_biul_evropeiskaia_bezopasnost_54.pdf (Дата обращения: 4 февраля 2020). – Название с экрана.

19. Armáda České republiky [Elektronický zdroj] / Ministerstvo obrany ČR. – Režim přístupu: <https://www.acr.army.cz> (Datum oběhu: 8. února 2021). – Název z obrazovky.

20. Borkovec Z. Naše cesta do NATO. 20. výročí přistoupení České republiky k Organizaci Severoatlantické smlouvy / Z. Borkovec. – Praha: Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ, 2019. – 72 s.

21. 20 let Česka v NATO: Od Varšavské smlouvy, přes Jugoslávii po Afgánistán. Co bude dál? [Elektronický zdroj] // Ahaonline.cz. – 2019. – 12. března – Režim přístupu: <https://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vefet/157967/20-let-ceska-v-nato-od-varsavske-smlouvy-pres-jugoslavii-po-afganistan-co-bude-dal.html> (Datum oběhu: 11. února 2021). – Název z obrazovky.

22. Czech PM says defence spending rising to reach NATO target [Electronic Resource] // Reuters. – 2019. – March 12 – Mode of Acces: <https://www.reuters.com/article/us-czech-defence/czech-pm-says-defense-spending-rising-to-reach-nato-target-idUSKBN1QT1B9> (Last Access: February 8, 2021). – Title from the Screen.

23. Čadová N. Občané o členství České republiky v NATO – leden 2019: tisková zpráva [Elektronický zdroj] / N. Čadová / Centrum pro výzkum veřejného mínění SÚ AV ČR. – Režim přístupu: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4821/f9/pm190207.pdf (Datum oběhu: 11. února 2021). – Název z obrazovky.

24. Česká republika a NATO [Elektronický zdroj] / Natoaktual.cz. Oficiální portál Informačního centra o NATO. – Režim přístupu: <https://www.natoaktual.cz/zpravy/lcr-a-nato> (Datum oběhu: 10. února 2021). – Název z obrazovky.

25. České strategické dokumenty [Elektronický zdroj] / Ministerstvo obrany ČR. – Režim přístupu: <https://www.mocr.army.cz/assets/multimedia-a-knihovna/publikace/integrace-nato-eu/11-nato---ce---100dpi.pdf> (Datum oběhu: 11. února 2021). – Název z obrazovky.

26. Encyclopedia of NATO Topics [Electronic Resource] / North Atlantic Treaty Organization. – Mode of Access: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics.htm> (Last Access: 12 February, 2021). – Title from the Screen.

27. NATO and Czech Republic bolster cyber defence cooperation [Electronic Resource] // North Atlantic Treaty Organization. – 2015. – October 12. – Mode of Access: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_123857.htm (Last Access: 13 February, 2021). – Title from the Screen.

28. Online press conference by NATO Secretary General Jen Stoltenberg following the first day of the meetings of NATO Defence Ministers [Electronic Resource] // North Atlantic Treaty Organization. – 2021. – February 17. – Mode of Access: https://www.nato.int/cps/fr/natohq/opinions_181560.htm (Last Access: 17 February, 2021). – Title from the Screen.

29. Permanent Delegation of the Czech Republic to NATO in Brussels / Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic [Electronic Resource]. – Mode of Access: https://www.mzv.cz/nato.brussels/en/nato/our_nato_policies/czech_republic_in_nato.html (Last Access: 14 February, 2021). – Title from the Screen.

30. Pohanka V. 20 Years of Czechia in NATO: Key Moments [Electronic Resource] / V. Pohanka // Radio Prague. – 2019. – March 14. – Mode of Access: <https://english.radio.cz/20-years-czechia-nato-key-moments-8136162> (Last Access: 12 February, 2021). – Title from the Screen.

References:

1. Ajzpurvit, K., & Poganka, V. (2019, Marta 11). Chehija v NATO. Dvadcat' let spustja. *Radio Praga*. Retrieved from <https://www.ruski.radio.cz/chehia-v-nato-dvadcat-let-spustya-8136506>
2. Andrejci, H. (2017, Bereznya 31). Dosvid yevroatlantychnoyi intehraciyi Ches''koyi Respubliki. *UAPORTAL.CZ*. Retrieved from <https://uaportal.cz/blogs/3/103>
3. Beljaev, I. (2020). *Vaclav Gavel. Zhizn' v istorii*. Moskva, M: NLO
4. Vzaimodejstvie Cheshskoj Respubliki i NATO (2009). *NATO.RF. Informacionno analiticheskij portal*. Retrieved from https://nato.pf/ru/czech_republik
5. Voloshhuk, S. Dosvid uchasti Ches''koyi Respubliki v deyal''nosti NATO (2013). *Uzhhorods''ki ches''ki naukovy chytannya: istoriya, kul''tura, polityka, pravo: nauk. zbirnyk*, 206–214. Uzhhorod, U: Poligrafcentr Lira.
6. V Chehii startovali uchenija stran NATO Ample Strike 2020 (2020, Augusta 31). *Around Prague*. Retrieved from <https://www.aroundprague.cz/news/czech-republic/v-chexii-startovali-ucheniya-stran-nato-ample-strike-2020>
7. Zadorozhnjuk, Je. G. (2018). Vneshnepoliticheskie priority cheshskih parlamentskih partij po itogam vyborov 2017 goda. *Slavjanskij mir v tret'em tysjacheletii*, 13(1–2), 144–159. Retrieved from <https://www.cyberleninka.ru/article/n/vneshnepoliticheskie-priority-cheshskih-parlamentskih-partij-po-itogam-vyborov-2017-goda>
8. Korsak, R. (2014). Politychni vzajemovidnosyny Ukrayiny i Chexiyi v NATO (2014). *Aktual''ni pytannya humanitarnyx nauk*, 9, 42–47.
9. Kryvoruchko, N. V. (2016). *Polityka bezpeky Ches''koyi Respubliki u konteksti vidnosyn z SshA* (Autoreferat dysertaciyi kandydata politychnyx nauk). Chernivci, Ch: Chernivec''kyj nacional''nyj universytet im. Yuriya Fed''kovycha.
10. Os'' shho zbrojni syly Chexiyi prydbayut'' na rekordni 4.5 mil''yady dolariv (2018, Chervnya 21). *Holos Ameryky*. Retrieved from <https://ukrainian.voanews.com/a/zbrojni-syly-chekhiji/4448790.html>
11. Pavlyshyn, L.V. (2012). Osoblyvosti pryednannya Ches''koyi Respubliki do NATO. *Naukovyi visnyk Uzhhorods''koho universytetu. Istoriya*, 29, 116–123.
12. Palyvoda, V. (2020, Lyutoho 25). Centr protydyi teroryzmu ta hibrydnym zahrozam pry MVS Ches''koyi Respubliki. *NISD*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/statti/centr-protidii-teroryzmu-ta-gibridnim-zagrozm-pri-mvs-cheskoj-respubliki>
13. Soskin, O. I. (Ed.) (2007). *Partnerstvo zarady bezpeky: dosvid krayin NATO ta ukrayins''ka perspektyva?* Kyiv, K: ITS.
14. Pelens''ka, O. (2019, Bereznya 31). Bez NATO Chexiya sebe ne zaxystyt''. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/29816763.html>
15. Serdyuk, A. (2019, Listopada 15). Shho NATO daye ekonomici: rozvytok chy vytraty (rozbir na prykladax postrayans''kyx krayin). *Vil''ne radio*. Retrieved from <https://freeradio.com.ua/shho-nato-daie-ekonomici-vitrati-rozbir-na-prikladah-postradjanskih-krain/>
16. Turechkova, Je. (2019, Marta 12). 20 let Chehii v NATO: s kakimi ozhidaniyami i nadezhdami strana vstupala v novyj sojuz? *Radio Praga*. Retrieved from <https://www.ruski.radio.cz/20-let-chehii-v-nato-s-kakimi-ozhidaniyami-i-nadezhdami-strana-vstupala-v-novyy-8136486>
17. Shherbakova, Ju. A. (2020). Cheshskaja Respublika: Oboronnaja politika I strategija bezopasnosti v ramkah Evropejskogo sojuza. *Aktual''nye problemy Evropy*, 4(108), 255–277. Retrieved from https://upe-journal.ru/files/-2020-4_Щербакoвa_ЮA.pdf
18. Shherbakova, Ju. A. (2019). Cheshskie politiki i grazhdane o chlenstve strany v NATO. *Evropejskaja bezopasnost' : sobytija, ocenki, prognozy*, 54(70), 16-19. Retrieved from https://inon.ru/site/assets/files/4256/2019_biul_evropejskaia-bezopasnost_54.pdf

19. *Armáda České republiky* (2021). Ministerstvo obrany ČR. Retrieved from <https://www.acr.army.cz>
20. Borkovec, Z. (2019). Naše cesta do NATO. 20. výročí přistoupení České republiky k Organizaci Severoatlantické smlouvy. *Praha, P: Ministerstvo obrany České republiky – VHU*.
21. *20 let Česka v NATO: Od Varšavské smlouvy, přes Jugoslávii po Afgánistán. Co bude dál?* (2019, Března 12). Ahaonline.cz. Retrieved from <https://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vefet/157967/20-let-ceska-v-nato-od-varsavske-smlouvy-pres-jugoslavii-po-afganistan-co-bude-dal.html>
22. Czech PM says defence spending rising to reach NATO target (2019, March 12). *Reuters*. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-czech-defence/czech-pm-says-defense-spending-rising-to-reach-nato-target-idUSKBN1QT1B9>
23. Čadová, N. (2019, Leden). Občané o členství České republiky v NATO: tisková zpráva. *Centrum pro výzkum veřejného mínění SÚ AV ČR*. Retrieved from https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4821/f9/pm190207.pdf
24. *Česká republika a NATO* (2021). Natoaktual.cz. Oficiální portál Informačního centra o NATO. Retrieved from <https://www.natoaktual.cz/zpravy/lcr-a-nato>
25. *České strategické dokumenty* (2019). Ministerstvo obrany ČR. Retrieved from <https://www.mocr.army.cz/assets/multimedia-a-knihovna/publikace/integrace-nato-eu/11-nato---ce---100dpi.pdf>
26. Encyclopedia of NATO Topics (2020). *North Atlantic Treaty Organization*. Retrieved from <https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics.htm>
27. NATO and Czech Republic bolster cyber defence cooperation (2015, October 12). *North Atlantic Treaty Organization*. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_123857.htm
28. Online press conference by NATO Secretary General Jen Stoltenberg following the first day of the meetings of NATO Defence Ministers (2021, February 17). *North Atlantic Treaty Organization*. Retrieved from https://www.nato.int/cps/fr/natohq/opinions_181560.htm
29. Permanent Delegation of the Czech Republic to NATO in Brussels (2021). *Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic*. Retrieved from https://www.mzv.cz/nato.brussels/en/nato/our_nato_policies/czech_republic_in_nato.html
30. Pohanka, V. (2019, March 14). 20 Years of Czechia in NATO: Key Moments. *Radio Prague*. Retrieved from <https://english.radio.cz/20-years-czechia-nato-key-moments-8136162>

Svitlana Motruk,

Ph.D (History), Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EURO-ATLANTIC INTEGRATION OF THE CZECH REPUBLIC AS A FACTOR OF MODERNIZATION AND NATIONAL SECURITY

Abstract. *On the basis of a wide range of documents the article analyzes main stages and factors of the Czech Republic integration with the North Atlantic Treaty Organizations. The author emphasizes that transition into a full NATO member in March 1999 was the result of a long, complicated and controversial process of «European Come Back», which started in the beginning of 1990's and allowed the state's government to solve a number of problems in the military-political and military-technical spheres. The article draws special attention to the results and consequences of the Czechia NATO membership, its participation in the structures and activities of the Alliance. Numerous facts provided in the paper allow to evaluate the state's gains from the integration processes and to emphasize key tendencies, main challenges and new opportunities for*

the country. The study proves that Euro-Atlantic integration has contributed to the institutional and legal reconstruction of the entire system of foreign relations of the Czech Republic, has become an important stimulus to the transition to a democratic model of political system, stability and national security. The article examines the defense strategy of the Czech Republic, reveals its goals and objectives in the field of European security and defense at the present stage. It is noted that NATO Allies supported the proposal to update the 2010 Strategic Concept. Since its adoption the Alliance has faced a new security environment and Russia has turned from a potential strategic partner into an aggressor state. The Czech experience has revealed the advantages and vulnerabilities of the Euro-Atlantic vector. Last but not least the article studies the causes of polyvariety of the Euro-Atlantic realities and prospects for Alliance enlargement. Based on the results of public opinion polls conducted by the Czech research organizations, the article examines the attitude of Czech political parties and citizens towards their country's membership in NATO, the role of the North Atlantic Alliance in ensuring the security of the Czech Republic and international relations in general.

Key words: *Czech Republic, NATO, Euro-Atlantic integration, modernization, national security, public opinion.*

Надійшла до редколегії 13.04.2021

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 305-055.2(41)+(470+571):355.4 «1939/1945»

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19.4>

Наталія Залсток,

канд. іст. наук, ст. викл.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5319-3876>

RESEARCHER ID: C-6544-2018

СЛУЖБА БРИТАНСЬКИХ ТА РАДЯНСЬКИХ ЖІНОК У РОЗВІДЦІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

***Анотація.** Стаття присвячена порівнянню особливостей діяльності та побуту британських та радянських жінок-розвідниць у роки Другої світової війни з метою не лише поглибити наявні відомості щодо їх участі у війні, але і з'ясувати спільне та відмінне у політиці тоталітарних та демократичних режимів щодо її організації.*

Авторка констатує, що під час Другої світової війни Велика Британія та СРСР залучали жінок до служби у розвідці. Обидві країни навчали їх необхідним військовим навичкам, зокрема поводженню з різними видами зброї. Їхні оперативні завдання на службі передбачали виконання в тому числі бойових ролей. Попри це, британська влада, на відміну від радянської, факт використання жінками летальної зброї заперечувала. В країні існувала офіційна заборона на це. Отже, мусимо констатувати нещирість уряду Великої Британії щодо цього питання. Аналізуючи рівень підготовки агенток, бачимо, що британська влада докладала більше зусиль і витратила більше часу на нього. Причин може бути декілька, однак серед основних ми вбачаємо той факт, що країна перебувала у менш складній ситуації під час Другої світової війни. Адже їй вдалося уникнути сухопутного вторгнення у свої володіння, і її військовий контингент був менше задіяний на театрах бойових дій, ніж радянський. Звідси витікає менша кількість бойових втрат, які потрібно було терміново замінювати новими військовими кадрами. Наприклад, британки мали змогу під час навчання відпрацьовувати стрибки з парашутом, що ж до радянських жінок, то спираючись на їхні свідчення, для деяких з них першим став стрибок під час безпосереднього виконання бойового завдання. Також траплялися випадки, коли радянські розвідгрупи тренували всього кілька тижнів перед завданням. У Великій Британії, натомість, існувала кількарівнева школа підготовки агентів. Побут розвідниць відрізнявся, залежав від особливостей їхніх завдань, місць їх проведення та вміння попіклуватися про себе в умовах їх виконання.

***Ключові слова:** жінки, розвідка, Велика Британія, Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), Друга світова війна.*

Жінки від самого початку війни мали особливий статус у службах розвідки. Відповідно до культурних норм багатьох країн світу, вони зазвичай виконували ролі жертвна війні, а не агресорів. Тому противник набагато частіше втрачав пильність в жіночій компанії, ніж у чоловічій. У зв'язку з цим у 1939–1945 рр. різні держави, як з демократичними, так і з недемократичними

режимами правління, залучали жінок до роботи у розвідці, щоб отримати важливу інформацію про стан справ в лавах ворога.

Ті чи інші аспекти служби радянських жінок у розвідці дослідили В. Мурманцева [6], В. Павлов [5], Ю. Ярухін [7]. Служба британських розвідниць перебувала у фокусі студій Е. Вігурс [16], Дж. Паттінсон [14], Д. Рігдена [15], В. Маккензі [13] та ін. Водночас наукових праць, в яких би зіставлялися досвіди служби жінок у розвідці нам відшукати не вдалося. Дана стаття має на меті порівняти особливості діяльності та побуту британських та радянських жінок–розвідниць у роки Другої світової війни. Це дасть змогу не лише поглибити наявні відомості щодо їх участі у війні, але і з'ясувати спільне та відмінне у політиці тоталітарних та демократичних режимів щодо організації.

Як СРСР, так і Велика Британія в роки Другої світової війни активно залучали жінок до служби у збройних силах, обидві країни впродовж війни навіть оголошували їх призови до війська. Однак офіційно британська влада, на відміну від радянської, заборонила жінкам застосовувати летальну зброю та виконувати бойові ролі на війні. Попри це на практиці все було не так однозначно, і деякі британки таки здобули бойовий досвід, і розвідниці були серед з них. Так, у липні 1940 р. за наказом прем'єр–міністра В. Черчилля в країні створили Управління спецоперацій. До головних його завдань належали виконання таємних наказів, підтримання та підготовка членів руху опору в окупованих Німеччиною країнах (Франція, Бельгія, Нідерланди, Данія, Норвегія та інші).

В. Маккензі стверджує, що чисельність складу Управління спецоперацій «досягла свого максимуму наприкінці літа – на початку осені 1944 р., коли її загальнодержавний показник сягав трохи менше 13 000... Сюди входило приблизно 450 членок Допоміжної територіальної служби (Auxiliary Territorial Service (ATS)), 60 членок Жіночих допоміжних повітряних сил (Women's Auxiliary Air Force (WAAF)) та 1500 членок Корпусу медсестер швидкої допомоги (First Aid Nursing Yeomanry (FANY)), а також майже 1200 цивільних жінок: загалом приблизно 3200 жінок» [13, р.719]. Чимало британок Управління спецоперацій служили секретарками, друкарками та шифрувальницями за межами батьківщини. Наприклад, станом на 1944 р. їх було понад 600 у Південно–Східній Азії. З них 400 були зв'язківцями (130 шифрувальниць, 125 операторок безпроводного телеграфа, 6 експерток з відбитків пальців та ін.) [9, с.44–45].

Слід зазначити, що при цьому дуже малий відсоток становили безпосередньо спецагентки. Зокрема, за даними Дж. Паттінсон, у Французькій секції було 39 шпигунок, у Голлістській секції – 11, у Голландському офісі – 3, а в Бельгійській секції – лише 2 [14, р.15]. Але навіть ці скромні цифри підважують твердження уряду Великої Британії про те, що англійки не виконували бойових ролей у Другій світовій війні.

Жінок, яких рекрутували до Управління спецоперацій як агенток, зазвичай офіційно зараховували до Медсестринського корпусу першої допомоги (First Aid Nursing Yeomanry (F.A.N.Y.)). У такий спосіб намагалися убезпечити їх у разі потрапляння у полон, адже, за Женевською конвенцією (1929), до жінок, що не виконували бойові ролі, мало б бути м'якше ставлення з боку ворога [12].

У 1940 р. було запропоновано план підготовки агентів Управління спецоперацій, який включав чотири етапи. Для їх реалізації були запроваджені три типи шкіл – підготовчі, парамілітарні та заключні. На четвертому етапі, перед відправкою на завдання, агенти мали отримати фінальні настанови в штаб-квартирі у Лондоні [15, р.2].

Навчання у підготовчій школі тривало в середньому 2–3 тижні. За цей час новобранці проходили тестування для визначення найбільш підходящих посад в організації. Спершу їм навіть не казали правди щодо справжньої мети їх підготовки, стверджуючи, що це просто курс молодого бійця. Навчання на цьому етапі включало в себе фізичну підготовку, основи поводження зі зброєю, вибухівкою, навички рукопашного бою, маскування, курс молодого зв'язківця, читання карт [15, р.2].

Тих, хто успішно пройшов цей курс, відправляли на подальше навчання до парамілітарних шкіл, які розташовувалися в десяти мисливських будиночках в районах Арісайг та Морар в Інвернесс–ширі. Тут новобранці тренувалися від 3 до 5 тижнів. Крім інтенсивних фізичних тренувань вони відточували здобуті під час попереднього навчання навички поводження зі зброєю та вибухівкою, спортивного орієнтування, маскування, застосування азбуки Морзе та ін. Крім того, їх вчили безшумному вбивству, тактиці рейдів, основам військово–морської підготовки. Однак на цій тренувальній базі не було змоги пройти навчання зі стрибків з парашутами, тому його проводили на аеродромі Рінгвей в Манчестері [15, р.4–5].

Ті, хто успішно пройшов навчання у парамілітарних закладах, переходили до заключних, які розташовувалися в Хемпширському селищі Больо. Лише на цьому етапі їм розповідали детальніше про Управління спецоперацій та справжні цілі підготовки, яку вони проходять. Тут майбутніх агентів навчали як

працювати під прикриттям та дбати про особисту безпеку, ламати замки і проникати в потрібні приміщення, використовувати шифри та коди, правильно вести себе у разі затримання, арешту та тортур тощо. Окремими блоками питань, які розкривалися під час навчання, були особливості поведінки ворогів (насамперед німців) та пропаганди ворожих та дружніх до Великої Британії сил [15, р.6].

Жінок–агентів тренували здебільшого за тими ж програмами, що і чоловіків. Як згадувала членка Управління спецоперацій І. Бейсден: «Ми мали справу з усім, від протитанкових гармат, до континентальної автоматичної зброї... На момент повернення до Лондона я вивчила багато способів вбивства» [14, р.18]. Ці жінки отримували різні завдання, що мали виконуватися на території Великої Британії або поза її межами. Вони гинули під час виконання місій, сутичок із ворогом, потрапляли в полон, як і їхні колеги–чоловіки. Водночас посади в Управлінні спецоперацій були розподілені відповідно до гендерних ролей, де жінки частіше обіймали посади кур'єрів та радистів, тобто такі, де принаймні теоретично використання бойової зброї є дуже обмеженим. Радисти зазвичай мали працювати поодиночку, часто змінювати місцеперебування, щоб не дати ворогам можливості себе схопити. Вони забезпечували зв'язок групи з центром, передавали запити на постачання боєприпасами та всім необхідним, приймали зашифровану секретну інформацію та передавали її кур'єрам. Кур'єри передавали повідомлення, документи тощо, відповідно до завдання керівників, і мали вміти «розчинитися в натовпі», не привертати до себе увагу, залишатися непоміченими.

Глибоке дослідження діяльності британських агенток ускладнюється тим, що під час пожежі 1946 р. було знищено 85% документів Управління спецоперацій, серед яких були і ті, які стосувалися підготовки жінок [8, р.18].

Серед відомих британських спецагенток слід назвати В. Жабо (Шабо, Сабо). Її перша місія була успішно виконана у Франції у квітні 1944 р. Вона була кур'єром і працювала разом із агентом відділення F майором Ч. Стаунтоном. Завданням В. Жабо було знайти інформацію про заарештованих агентів та членів руху Опору, а також зустрітися з тими його членами, що продовжували свою діяльність. Місія тривала два тижні і ознаменувалася успіхом. Незабаром після її завершення В. Жабо вирушила до Франції з іншою місією – «активізувати діяльність руху Опору у Верхній В'єнні та надати допомогу в день висадки союзних військ в Європі», а 10 червня її схопили німці, і у 1945 р. стратили в концтаборі Равенсбрюк. Вона була посмертно

нагороджена французьким Хрестом за бойові заслуги та британським Георгіївським хрестом [16, р.151–153].

Ще сімох жінок – А. Борелл, Д. Роуден, В. Лей, О. Сансом, Й. Бекман, С. Ольшанецьки та М. З. Дамермент – затримали, катували та вивезли до Німеччини. Жодна з них не повідомила Гестапо бодай якоїсь інформації під час допиту. З них врятувалася лише Одетта. Вона запевнила німців, що одружена з колегою П. Черчиллем і що останній є племінником прем'єр-міністра Великої Британії В. Черчилля. Обидва факти на той момент були неправдою, проте врятували жінці життя.

Н. Вейк, відома німцям під прізвиськом «Біла миша», була однією з найвідоміших жінок-спецагентів, адже їй вдалося вижити. Після війни вона охоче ділилася з громадськістю своїми спогадами про службу. І хоча деякі факти з них піддавалися сумнівам з боку фахових дослідників, все ж, її свідчення стали цінним джерелом для вивчення особливостей діяльності британських розвідниць. За роки служби Н. Вейк здобула чимало нагород [17]. Зокрема, була нагороджена американською медаллю Свободи, британською медаллю Джорджа та французьким Військовим хрестом з пальмою, Військовим хрестом із Зіркою, медаллю «За участь в русі Опору», орден Почесного легіону [10, р.298]. У представленні до медалі Джорджа серед інших заслуг зазначалося, що «ця офіцерка висадила на території Франції 1 березня 1944 р. для допомоги новому очільнику важливого угруповання в Центральній Франції... Енсін Вейк впродовж кількох місяців допомагала тренувати та навчати групи Макі. Вона брала участь у кількох сутичках з ворогом і проявила найвищий ступінь хоробрості під обстрілом» [11].

Що стосується СРСР, то його влада почала залучати жінок як розвідниць ще до початку радянсько-німецької війни. Зокрема, розвідниця З. Воскресенська-Рибкіна, разом зі своїм командиром П. Журавльовим, знайшли докази підготовки нападу Німеччини на СРСР та повідомили Й. Сталіну, однак, як відомо, він проігнорував цю інформацію [5, с.172–173]. З початком війни З. Воскресенська-Рибкіна готувала розвідників і відправляла їх у тил німецьких армій на окупованих радянських територіях. Пізніше, у жовтні 1941 р., вона продовжила свою діяльність у Швеції. Там вона завербувала нових агентів і відновила зв'язок з фінською розвідкою, втрачений після радянсько-фінської війни (1939–1940) [5, с.172–173]. Підпільна агентка А. Морозова, яка працювала на німецькій авіабазі в Сещі, допомогла знищити гарнізон цієї авіабазі та вбити 200 чоловік з особового складу противника. У 1943 р. А. Морозова приєдналася до розвідгрупи «Джек» під псевдонімом

«Лебідь» і працювала на території Східної Пруссії. Вона загинула в 1944 р., потрапивши в оточення [5, с.150–151]. Не менш трагічною виявилася доля Героя Радянського Союзу Н. Гнилицької, розвідниці 465-ї окремої мотострілецької розвідувальної роти 383-ї стрілецької дивізії (18-а армія, Південний фронт). Вранці 5 листопада 1941 р. вона привела до рідного села Княгинівка, окупованого ворогом, групу радянських розвідників, вбила охорону і 10 німецьких солдатів. Тоді радянські розвідники здобули цінні документи та зброю. Н. Гнилицька загинула 10 грудня 1941 р., потрапивши в оточення [1].

Побут та підготовка радянських розвідниць відрізнялися і залежали від конкретних завдань, які перед ними стояли. Для їх навчання функціонували спеціальні школи розвідниць–радисток. Часто навчання було нетривалим, а групи – погано підготовленими. І. Харіна (Іваннікова), яка пішла служити добровільно, закінчила ту саму розвідшколу, в якій готували З. Космодем'янську. Це була школа спеціальної розвідувально–партизанської частини штабу Західного фронту 9903, що розміщувалася поблизу підмосковної станції Кунцево, у приміщенні колишнього дитячого садка. І. Харіна (Іваннікова) згадувала, що готували їх недовго, групи «одна за одною скидалися на парашутах в тил ворога. Багато з них були погано підготовлені, не стала винятком і наша група» [6]. Часто за браком часу, будучи не в змозі приділити належну увагу ґрунтовній підготовці розвідниць, радянська влада намагалася досягти мети кількістю, а не якістю підготовлених кадрів.

О. Нестеренко розповіла, як готували тилових розвідниць, до завдань яких належало перейти через лінію фронту, зайти вглиб окупованих територій і виконати певне завдання. Тренування тривало 3 тижні. Її група чисельністю 5 осіб проходила його в Красній Слободі Сталінградської області (нині – Волгоградської). В тренувальному таборі, розміщеному в лісі, було декілька таких груп, що мали суто жіночий склад. Чоловіків тут не тренували. З посестрами з інших груп спілкуватися було заборонено. Зміст навчання зводився до викладання основ тилової розвідки, особливостей поведження в тилу ворога. Для кращого засвоєння матеріалу розігрувалися типові ситуації, відпрацьовувалися правильні дії. За словами О. Нестеренко, «...вчили бути непомітними, безконфліктними і вміти все аналізувати. Тобто вчили всьому, що нам допомогло б виконати завдання і вижити» [4]. Німецької мови та поведженню зі зброєю тут не навчали, основну увагу акцентували виключно на навичках запам'ятовування великих масивів інформації. У кожній розвідниці, яку відправили в тил ворога, була своя легенда. Приміром, О. Нестеренко,

відповідно до неї, була жителькою околиць Сталінграда, що ходила міняти речі на продукти. Основним же її завданням було подивитися на обстановку і перевірити, наскільки можливо відправити в тил радянського радиста, адже один з місцевих жителів під час відступу військ пообіцяв поселити його у своєму домі і заховати радіостанцію. З'ясувалося, що це неможливо, адже німці влаштували в домі того чоловіка свій штаб [4].

Е. Марковська (Курузова) в 1943 р. разом з подругою добровільно пішла на фронт. Під час запису в міськкомі комсомолуїм запропонували стати радистками–розвідницями, на що вони погодилися. Спершу їх відправили на навчання до школи радистів полку зв'язку, де тренували в окремому приміщенні, в заміському будинку на околиці Дніпропетровська. Тривало це навчання 6 місяців, теоретичні та практичні заняття були по 12–14 годин на добу. Програма включала основи поводження з радіостанціями, радіосправу, шифрування. Крім того, значну увагу приділяли фізичній підготовці. Після завершення навчання в цій школі жінок направили на курси розвідників при розвідувальному штабі 3–го Українського фронту. На них вивчали топографію та основи орієнтування на місцевості, основи роботи з картою, пересування по азимуту. Крім того, вивчали німецьку мову, структуру ворожої армії, розпізнавальні знаки, форму, моделі техніки та зброї, поглиблювали знання з шифрування, навчалися поводитися зі зброєю і надалі удосконалювали свою фізичну підготовку. Жодних імен та прізвищ своїх викладачів курсанти не знали. Цікаво, що Е. Марковська (Курузова) та її посестри не мали практичних занять зі стрибків з парашутом, тільки теоретичні. Тому перший її стрибок був здійснений в межах виконання першого розвідзавдання – в 1944 р. її групу у складі 4 осіб викинули на парашутах в Одеській області. Вони мали відслідкувати переміщення особового складу та техніки ворога, з'ясувати номери підрозділів, прізвища командирів, оборонні рубежі тощо [7, с.3–5]. Як згадувала Е. Марковська (Курузова), після успішного приземлення «...треба було якось легалізуватися. Необхідні документи і довідки нам зробили в розвідвідділі. У кожного члена групи була розроблена своя легенда. Ми виступали під виглядом біженців, що йдуть на захід. В одному з сіл попросилися на постій до місцевих жителів переночувати. Треба сказати, що місцеві ставилися до нас добре. Та й вигляд у нас був небагатий, змучений. Тому цілком схожі були на справжніх біженців» [7, с.5]. Група якийсь час порозпитувала місцеве населення і зрештою через 7–10 днів опинилася в розположенні своїх військ, так як на той час змінилася лінія фронту. Коли розвідники прибули до своєї частини, їх розвели по різних кімнатах і наказали

написати звіти. Зрештою, перша операція цієї розвідгрупи була визнана успішною [7, с.6]. Надалі розвідниця виконувала завдання в Австрії у складі іншої розвідгрупи і передала чимало важливих даних, що вплинули на хід Віденської наступальної операції Червоної армії.

Умови побуту в тилу ворога залежали від конкретного місця виконання завдання, тамтешньої обстановки і вмілості розвідниці подбати про свій нічліг і харчування.

В умовах фронту на розвідниць чекали такі ж умови служби, як і на їхніх посестер і побратимів з інших родів військ. Зі спогадів М. Фрідман, яка служила розвідницею 1-ї дивізії НКВС, стає зрозумілим, що їй вартувало зусиль пояснити своїм побратимам по службі, що їхні залицяння до неї є небажаними. Жінка згадує, що іноді навіть доводилося давати їм «кулаком по зубам». Проте згодом вони змінили своє ставлення до неї, оберігали, приносили цукор та шоколад. Щомісяця жінкам її підрозділу влаштовували примусові перевірки в медсанбаті щодо можливої вагітності [2, с.77]. Згадуючи про будні на фронті, Фрідман вказувала на важкі для жінок побутові умови: «Воші заїли солдатів. Вони стягують сорочки, штани, а як же дівчині? Я маю відшукати кинуту землянку і там, роздягнувшись догола, намагатися очиститися від вошей. Іноді мені допомагали – хтось стане в дверях і скаже: “Не лізь, Маруська там вошей душить!” А банний день! А сходити по нужді! Яюсь усамітнілася, залізла під кущик, над бруствером траншеї, німці чи то не відразу помітили, чито дали мені спокійно посидіти, але коли почала натягувати штанці, просвистіло зліва і справа. Я впала в траншею, штанці біля п’яток. Ох, і гиготіли в окопах про те, як Маруськин зад німців засліпив...» [2, с.80–81].

Серед розвідниць, яким вдалося вижити в роки війни, були, зокрема, М. Фортус, М. Бобирєва та А. Жукова. М. Фортус була членкою партизанського загону Д. Медведєва і співпрацювала з відомим радянським розвідником М. Кузнєцовим. Вона не тільки готувала нових розвідників як членка розвідувальної частини командного складу 3-го Українського фронту, але й виконувала бойові завдання на території Румунії та Угорщини. Після війни вона продовжила працювати офіцеркою розвідки[1]. М. Бобирєва володіла німецькою мовою. Будучи членкою розвідувально-диверсійної групи, вона здійснювала партизанську діяльність у Польщі (підбив поїздів, доріг, мостів та іншої інфраструктури). За успішну службу вона не лише нагороджена 28 орденами та медалями, але й отримала статус почесної громадянки Чехії та Польщі. Після війни вона продовжила наукову роботу і стала першою жінкою в

Україні, яка отримала ступінь доктора наук з романських мов. А. Жукова приєдналася до розвідки наприкінці війни – у 1944 р. Найвідоміша її операція була здійснена у Кракові, де жінка працювала членкою розвідувальної групи «Голос» разом з Є. Березняком, на прізвисько «майор Вихор» [1]. Її дані щодо того, які саме будівлі у Кракові німці почали мінувати, дали змогу врятувати багато польських культурних пам'яток.

Таким чином, під час Другої світової війни Велика Британія та СРСР залучали жінок до служби у розвідці. Обидві країни навчали їх необхідним військовим навичкам, зокрема поводженню з різними видами зброї. Їхні оперативні завдання на службі передбачали виконання в тому числі бойових ролей. Попри це, британська влада, на відміну від радянської, факт використання жінками летальної зброї заперечувала. В країні існувала офіційна заборона на це. Отже, мусимо констатувати нещирість уряду Великої Британії щодо цього питання.

Аналізуючи рівень підготовки агенток, бачимо, що британська влада докладала більше зусиль і витратила більше часу на нього. Причин може бути декілька, однак серед основних ми вбачаємо той факт, що країна перебувала у менш складній ситуації під час Другої світової війни. Адже їй вдалося уникнути сухопутного вторгнення у свої володіння, і її військовий контингент був менше задіяний на театрах бойових дій, ніж радянський. Звідси витікає менша кількість бойових втрат, які потрібно було терміново замінювати новими військовими кадрами. Наприклад, британки мали змогу під час навчання відпрацьовувати стрибки з парашутом, що ж до радянських жінок, то спираючись на їхні свідчення, для деяких з них першим став стрибок під час безпосереднього виконання бойового завдання. Також траплялися випадки, коли радянські розвідгрупи тренували всього кілька тижнів перед завданням. У Великій Британії, натомість, існувала кількарівнева школа підготовки агентів.

Побут розвідниць відрізнявся, залежав від особливостей їхніх завдань, місць їх проведення та вміння попідкуватися про себе в умовах їх виконання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Жінки-розвідниці у Великій Вітчизняній війні [Електронний ресурс] // Головне управління розвідки Міністерства оборони України. – Режим доступу: <https://bit.ly/3bUzDqY> (Дата звернення: 26.05.2021). – Назва з екрану.
2. Мать и мачеха. Рассказы изгнанных родиной писателей / [ред. Г. Свирский]. – Торонто: Эрудит, 1990. – 376 с.
3. Мурманцева В.О. Советские женщины в Великой Отечественной войне / В. Мурманцева. – Москва: Издательство «Мысль», 1974. – 272 с.
4. Нестеренко А.А. Воспоминания [Электронный ресурс] / А.А. Нестеренко // ЯПОМНЮ. – 2018. – Режим доступа: <https://bit.ly/3foQHrw> (Дата обращения: 26.05.2021). –

Название к экрана.

5. Павлов В. Женское лицо разведки/ В. Павлов. – Москва: Олма–Прес, 2003. – 382 с.
6. Харина (Иванникова) И.М. Воспоминания [Электронный ресурс] / И.М. Харина (Иванникова) // ЯПОМНЮ. – 2013. – Режим доступа: <https://bit.ly/2SugBki> (Дата обращения: 26.05.2021). – Название к экрана.
7. Ярухин Ю. Отважная радистка (Э. С. Курузова) / Ю. Ярухин. – Киев: Фонд ветеранов военной разведки, 2012. – 22 с.
8. Connolly M. We can take it! Britain and the memory of the Second World War / M. Connolly. – Harlow: Pearson Longman, 2004. – 328 p.
9. Cruickshank C.G. S. O. E. in the Far East / C.G. Cruickshank. – Oxford: Oxford University Press, 1983. – 285 p.
10. FitzSimons P. Nancy Wake: The Inspiring Story of One of the War's Greatest Heroines / P. FitzSimons. – New York: HarperCollins, 2002. – 310 p.
11. George Medal: Ensign N. G. A. Wake, First Aid Nursing Yeomanry (Special Operations Executive) [Electronic resource] // Australian War Memorial. – Mode of access: <https://bit.ly/3bUHJQi> (Last access: 26.05.2021). – Title from the screen.
12. Goldstein R. Two Jewish Heroines of the SOE Part 1 [Electronic resource] / R. Goldstein // WW2 People's War. – 2004. – Mode of access: <https://bbc.in/3oSmrZd> (Last access: 26.05.2021). – Title from the screen.
13. Mackenzie W. The Secret History of SOE: Special Operations Executive, 1940–1945 / W. Mackenzie. – London: St Ermin's Press, 2000. – 848 p.
14. Pattinson J. 'Turning a Pretty Girl into a Killer': Women, Violence and Clandestine Operations during the Second World War / J. Pattinson // Gender and Interpersonal Violence Language, Action and Representation. – New York: Palgrave Macmillan, 2008. – P. 11–28.
15. Rigden D. Introduction // How to Be a Spy: The World War II SOE Training Manual / D. Rigden. – Dundurn: Dundurn Press, 2004. – P. 1–30.
16. Vigurs E. K. The women agents of the Special Operations Executive F section: wartime realities and post war representations: PhD thesis / E. K. Vigurs; The University of Leeds. – Leeds, 2011. – 296 p.
17. Wake N. The Autobiography of the Woman the Gestapo Called the White Mouse / N. Wake. – Sydney: Pan Macmillan Australia, 1997. – 206 p.

References:

1. Zhinky–rozvidnyci u Velykij Vitchyznyanij vijni. (n.d.). *Holovne upravlinnya rozvidky Ministerstva oborony Ukrainy*. Retrieved from: <https://bit.ly/3bUzDqY> [in Ukrainian].
2. Svyrskij, H. (Ed). (1990). *Mat" y machexa. Rassказы yzhnannykh rodnoy pysatelej*. Toronto: Эрудит [in Russian].
3. Murmanceva, V. O. (1974). *Sovetskiye zhenshhyny v Velykoj Otechestvennoj vojne*. Moskva: Yzdatel'stvo «Мысль» [in Russian].
4. Nesterenko, A. A. (2018). *Vospmynanyua. YaPOMNYu*. Retrieved from: <https://bit.ly/3foQHrw> [in Russian].
5. Pavlov, V. (2003). *Zhenskoe lyco razvedky*. Moskva: Olma–Pres [in Russian].
6. Xaryna (Yvannykova), Y. M. (2013). *Vospmynanyua. YaPOMNYu*. Retrieved from: <https://bit.ly/2SugBki> [in Russian].
7. Yaruxyn, Yu. (2012). *Otvazhnaya radystka (Э. S. Kuruzova)*. Kyev: Fond veteranov voennoj razvedky [in Russian].
8. Connolly, M. (2004). *We can take it! Britain and the memory of the Second World War*. Harlow: Pearson Longman.
9. Cruickshank, C. G. (1983). *S. O. E. in the Far East*. Oxford: Oxford University Press.
10. FitzSimons, P. (2002). *Nancy Wake: The Inspiring Story of One of the War's Greatest Heroines*. New York: HarperCollins.
11. George Medal: Ensign N. G. A. Wake, First Aid Nursing Yeomanry (Special Operations

- Executive). (n.d.). *Australian War Memorial*. Retrieved from: <https://bit.ly/3bUHJQi>
12. Goldstein, R. (2004). Two Jewish Heroines of the SOE Part 1. *WW2 People's War*. Retrieved from: <https://bbc.in/3oSmrZd>
13. Mackenzie, W. (2000). *The Secret History of SOE: Special Operations Executive, 1940–1945*. London: St Ermin's Press.
14. Pattinson, J. (2008). 'Turning a Pretty Girl into a Killer': Women, Violence and Clandestine Operations during the Second World War. B *Gender and Interpersonal Violence Language, Action and Representation* (pp. 11–28). New York: Palgrave Macmillan.
15. Rigden, D. (2004). Introduction. B *How to Be a Spy: The World War II SOE Training Manual* (pp. 1–30). Dundurn: Dundurn Press.
16. Vigurs, E. K. (2011). The women agents of the Special Operations Executive F section: wartime realities and post war representations.
17. Wake, N. (1997). *The Autobiography of the Woman the Gestapo Called the White Mouse*. Sydney: Pan Macmillan Australia.

Nataliia Zalietok,

Ph.D (History), Senior lecturer

V. I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, Ukraine

SERVICE OF BRITISH AND SOVIET WOMEN IN INTELLIGENCE DURING WORLD WAR II

Abstract. *The article compares the peculiarities of the activities and life of British and Soviet women-spies during WWII to deepen the available information about their participation in the war and find out the common and different in the policies of totalitarian and democratic regimes concerning it.*

The author states that during WWII, Great Britain and the USSR recruited women into the intelligence service. Both countries taught them the necessary military skills, including the handling of various weapons. Their operational tasks in the service included the performance of combat roles too. Nevertheless, the British authorities, in contrast to the Soviet ones, denied the fact that women used lethal weapons. There was an official taboo on this in the country. Therefore, we must state the insincerity of the British government on this issue. Analyzing the level of training of agents, we see that the British government made more efforts and spent more time on it. There may be several reasons of it, but among the main ones we see the fact that the country was in a less difficult situation during WWII. After all, it managed to avoid invasion on its territories, and its military contingent was less involved in theaters of operations than the Soviet. Hence the smaller number of combat losses that needed to be urgently replaced by new military personnel. For example, the British women had the opportunity to practice skydiving during training, in contrast to the Soviet female spies – according to the testimonies of some of them, the jump during the combat mission was the first in their lives. There were also cases when Soviet intelligence groups trained only for a few weeks before the mission. In Great Britain, on the other hand, there was a multi-level school for the training of agents. The life of spies on the service differed, depending on the peculiarities of their missions, their venues and the ability to take care of themselves during their completion.

Keywords: *women, Intelligence, Great Britain, Union of Soviet Socialist Republics (USSR), World War II*

Надійшла до редколегії 11.04.2021

УДК [94:930.1](477)

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19.5>**Yuriy Kotlyar,***Dr.habil. (History), Professor,**Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine**ORCID: 0000-0003-2222-3857***SYNERGETIC METHOD IN THE RESEARCH OF UKRAINIAN STATE FORMATION: EUROPEAN EXPERIENCE**

Abstract. *The article considers the problem of Ukrainian state formation that is studied by applying a synergetic method. One of the founders of synergetics, the Belgian chemist and philosopher Ilya Prigogine, has pointed out that history is a sequence of bifurcations.*

The situation in Ukraine requires an objective comprehension of national statehood not only in terms of content and structure, but also in terms of time. For this reason, the use of the synergetic method can ensure the choice of its most advanced models for the future.

The research article is purposed at determining the different levels of «bifurcation points» in the history of Ukrainian state formation. The author sets the following tasks: to disclose the European context of essence of the synergetic method; to highlight the features of the four stages of Ukrainian state formation; to calculate a number of key dates that have become a kind of symbol of Ukrainian state forming; and to show the impact of «bifurcation points» on the statehood processes.

The study uses such scientific methods as analytical, comparative-historical, chronological and synergetic (for the analysis of numerical models of historical dates).

In the current research, the author proceeds from the fact that «bifurcation points» have taken place in the history of Ukrainian state forming. Moreover, their exploration, which is based on the synergetic method, has scientific nature. A number of key dates, which became symbolic for the Ukrainian state formation, has been identified.

«Bifurcation points» of the first level that concern the Ukrainian state forming include the following dates: 1199, 1648, 1919 and 1991, which contain the numbers «1» and «9» in different variations (explicitly or implicitly). Their presence led to the existence of four stages of Ukrainian state formation: princely, Cossack, national-democratic and modern ones.

«Bifurcation points» of the second level include the dates that contain the numbers «7» (1169, 1349 and 1709) as an internal component and symbolize the negative processes in the history of Ukrainian statehood. However, changes with the numerical code 7 are not critical, and the elements of statehood have existed for decades in the form of autonomy.

The third level of «bifurcation points» should include dates with the interweaving of the numbers «5» and «6»: 1569, 1596 and 1659. The events that took place at those points were inevitably negative.

Key words: *Ukraine, statehood, state formation, «bifurcation points», chronology, synergetic, numbers.*

Research Issue and Its Significance. *The current situation in Ukraine requires a deep and impartial comprehension of national statehood not only in the contextual-structural, but also in chronological-temporal dimension that can ensure the choice of its most advanced models for the future. Such approach is relevant, since the process of state forming should be carried out accordingly to a certain theoretical model, based on a comprehensive analysis of the past and present circumstances as well as*

the future perspectives. This is significant for Ukraine, which is experiencing the transition from a part of the empire to the independent nation and state. In our opinion, it is interesting to try applying the synergetic method, which is widely used by European scholars, to study the history of Ukrainian state formation.

Analysis of the Latest Research and Publications. Ukrainian historiography, highlighting the national traditions of state formation, serves to form a state worldview, promotes a better understanding of national interests and satisfies the desire for historical truth. Despite the fact that the topic of Ukrainian statehood is broadly discussed in the monographic literature [12; 22], textbooks [2; 5; 6; 7; 15; 24], reference books [13] and separate articles [8; 20], a number of its aspects require additional research. Thus, for understanding the state forming processes on the territory of Ukraine, it is necessary to study their prehistory in numerical terms and determine certain mathematical patterns.

The problem of the synergetic method is only partially covered by historical science. Moldovan anthropologist, Doctor of History Leonid Mosionzhnik notes that synergetics is a young but promising science, which has reached the peak popularity of scientific fashion, especially in the humanities. It should be argued that the synergetics of humanities knowledge differs from traditional quantitative methods in humanities research not so much by mathematical apparatus as by philosophical approach to the material under study [14, p. 6–7]. Ukrainian historian and a theorist of cliometric research, Doctor of Historical Sciences Yurii Sviatets believes that a phase portrait of system changes in «bifurcation points» during the transition through critical modes that causes an abrupt transition of the system to a new qualitatively different steady state. It means, when the parameters reach critical values in the process of changings, the state of the system becomes unstable. Under such circumstances, a further small change in the parameters causes a directed abrupt transition of the system to a new steady state, after which the cycle repeats again [18, p. 311].

The *purpose* of the study is an attempt to determine the different levels of «bifurcation points» in the history of Ukrainian statehood. The *tasks* are the following: to show the European context of essence of the synergetic method; to highlight the features of the four stages of Ukrainian state formation; to calculate a number of key dates that have become a kind of symbols of Ukrainian state formation; and to show the impact of certain «bifurcation points» on the processes of state forming.

Methodological Foundations of the Research. The principles of historicism and objectivity became the basis for the study. The principle of historicism helps to

realize the aspirations of the researcher through awareness of the essence of the explored period and highlighting the processes from the point of view of contemporaries. The principle of objectivity requires the reproduction of the past impartially, without opportunistic distortions and «corrections» of past events to prove particular scientific positions. In the process of studying the issue, such methods of scientific cognition as analytical, comparative-historical, chronological and synergetic were used. The comparative-historical method makes it possible to compare historical events that correspond to different stages of state forming on the territory of Ukraine; the analytical method helps to single out individual dates and to determine their significance in state-building processes; the chronological method is used to show the events and phenomena of the historical process in chronological order. Finally, the synergetic method is applied to analyse numerical models of historical dates.

Novelty of Research is determined by the formulation and development of the topical scientific problem: the determination of levels of «bifurcation points» in the Ukrainian state formation, based on the usage of synergetic method, which to date has not received comprehensive and objective coverage in historical science.

Body of Research.

Synergetics in European science. The term «synergetics» comes from the Greek «synergos» that means one, who works together. In this case, it means the joint efforts of scientists from different fields of knowledge to find new paradigms for studying natural phenomena and society and to create a scientific picture of the world that meets modern requirements [10, p. 157]. The subject of the synergetics study is reality, but a reality that has another mode of existence – the reality of relationships.

The founder of synergetics, the German theoretical physicist Hermann Haken, drew attention to the similarity of processes occurring in both complex natural systems and social ones. One of the properties of complex natural systems, according to the scientist, is their nonlinearity, which greatly complicates the study of such systems due to the lack of a common methodological basis of research. Their behaviour is unstable, irrational, random and multi-alternative. However, Haken believes that one can hope that synergetics will contribute to the understanding and further development of sciences that seem completely different [23, p. 381].

The key concept for synergetics is «bifurcation». The French physicist, mathematician and philosopher Henri Poincaré has introduced this term for the first time, describing a physical process that at some point begins to move in different trajectories. Bifurcation occurs when different systems lose stability in the environment. As a result, unexpected and nonlinear (chaotic) processes are caused,

forcing the system to develop along an increasingly complex trajectory, or destroying it. Most often, the term «bifurcation» means the concept of «fork» (furcation or division into two parts), although it should be told not about «bifurcation», but about «polyfurcation», meaning that the way out of chaos in complex systems is not realized by bifurcating of paths, but by the detection of much greater, in fact, indefinite or infinite number of them [19]. The archetypal image of the world tree can be considered as a peculiar bifurcation model.

«Bifurcation points» are unique and appear spontaneously in any unbalanced systems, including social ones. The content of the moment is determined by the fact that the system state loses stability and can develop in any direction. In our study, we proceed from the fact that there were «bifurcation points» of different levels in the Ukrainian statehood history. Moreover, their study, which is based on the synergetic method, is scientific in nature and excludes mystical-literary interpretations of the historical process.

The point of view of the Nobel laureate, Belgian chemist and philosopher Ilya Prigogine is extremely important for our study. Being one of the founders of synergetics, he pointed out that history is a sequence of bifurcations [9, p. 15]. It could be argued by the transition from the Mesolithic to the Neolithic (the so-called Neolithic Revolution), which took place almost at the same time around the globe. We rely on considerations of Prigogine and Isabelle Stengers that the final event depends on a prehistory of a system [17, p. 217–218].

By discoveries in physics and chemistry, Professor Prigogine has shown that the image of history as a clew unwinding into an endless thread has been destroyed. It has turned into an independently developing organism, the important element of which is a human person, who makes the own choice. In «Order out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature», Prigogine writes that a deterministic description becomes unusable, when an evolving system reaches a bifurcation point. Fluctuation forces the system to choose a branch along which the further evolution of the system will take place. The transition through bifurcation is the same random process as tossing a coin [17, p. 236–237]. The system can go through one of two possible ways of development, which is unpredictable. At such moments, a person starts influencing the historical process, and a chance here acts in a certain version of conscious choice.

Thus, synergetics radically changes the vector of scientific research. The view of scientists that previously has focused on stability and regularity turns to chance. For historical science, an important consequence of the general turn of scientific thinking is the fact that a historian starts being interested in events that have taken place not independently, but in the context of unrealized possibilities. At the same time,

synergetics makes it possible to calculate those «bifurcation points» in the history of Ukraine that have led to the creation of statehood, as well as become critical to its existence.

Stages of the Ukrainian State Formation. The forming of Ukrainian statehood has a long history. There are different considerations regarding the number of its development stages. We are supporters of the classic version of the Ukrainian statehood history, which consists of the following four stages:

1. The Princely Era [KniazhaDoba]. It can be divided into a number of periods, some of which are debatable:

- Legendary Period (Kingdom of Ants, Kuyavia) – the 1st–9th centuries AD,
- KyivanRus (the Old Rus state) – 882–1240,
- Galicia-Volhynia state – 1199–1349.

MykhailoHrushevsky and MykhailoBraichevsky begin the traditions of state formation with the Ants, who were famous by the clearly fixed political structures of a powerful inter-tribal union that dominated almost the entire territory of modern Ukraine.

Accordingly to modern Ukrainian historians, the Old Rus state or KyivanRus was an unstable state formation, where the processes of ethnogenesis of Ukrainians (in the Kyiv, Chernihiv, Pereyaslav, Volhynia and Galicia lands), Russians (the lands of Vladimir-Suzdal, Novgorod, Pskov, Smolensk and Ryazan) and Belarusians (the Polotsk, Minsk and Turov lands) were occurring simultaneously.

In our opinion, the key to the formation of Ukrainian statehood was the existence of the Galicia-Volhynia state, although Hrushevsky believed that the Galicia-Volhynia principality was the heir to the political and cultural traditions of Kyiv [8, p. 9].

2. The Cossack Era. The Hetmanate:

- National Liberation War headed by Bohdan Khmelnytsky, the formation of the Ukrainian Cossack statehood – 1648–1657,
- Ruin – 1657–1687,
- Struggle for autonomy of Ukrainian lands. Liquidation of the Hetmanate – 1687–1764 (1775, 1783).

According to the domestic historians OlenaApanovych, OleksandrHurzhii, ValeriiSmolii, ValeriiStepankov and Raisa Ivanchenko, the Ukrainian Cossack statehood with pronounced ethnic features has already existed in its completed form in the middle of the seventeenth century [8, p. 10]. The Cossack Hetmanate functioned as a democratic entity, recognized the right to vote and showed signs of powers separation.

3. The period of the Ukrainian National Revolution:

- Central Rada (i.e. the Central Council) – 4 March 1917 – 18 April 1918,
- Hetmanate or «the Ukrainian State» of Pavlo Skoropadsky – 24 April – 14 December 1918,
- Directory of the Ukrainian People's Republic (UNR) – 14 November 1918 – 10 November 1920,
- Western Ukrainian People's Republic (ZUNR) – 1918–1923.

The twentieth century covered the third and fourth stages of the struggle for state independence of Ukraine. There were supporters of the republican system among the Ukrainian independents: the Central Rada, the Directory of the Ukrainian People's Republic, and the monarchists – the Hetmanate. Attempts to revive statehood in Ukraine failed during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. However, it reminded of certain national-political archetypes that testified to the existence of a national idea in Ukrainian society, which was able to form a statehood under favourable conditions.

4. Modern Ukrainian independent state since 24 August 1991.

The fourth stage of state formation began, when an extraordinary session of the Verkhovna Rada proclaimed the historic the Act of Declaration of the Independence of Ukraine, which claimed that the creation of an independent state of Ukraine would continue the millennial tradition of the state formation. The resolution of the Verkhovna Rada stated the following: «Ukraine shall be declared an independent democratic state on August 24, 1991. Upon declaration of its independence, only its Constitution, laws, orders of the Government, and other legislative acts of the republic are valid on the territory of Ukraine» [16]. The state independence of Ukraine was proclaimed on the basis of the right to self-determination of peoples, provided for by the UN Charter and other international legal documents.

Unfortunately, mathematical calculations give grounds to claim that Ukraine was more in the conditions of stateless or semi-state existence, than in the process of state forming that creates a significant difficulty in perceiving these stages as the moments of existence of a single Ukrainian statehood. At the same time, we have a unique experience in world history of the revival of Ukrainian statehood, even after centuries of foreign oppression. The long absence of its own state necessitated finding and defending a separate position in other state and civilizational structures; first – in Rzeczpospolita (the Polish-Lithuanian Commonwealth) and the Grand Duchy of Lithuania, Rus and Zhemantia, then – in the Russian and Austro-Hungarian Empires, and later – in the Soviet Union. One of the consequences of this situation was the formation of a specific Ukrainian political culture, which is described by

some modern researchers as the culture of adaptation and survival, closely related to the general social ambivalence of society [11, p. 51].

«*Bifurcation points*» of *Ukrainian history of the Second Millennium*. A number of key dates that have become a kind of symbol of Ukrainian statehood are important for our study. They are a specific numerical code for understanding historical processes and phenomena. Considering the numerical series related to the history of Ukrainian statehood, we have identified the following dates:

- 1199 –creation of the Galicia-Volhynia state; the conquest of Kyiv; the reign of Roman Mstyslavovych,

- 1648 –beginning of the National Liberation War headed by Bohdan Khmelnytsky; the formation of the Ukrainian Cossack state,

- 1918 –proclamation of the Ukrainian Central Rada; the creation of the Western Ukrainian People's Republic,

- 1919 –Unification Act of the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic in Kyiv, reunification of the eastern and western Ukrainian lands,

- 1990 –adoption by the Verkhovna Rada of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine,

- 1991 –adoption on 24 August 1991 of the Act of Declaration of the Independence of Ukraine by the Verkhovna Rada of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR). The name «Ukrainian Soviet Socialist Republic» was replaced by the original name of the state –«Ukraine» by a law of 17 September 1991. On «1» December 1991, referendum and elections of the President of Ukraine were held (90,3% of citizens, who participated in the referendum, confirmed the Act of the Independence of Ukraine).

These dates are the starting points of different stages of Ukrainian statehood – princely (1199), Cossack (1648), national-democratic (1918) and the modern Ukrainian independent state (1991). We consider the beginning of Princely Era of Ukrainian state formation in 1199, supporting the Ukrainian historian and diplomat StepanTomashivsky, who named the Principality of Galicia-Volhynia the first form of the Ukrainian national state, describing it as «the Galicia-Volhynia state» [3, p. 32]. In addition, the territorial framework of the Galicia-Volhynia state, the Hetmanate and the Ukrainian People's Republic best corresponds to the modern borders of Ukraine. A key year in state formation is 1919, as it symbolizes the unification of the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic, proving the idea of unity and indivisibility of the Ukrainian lands.

Adoption of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine in 1990 can be considered the year of the beginning of modern state formation [11, p. 52].

Three of the mentioned six dates immediately attract attention. They are 1199, 1919 and 1991, which consist of two numerals «1» and «9» by their doubling. Consider the following dates: 1648, 1918 and 1990. Consecutively adding the numerals from the dates, we get such interesting results:

$$1+6+4+8=19$$

$$1+9+1+8=19$$

$$1+9+9+0=19$$

Again, we get numerals «1» and «9», which are significant for the Ukrainian state forming.

Thus, basing on the dates, the dominance of two numerals «1» and «9» (the Hindu-Arabic decimal number system) can be clearly traced through the history of Ukraine's state formation.

All numbers have quantitative and qualitative characteristics. We are used to dealing with their quantitative side. However, numbers also have a qualitative side as symbols of creation. They were perceived as such by the mathematician Pythagoras, who, according to legend, studied with the Egyptian priests, and then brought the ready-made numerical matrices to Europe. In an adapted version, they have survived and are known as the «Pythagorean Square». In this system, the numeral «1» (beginning of the square) represents momentum, unity, activity and creativity, and the numeral «9» (ending of the square) expresses the highest form of symbiosis. Perhaps it explains why the combination of such components gives a numerical impetus to the symbiosis of Ukrainian state forming.

According to Pythagoras, mathematics was the most appropriate science for establishing general harmony as an abstract and universally applicable part of scientific knowledge. From mathematical cognition, Pythagoras put arithmetic in the first place, because numerical characteristics formed the basis of all mathematical and scientific knowledge. That idea led Pythagoras to an intensive studying of mathematics and its basis – the arithmetic of natural row of numerals, separating of arithmetic from geometry, and studying them as independent disciplines that have their own subjects, methods, and objects of study. Using these mathematical disciplines, Pythagoras sought to establish the relationship between numerals and geometric objects and to establish, by their help, harmonious relationships between objects of the universe [21, p. 48–49]. This principle should be used, while performing mathematical operations with dates and determining certain patterns of the historical process.

Other mathematical operations with three basic dates are also interesting.

$$1991-1919=72; \langle 72 \rangle \text{ is } 7+2=9$$

$$1919-1199=720; \langle 720 \rangle \text{ is } 7+2+0=9$$

Subtraction with additionally applied dates also gives a similar result:

$$1990-1648=342; \langle 342 \rangle \text{ is } 3+4+2=9$$

$$1918-1648=270; \langle 270 \rangle \text{ is } 2+7+0=9$$

In the result of various mathematical operations with the specified dates, we get «9»– the basic number of the Ukrainian state formation.

Thus, the dates of Ukrainian history, which contain the numbers «1» and «9» are closely related to Ukrainian statehood and make a kind of basis for the formation of «bifurcation points», given the synergetic method.

– However, do the numbers «1» and «9» always symbolize the state-building process in Ukraine? It turns out that no. There is a number of dates that contain these numbers, but threaten the existence of statehood in Ukraine.

– 1169 –destruction of Kyiv by the Prince of SuzdalAndriyBogolyubsky; the beginning of the Old Rus state’s decline.

– 1349 – Galicia was conquered by neighbouring Poland, and Volhynia – by Lithuania. The Galicia-Volhynia principality ceased to exist as a single political unit.

– 1709 – Battle of Poltava. Defeat of the Swedish army and its ally Ivan Mazepa. For Ukraine, the consequence of the Poltava catastrophe became the Moscow military occupation and a significant restriction of the autonomous rights of the Hetmanate.

What is the peculiarity of these dates? The following calculations could be done:

$$1+1+6+9=17$$

$$1+3+4+9=17$$

$$1+7+0+9=17$$

On the other hand, after discarding the initial «1» and the final «9» of these three dates, we get the numeral«7»in a result of every calculation.

$$1169 (1+6=7); 1349 (3+4=7); 1709 (7+0=7)$$

Thus, the numeral«7», which is sacred in many religions, particularly, in the Bible it occurs more than 160 times [4, p. 35], seems destructive for the Ukrainian state formation.

In addition, the bizarre intertwining of numerals in the following dates of Ukrainian history looks quite mystical:

– 1569 – Union of Lublin. Creation of Rzeczpospolita. Polish conquest of the Podlasie [Podlasiu], Kyiv, Bratslav and Volhynia regions,

– 1596 – Church Union of Berestia. It increased division among Ukrainian believers,

– 1659 – Pereyaslav Articles (or Pereyaslav Agreement). Contractual terms between the Moscow tsarist government and Hetman Yuriy Khmelnytsky, which significantly narrowed the power of the hetman and the autonomy of Ukraine.

In addition to the already known «1» and «9», the simultaneous presence of the numerals «5» and «6» is negative for state forming events in Ukraine.

Vedic numerology provides a certain explanation for the calculated facts, according to which the numbers are in harmonious, passive (neutral) and divergent (negative) states. Thus, in particular, the numbers «1» and «9» have a harmonious interdependence with each other. The numbers «1» and «9» are divergent to «7». Moreover, «1» divergent to «6» and the number «6» is divergent to «5» [1, p. 288].

Based on the analysed dates of Ukrainian history, it can be assumed that the numbers «1» and «9» are the numerical code that corresponds to the Ukrainian state. Doubling this code actually gives a 100% chance to the Ukrainian state for existing, as the numbers are in harmony with each other. The presence in the date of the internal number «7» indicates a potential threat to the state, since there is a discrepancy between the numbers. The intertwining of the numbers «1», «5» and «6» starts the liquidation of state forming processes in Ukraine, as there is a double discrepancy between them [11, p. 53].

Conclusions. The synergetic method made it possible to calculate different levels of «bifurcation points» in the history of Ukraine. The following dates should be considered as peculiar «bifurcation points» of the Ukrainian state formation of the first level: 1199, 1648, 1919 and 1991, which contain the numerals «1» and «9» in different variations (explicitly or implicitly). Their presence led to the real existence of the following four stages of the Ukrainian state formation: princely, Cossack, national-democratic and modern ones.

«Bifurcation points» of the second level include the dates, which contain the numeral «7» (1169, 1349 and 1709) as an internal component and symbolize the negative processes in the history of Ukrainian state formation. However, changes with the numerical code «7» are not critical, and elements of statehood have existed for decades in the form of autonomy.

The third level of «bifurcation points» should include the following dates with the interweaving of «5» and «6»: 1569, 1596 and 1659. The events that took place at the mentioned points were inevitably negative for the Ukrainian state formation.

These levels of «bifurcation points» in relation to historical events in Ukraine have operated within the second millennium AD. Time will tell what changes the third millennium will bring us.

Sources:

1. Ананда В. Ведическая нумерология / В. Ананда, Р. Кумар. – Бангалор-Лондон-Москва: ООО «ИПК» «БИОНТ», 2006. – 368 с.
2. Бойко О. Д. Історія України / О. Д. Бойко. – К. Видавничий центр «Академія», 2002. – 656 с.
3. Зубрицький І. Степан Томашівський – дослідник державницького напрямку в українському історіописанні / І. Зубрицький // Історія України. – 2012. – № 3. – С. 32–36.
4. Иванов С. Магическая семерка / С. Иванов / Наука и религия. – 1990. – № 2. – С. 34–37.
5. Історія України / під ред. В. А. Смолія. – К. Альтернативи, 1997. – 416 с.
6. Історія України та її державності / Л. Є. Дещинський, С. В. Терський, І. Я. Хома та ін. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – 476 с.
7. Історія України: Документи. Матеріали / укл. В. Ю. Король. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 448 с.
8. Киридон А. М. Етапи українського державотворення: крос-історичне дослідження / А. М. Киридон // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили. – 2007. – Т. 74., Вип. 61. – С. 7–11.
9. Князева Е. Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 3–20.
10. Котельников Г. А. Теоретическая и прикладная синергетика / Г. А. Котельников. – Белгород: БелГТАСМ; Крестьянское дело, 2000. – 162 с.
11. Котляр Ю. В. Числові коди української державності / Ю. В. Котляр // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць, Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. – 2016. – Вип. 16. – С. 49–55.
12. Кралюк П. М. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях / П. М. Кралюк. – Харків: Фоліо, 2020. – 424 с.
13. Крушинський В. Ю. Історія України. Події. Факти. Дати / В. Ю. Крушинський, Ю. А. Левенець. – К. : Зодіак-ЕКО, 1993. – 176 с.
14. Мосионжик Л. А. Синергетика в науках о человеке (прагматические аспекты) = Synergetics in Anthropological Studies: pragmatic aspects / Л. А. Мосионжик. – Кишинев: StratumPlus, 2016. – 381 с.
15. Петровський В. В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Харків: ВД «ШКОЛА», 2007. – 592 с.
16. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
17. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
18. Святець Ю. А. Злами в історії як точки біфуркації / Ю. А. Святець // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – К.: Ін-т історії України, 2008. – Вип. 3., Ч. 1. – С. 297–318.
19. Спиця Н. Проблема біфуркації як об'єкт соціально-філософської рефлексії [Електронний ресурс] / Н. Спиця. – Режим доступу: <http://www.alba-training.com/?p=476> (Дата звернення: 04.01.2016). – Назва з екрану.
20. Тригуб П. М. Етапи української державності: авторський погляд на проблему / П. М. Тригуб // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Політичні науки. Правознавство. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили. – 2007. – Т. 69., Вип. 56. – С. 123–127.

21. Узбек К. М. Фрагменти побудови античної науки, філософії і культури / К. М. Узбек. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. – 232 с.
22. Україна крізь віки: У 15-и т. – К. Альтернативи, 1997–2000. – Т. 1–15.
23. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М.: Мир, 1980. – 404 с.
24. Шевчук В. П. Історія української державності / В. П. Шевчук, М. Г. Тараненко. – К.: Либідь, 1999. – 480 с.

References:

1. Ananda, V. (2006). *Vedycheskaia numerolohyia*. Bangalore-London- Moskva: ООО YPK BYONT.
2. Boiko, O. D. (2002). *Istoriia Ukrainy*. Kyiv: Vydavnychi Tsentr Akademiia.
3. Zubrytskyi, I. (2012). StepanTomashivskyi – doslidnyk derzhavnytskoho napriamu v ukrainskomu istoriopysanni. *IstoriiaUkrainy*, 3, 32-36.
4. Ivanov, S. (1990). *Magicheskaiasemerka: Naukaireligii*, 2, 34-37.
5. Smolii, V. A. (Red.). (1997). *Istoriia Ukrainy*. Kyiv: Alternatyvy.
6. Deshchynskyi L. Ye., Terskyi S. V., Khoma, I. Ya. (Red.). (2009). *Istoriia Ukrainy ta yii derzhavnosti*. Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho Universytetu Lvivska Politehnika.
7. Korol, V. Yu. (Ed.). (2002). *Istoriia Ukrainy: Dokumenty. Materialy*. Kyiv: Vydavnychi Tsentr Akademiia.
8. Kyrydon, A. M. (2007). Etapy krainskoho derzhavotvorennia: Kros-istorychne doslidzhennia. *NaukoviPratsi: Naukovo-MetodychnyiZhurnal. IstorychniNauky. Mykolaiv*, 74(61), 7-11.
9. Kniازهva, E. N.(1992). Sinergetika kak novoemiro videnie: Dialog s I. Prigozhinym. *Voprosy Filosofii*, 12, 3-20.
10. Kotelnikov, G. A. (2000). *Teoreticheskaiia i prikladnaia sinergetika*. Belgorod: BelGTASM, KrestianskoeDelo.
11. Kotlyar, Yu. V. (2016). Chyslovi kody ukrainskoi derzhavnosti. *Istorychnyi Arkhiv. Naukovi Studii: Zbirnyk Naukovykh Prats, Mykolaiv*, 16, 49-55.
12. Kraliuk, P. M. (2020). *Istoriia Ukrainy “bez bromu”*. *Rozvytok derzhavnosti na ukrainskykh zemliakh*. Kharkiv: Folio.
13. Krushynskyi, V. Yu. (1993). *Istoriia Ukrainy. Podii. Fakty. Daty*. Kyiv: Zodiak-EKO.
14. Mosionzhnik, L. A. (2016). *Sinergetika v naukakh o cheloveke (pragmatische aspekty) = Synergetics in Anthropological Studies: pragmatic aspects*. Kishinev: Stratum Plus.
15. Petrovskyi, V. V. (2007). *Istoriia Ukrainy: Neuperedzhnyi pohliad: Fakty. Mify. Komentari*. Kharkiv: VD ShKOLA.
16. PostanovaVerkhovnoi Rady URSR Pro Proholoshennia Nezalezhnosti Ukrainy of 1991, 38 Art. 502. (1991).
17. Prigogine, I., & Stengers, I. (1986). *Poriadok i zkhaosa: Novyi dialog cheloveka s prirodoi*. Moskva: Progress.
18. Sviatets, Yu. A. (2008). Zlamy v istorii yak tochky bifurkatsii. Eidos. *Almanakh Teorii ta Istorii Istorychnoi Nauky, Kyiv*, 3(1), 297-318.
19. Spytisia, N. (n.d.). Problema bifurkatsii yak obiektsotsialno-filosofskoi refleksii. Retrieved from: <http://www.alba-training.com/?p=476>
20. Tryhub, P. M. (2007). Etapy ukrainskoi derzhavnosti: avtorskyi pohliad na problemu. *Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyi zhurnal. Politychni nauky. Pravoznavstvo. Mykolaiv*, 69 (56), 123-127.
21. Uzbek, K. M. (2010). *Frahmenty pobudovy antychnoi nauky, filosofiii kultury*. Donetsk: SkhidnyiVydavnychi Dim.
22. *Ukrainakrizviki: U 15-y tt.* (1997-2000). Kyiv: Alternatyvy.
23. Haken, H. (1980). *Synerhetyka*. Moskva: Myr.
24. Shevchuk, V. P. (1999). *Istoriia ukrainskoi derzhavnosti*. Kyiv: Lybid.

Юрій Котляр,

д-р іст. наук, проф.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, Україна

СИНЕРГЕТИЧНИЙ МЕТОД У ДОСЛІДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

***Анотація.** В статті розглядається проблема українського державотворення, для вивчення якої використано синергетичний метод. Один із засновників синергетики бельгійський хімік і філософ І. Пригожін вказував, що історія є послідовністю біфуркацій.*

Становище в Україні вимагає об'єктивного осмислення національної державності не лише в змістовно-структурному, а й в часовому вимірі, тому використання синергетичного методу може забезпечити вибір найбільш досконалих його моделей на майбутнє.

Метою статті є спроба визначити різні рівні «точок біфуркації» в історії українського державотворення. При цьому автором ставляться наступні завдання: показати європейський контекст сутності синергетичного методу; виділити особливості чотирьох етапів українського державотворення; вирахувати ряд ключових дат, які стали своєрідним символом українського державотворення та показати вплив «точок біфуркації» на процеси існування державності.

В дослідженні використані такі методи наукового пізнання, як аналітичний, порівняльно-історичний, хронологічний, а для аналізу числових моделей історичних дат – синергетичний.

В нашому дослідженні ми виходимо з того, що в історії українського державотворення «точки біфуркації» мали місце. Причому їх вивчення, яке базується на синергетичному методі, носить науковий характер. Виділено ряд ключових дат, які стали своєрідним символом українського державотворення.

«Точками біфуркації» українського державотворення першого рівня слід вважати наступні дати: 1199, 1648, 1919, 1991, які в різних варіаціях (явно або приховано) містять числа «1» і «9». Їх наявність призвела до існування чотирьох етапів українського державотворення: княжого, козацького, національно-демократичного та сучасного.

«Точками біфуркації» другого рівня ми визначаємо ті дати, що містять як внутрішню складову число «7» (1169, 1349, 1709) і символізують негативні процеси в історії українського державотворення. Разом з тим, зміни з числовим кодом «7» не носять критичного характеру і елементи державності у вигляді автономії існують ще не один десяток років.

До третього рівня «точок біфуркації» слід віднести дати з переплетенням чисел «5» і «6»: 1569, 1596, 1659. Події, що відбувалися в цих точках носять невідворотно-негативний характер.

***Ключові слова:** Україна, державність, державотворення, «точки біфуркації», хронологія, синергетика, числа.*

Надійшла до редколегії 07.05.2021

УДК 94:177,72(73:438)(043,2)

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19.6>

Віктор Погромський,

канд. іст. наук,
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКО-АМЕРИКАНСЬКОГО КОМІТЕТУ ДОПОМОГИ ДІТЯМ ТА АМЕРИКАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОПОМОГИ (АРА) НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. Кінець Першої світової війни призвів до цілого ряду серйозних проблем у країнах Східної Європи. Серед них: загальна бідність населення, занепад сільського господарства і промислового виробництва, загальна політична криза, що збільшила популярність радикальних лівих рухів, спричиняючи зміну геополітичного стану в Європі, з часів Першої світової війни. Ще один фактор – руйнування імперіалістичної системи, що додало фактично загально інфраструктурних та інституційних проблем. На руїнах імперій виникають нові незалежні країни, у тому числі відновлена Польська Республіка або Друга Річ Посполита. Всю сукупність проблем, які часто перетиналися, було надзвичайно важко подолати за рахунок можливостей і резервів країни. Фактично, період 20-30-х років ХХ століття стає епохою становлення діяльності міжнародних благодійних організацій, серед яких важливу роль грали американські благодійні організації. Серед останніх були: Американська адміністрація допомоги (АРА), Американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет «Джойни» (JDC) і деякі релігійні організації. Досить часто ці установи були об'єднані, іноді діяли окремо, або передавали естафету гуманітарної діяльності один одній. Участь американських благодійних організацій в допомозі країнам Європи стала можливою завдяки ряду визначальних факторів: відхід від політики ізоляціонізму, стрімке зростання продуктивності праці в США, криза надвиробництва, формування в американському суспільстві прошарку гуманістів, філантропів та благодійників. Виходячи з загальної політичної та соціальної ситуації в США, з 1919 року Американській адміністрації допомоги (АРА) розгортає програму для забезпечення харчування польських дітей. В межах якої АРА розгорнула цілу мережу їдалень по всій Польщі.

Пропонована наукова розвідка присвячена діяльності Польсько-американського комітету допомоги дітям та Американської адміністрації допомоги і всіх її сателітних установ на території відновленої Польщі у 20-30-х роках ХХ століття.

Ключові слова: Американська адміністрація допомоги, АРА, Джойнт, Польща, гуманітарна допомога, голод, гуманітарні організації.

Перша світова війна спричинила до значних деструктивних наслідків, цей військовий конфлікт фактично підвів ризику під тогочасним світо устроєм. Як результат війни країни Європи отримали глибоку економічну кризу, спустошення промислових та аграрних районів, значні демографічні втрати, розорення залізничної мережі та серйозну соціальну скруту. Зубожіння населення призвело до погіршення життєвого рівня людей. Соціальні стандарти життя населення стрімко падали, значна кількість територій Східної Європи фактично опинились перед загрозою масштабної гуманітарної катастрофи. Ця катастрофа включала в себе голод, поширення пандемічних захворювань,

слабкість державних інститутів та брак ресурсів. До позитивних наслідків Першої світової війни можна віднести реставрацію державності значної кількості національних країн в межах Східної Європи через фактичне припинення існування європейських імперій – Царської Росії, Австро-Угорщини, Османської імперії. Серед відновлених країн була і Польська Республіка. Саме цій країні надавалось вагомє значення з точки зору її стратегічного положення та тієї геополітичної ролі, яку мала б відіграти відновлена Польща в загальноєвропейській безпековій системі та економічних зв'язках. Однак, становище в Польській Республіці було важким, населення балансувало на межі голоду, поширились заразні захворювання, економіка перебувала в руїнах. Однією із перших країн, які надали підтримку Польщі були Сполучені Штати Америки. США розгорнули потужну гуманітарну компанію яку здійснювали за допомогою Американської адміністрації допомоги, широко відомої як АРА. Саме завдяки цій установі в межах Польщі було створено власні національні організації допомоги вагомє місце серед яких займає Польсько-американський комітет допомоги дітям. Варто наголосити що дослідженню діяльності цієї організації приділено не достатньо уваги, особливо в межах української історичної науки. До січня 1920 року Польський урядовий комітет допомоги дітям та Американська адміністрація допомоги(АРА) діяли як партнерські але різні організації. Представництво АРА у Польщі організовувало всі зовнішні зносини, організовувало постачання товарів, акумулювало кошти американського уряду та приватні пожертви. Польська організація забезпечувала розподілення гуманітарної допомоги в межах Польщі, підбирала необхідний персонал, організовувала доставку вантажів до пунктів призначення. Проте інтереси та обов'язки двох організацій були тісно пов'язані між собою. Починаючи з 18 січня 1920 року було сформовано фактично спільну організацію P.A.K.P.D. (Польсько-американський комітет допомоги дітям – *Polsko-Amerykanski Komitet Pomocy Dzieciom* (пол.)).

Що до історіографії запропонованої нами наукової розвідки, то необхідно констатувати, щопевна кількість польських істориків приділяли увагу дослідженню діяльності «Польсько-американського комітету допомоги дітям». Серед них роботи таких науковців як Магдалена Сочала «Велика рятувальна операція – діяльність Польсько-Американського комітету з дитячої допомоги (1919–1922 рр.)» [17], В. Сценайч «Думка про організацію догляду за дітьми в Польщі» [19], Дж. Бардач, Б. Лесьнодорський, М. Пьєтзак «Історія польської держави та права» [8], М. Бальцерк, «Історія догляду за дітьми в Польщі, з особливим акцентом на розвиток освіти для дітей з розумовою відсталістю»[7],

С. Макінський «Реорганізація Комітету недорогих кухонь та Звіт про діяльність цього комітету з моменту ліквідації К. Т. К. як самостійного відділу»[14], Мірослава Щигіль «Завдання та цілі соціальної допомоги в Другій Польській Республіці на прикладі міста Честохова (вибрані аспекти)» [18]. Проте недоліком їх досліджень є незначне залучення документів американського походження та інформації, що наявна в архівах України та Республіки Білорусь. В американській історичній науці також наявна певна увага до діяльності американських гуманітарних організацій на території Польщі міжвоєнного періоду. До робіт де можна зустріти згадки про діяльність Польсько-американського комітету допомоги дітям можна віднести дослідження П.Небжидовського [16], Л. Трей [20], однак у переважній більшості таких робіт акценти наукового дослідження зміщено у бік вивчення особливостей діяльності саме американських гуманітарних організацій, таких як – Американська адміністрація допомоги(АРА), Єврейський об'єднаний розподільчий комітет(Джойнт), Американський червоний хрест та ін.

Аналіз стану наукової розробки обраної нами проблематики свідчить, що в межах вітчизняної історичної школи фактично відсутні дослідження, що безпосередньо стосуються діяльності Польсько-американського комітету допомоги дітям на території відновленої Польщі. Згадки про цю установу іноді трапляються в контексті дослідження діяльності АРА в Польщі. Однак, варто зазначити, що вони мають побіжний характер, та трапляються у ракурсі вивчення більш широких тем дослідження. Зокрема, у роботах «Загальні аспекти діяльності Американської адміністрації допомоги в Польській Республіці в контексті міжнародної допомоги (1919 р. – середина 20-х рр. ХХ ст.)»[5], «Діяльність Американської адміністрації допомоги та інших американських філантропічних організацій у відновленій Польщі в 1918–1922 рр.»[2], «Діяльність американської адміністрації допомоги на території Польщі за часів Другої Республіки: початковий етап» [3] наявні лише констатаційні згадки про діяльність Польсько-американського комітету допомоги дітям. У науковій розвідці «Діяльність Американської адміністрації допомоги в Польській Республіці після Першої світової війни в 1919–1921 рр.» [4] робиться наголос на значення Польсько-американського комітету допомоги дітям в межах широкої допомогової компанії з боку американських гуманітарних організацій. Фактично його діяльність можна віднести до особливостей здійснення допомоги з боку США в відновленій Польщі.

Виходячи з цього, варто зауважити, що сформульована нами тема наукового дослідження – «Діяльність Польсько-американського комітету

допомоги дітям та Американської адміністрації допомоги (АРА) на території Польської Республіки у міжвоєнний період» має високий рівень актуальності на низьку ступень розробки.

Основною метою запропонованої наукової розвідки є аналіз діяльності американських гуманітарних організацій, зокрема Американської адміністрації допомоги на території відновленої Польщі після Першої світової війни. Визначення ролі та значення АРА в організації діяльності національної гуманітарної установи в Польській Республіці після Першої світової війни. Та встановлення значення діяльності Польсько-американського комітету допомоги дітям (P.A.K.P.D.) у справі гуманітарної підтримки польського населення, зокрема дітей після Першої світової війни.

Починаючи з 1918 року на території Польщі розгорнула свою діяльність американська гуманітарна організація Герберта Гувера – Американська адміністрація допомоги або АРА (American Relief Administration (анг.)). Її основною метою було продовольче забезпечення нужденних польських дітей. АРА розгорнула цілу мережу столових по всій території Польщі. Треба відзначити, що для подолання наростаючої гуманітарної катастрофи в Польщі, АРА виділила 300 000 тонн продовольства.

Однією із особливостей усієї гуманітарної компанії в межах Польщі, що провадили США була організація національної польської допомогової установи, що отримала назву «Польсько-американський комітет допомоги дітям». Скорочений варіант назви цієї організації латиницею мав таку аббревіатуру – P.A.K.P.D. Уся установча документація цієї організації була готова влітку 1920 року. Варто зауважити що P.A.K.P.D. отримало естафету від іншої польської урядової організації – Polish State Children's Relief Committee (Польський державний комітет допомоги дітям), який діяв спільно із АРА у Східній Польщі після виведення більшовицьких військ. Основним завданням цієї гуманітарної організації було забезпечення харчування нужденного дитячого населення Польщі, надання медичної допомоги та видача теплих речей та взуття дітям.

У серпні 1920 року, американці та поляки розробили правила та статут нової спільної американсько-польської допомогової організації. Управління комітетом складалося з директора – американця та заступника директора – поляка.

Восени 1920 року був утворений «Польсько-Американський комітет допомоги дітям» його робота ґрунтувалась на системі децентралізації. Організація була заснована на засадах суворого контролю над

підпорядкованими органами. Інспектори відвідували один або два рази на місяць філії. Проходила процедура перевірки пунктів роздачі їжі. Для ефективності роботи територія країни була розділена на 15 регіонів під керівництвом польських інспекторів. Місцеві комітети мали дуже важливу функцію, а саме – визначення дітей які найбільш потребували допомоги. Через труднощі, пов'язані з цим у містах (особливо великих) було створено спеціальні медичні пункти, які встановлювали стан здоров'я та харчування дітей. Крім цієї роботи, комітети визначали, які саме діти мають отримували безкоштовне харчування. Щороку батьки платили мінімальну вартість харчування у розмірі 15% від вартості для покриття адміністративних витрат[17].

Було створено герб організації, який сполучав державні символи США та Польщі (рис. 1).

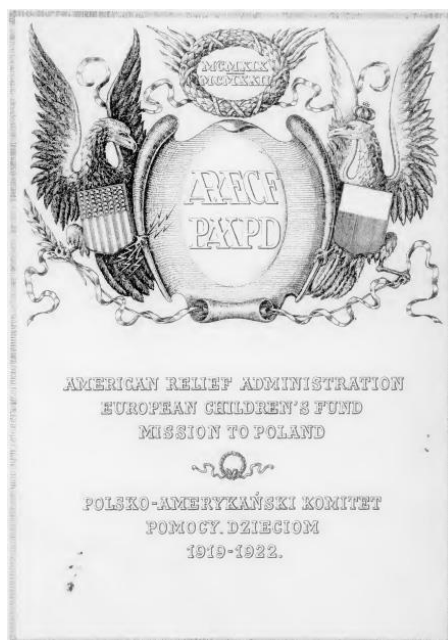

Рис. 1. Знак Польсько-американського комітету допомоги дітям [6]

Повністю безкоштовно харчування надавалось сиротам та напів сиротам. Харчування та одяг для дітей надходили до Польщі переважно через порт Гданська а вже потім розповсюджувались по мережі Р.А.К.Р.Д[1, с. 270], всі транспортні витрати сплачував польський уряд, це ж стосувалось і зберігання гуманітарних вантажів. Особлива увага була зосереджена на роботі в східній частині Польщі, яка зазнала особливих руйнувань та спустошень за часів Першої світової війни, та радянсько-польської війни, тут їдальні інколи діяли під відкритим небом. У 1920 році Комітет виділив 5 856 тонн їжі для дітей, які були розподілені у відділах в: Варшаву, Лодзь, Краків, Брест-Литовськ. У квітні цього року було виділено їжу для 1 262 772 дітей, з яких для 88 100 для дітей міста Лодзя [11, 12].

З вересня по грудень 1920 року Р.А.К.Р.Д. сповільнила надання допомоги, це було пов'язано із радянсько-польською війною, однак після відступу більшовиків Польсько-американський комітет допомоги дітям поновив свою роботу в межах попередніх об'ємів. У Варшаву після двомісячної відсутності повернувся директор РАКРД Морис Пат (Maurice Pate) [9].

Досить часто РАКРД долучався до гуманітарних програм у регіонах. Так, у місті Ченстохові 28 серпня 1921 року проводилась акція «Крапля молока», спрямована на додаткову харчову допомогу дітям до 2 років. Ця акція тривала декілька місяців, в середньому допомогу отримувало до 600 дітей. У рік на кожну дитину виділялось до 37 кг. згущеного молока [18, с.113].

Діяльність Польсько-американського комітету допомоги дітям була досить успішною влітку 1921 року в багатьох містах Польщі відбулися «Дні пошани Р.А.К.Р.Д.» в деяких церемоніях особисто прийняв участь голова АРА Герберт Гувер. Так 3–4 липня 1921 року Г.Гувер відвідав м. Лодзь. Після цих урочистостей одну із вулиць міста було названо в честь голови АРА Г.Гувера[13].

У рамках свого візиту до Польщі Г. Гувер зустрічався з керівництвом держави, зокрема Юзефом Пілсудським. Збереглися світлини у польській пресі що висвітлювали цю подію (рис.2).

Рис. 2. Герберт Гувер та Юзеф Пілсудський в оточенні офіцерів Війська польського

Всього в Польщі з квітня 1919 по січень 1922 року було видано 107 218 400 тон харчових продуктів. Окрім цього також було видано значну кількість одягу майже на 25 млн. доларів США, внесок польського уряду складав

близько 10 млн. доларів США. Ці гроші було витрачено на транспортні та адміністративні послуги.

Що до кадрового складу та структури Польсько-американського комітету допомоги дітям, то більш менш чітка інформація наявна станом на середину 1922 року. Загалом робота в штаб-квартири Р.А.К.Р.Д була розділена на 12 відділів (31.05 1922 року роботу Р.А.К.Р.Д очолив генеральний секретар – Роман Кутловський (Roman Kutułowski)), помічником секретаря був Віктор Котарбінський (Wiktor Kotarbiński), відділ інспекції та адміністрації очолював Олександр Яворський (Aleksander Jaworski), господарський – Йозеф Жозефовський (Józef Józefowski, рахунковий – Зігмунт Маршавський (Zygmunt Marchwiński), гігієнічно-медичний (існував з 1921 року) – Еланд Мітченл (W. Eland Mitchell), статистичний – Станіслав Кружевський (Stanisław Kruszewski), ілюстративно-графічний – Станіслав Гусін (Stanisław Cusin), пожертвувальний – Ігнацій Ян Шпер (Ignacy Jan Szper), Юридичний – Тадеуш Томашевський (Tadeusz Tomaszewski), Преси – Ян Чемпінський (Jan Czempieński). Були також відділи обліку одягу та транспортний, кожен відділ мав конкретні функції, робота координувалася з Генеральним Секретарем.

У червні 1922 року АРА вийшла зі складу Р.А.К.Р.Д. і ця установа вже існувала як виключно польська гуманітарна організація.

Варто додати, що робітники Польсько-американського комітету допомоги дітям носили відповідні знаки (див. рис. 3).

Рис. 3. Знак робітника Польсько-американського комітету допомоги дітям 1920 рік

Що до показників безпосередньої допомоги, то тільки в Варшаві в березні 1920 року було 10 пунктів харчування Р.А.К.Р.Д. які готували їжу для 36 тис осіб, з яких 10 000 отримували харчування в їдальнях, решта отримувала харчування у школах[10].

Між АРА та Урядом Польщі було погоджено склад харчової допомоги дітям та асортимент харчів (Таблиця «Раціон харчування дітей у Польщі 1919 рік. Розрахунок на одну дитину на день»).

Таблиця

Раціон харчування дітей у Польщі 1919 рік. Розрахунок на одну дитину на день*

Назва продукту	Кількість грам	Кількість калорій
Борошно	62	226
Квасоля	35	126
Рис	20	71
Молоко (згущене)	22	37
Жир	10	88
Цукор	15	62
Какао	3	14
Разом	167	624

*Складено автором на основі звіту президента США від 25.02.1919. [15]

Вартість одного раціону складало від 5 до 2 центів. В залежності від пори року та світових цін на продукти харчування [4, с.67].

Працюючи у Польщі АРА неухильно дотримувалась таких принципів:

1) продукти харчування поширюються тільки на найбільш бідних дітей у Польщі, не враховуючи релігію, національність, політичні вподобання чи будь-який інший фактор, крім фізичного стану дитини;

2) кожна дитина і годуюча мати повинні мати право отримувати один раціон харчування щодня;

3) раціони подаються в готовій формі і їдять їх діти та годуючі матері в межах їдальні[6; 4, с. 67].

У якості висновків, можна зазначити, що плідна діяльність американських гуманітарних організацій в країнах Східної Європи дала можливість зменшити важкість кризових явищ післявоєнного періоду. Намагання організувати

допомогіві інституції національного характеру також сприяли підвищенню ефективності гуманітарних операцій. Найбільш дієвою та ефективною американською гуманітарною організацією у Польщі можна вважати Американську адміністрацію допомоги. Саме завдяки цій установі в межах відновленої Польщі було утворено ряд національних гуманітарних організацій. До таких організацій відносився і Польсько-американський комітет допомоги дітям.

Ця гуманітарна установа на першому етапі свого функціонування фактично була складовою частиною АРА та працювала в симбіозі з американською гуманітарною організацією. Фактично фахівці АРА надали управлінську та ресурсну допомогу під час створення та налагодження діяльності Польсько-американського комітету допомоги дітям. Самий же Польсько-американський комітет допомоги дітям активно займався наданням харчової допомоги – було організовано значну кількість їдалень. Надавалась медична допомога – було створено медичні пункти для надання лікарської допомоги дітям та молодим матерям. В межах території країни було розгорнуто мережу складів через які надавалась допомога у вигляді взуття та теплих речей.

До особливостей здійснення американської гуманітарної допомоги у Польщі треба віднести той факт що АРА співпрацювала у симбіозі із польськими урядовими організаціями. Станом на 20 червня 1922 року АРА припинила співпрацю та керівництво діяльністю Р.А.К.Р.Д., і організація залишалася інститутом під польським управлінням що фінансувалася з державного бюджету та ресурсів місцевого самоврядування.

Загалом, дослідження діяльності Польсько-американського комітету допомоги дітям має значні наукові резерви, варто наголосити на наявності значної кількості не введеного до наукового обігу масиву архівних матеріалів, досить мало використано в розробці наукової теми і інформації з періодичних видань, як польського, так і американського походження. Все це дає підставу сподіватись на подальше дослідження проблеми із залученням нового фактологічного матеріалу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Погромский В.А. Значение порта Гданьск в деятельности американских благотворительных организаций на территории Польши и Восточной Европы / В. А. Погромский // *Wshodoznawstvo*. Научный сборник Вроцлавского университета. – 2014. – №1. – С. 269–279.
2. Погромський В.О. Діяльність Американської адміністрації допомоги та інших американських філантропічних організацій у відновленій Польщі в 1918–1922 рр. / В. О. Погромський // *Вісник аграрної історії*. Київ. – 2018. – Вип. 25–26. – С. 197–204.

3. Погромський В.О. Діяльність Американської адміністрації допомоги на території Польщі за часів Другої Республіки: початковий етап / В. О. Погромський // «Ольвійський форум – 2018 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі»: XII Міжнародна науково-практична конференція 7-10 червня 2018 р., м. Миколаїв / Чорноморський національний університет ім. Петра Могили. — Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. – С. 58–60.

4. Погромський В.О. Діяльність Американської адміністрації допомоги в Польській Республіці після Першої світової війни в 1919–1921 рр. / В. О. Погромський // Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Історико-політичні студії. Серія «Історичні науки». – 2018. – №1(9). – С. 60–70.

5. Погромський В.О. Загальні аспекти діяльності Американської адміністрації допомоги в Польській Республіці в контексті міжнародної допомоги (1919 р. – середина 20-х рр. XX ст.) / В. О. Погромський // Національна наукова сільськогосподарська бібліотека. Електронне наукове фахове видання. Історія науки і біографістика. – 2019. – № 2. – С. 97–113.

6. American relief administration. European children's fund mission to Poland. Polsko-Amerykański komitet pomocy dzieciom 1919–1922. – Warsaw. Galewski. 1922. – 76 p.

7. Balcerek M. Dzieje opieki nad dzieckiem w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju kształcenia dzieci upośledzonych umysłowo / M. Balcerek. – Warszawa, 1977. – 258 s.

8. Bardach J. Historia państwa i praw polskiego / J. Bardach, B. Leśnodorski, & M. Pietrzak. – Warszawa, 1976. – 590 s.

9. Kurier Łódzki. – 1920. – 18 IX. – № 265. – S. 4.

10. Kurier Łódzki. – 1920. – 31 III. – № 90. – S. 4.

11. Kurier Łódzki. – 1920. – 9 IV. – № 97. – S. 4.

12. Kurier Łódzki. – 1920. – 16 III. – № 75. – S. 3.

13. Kurier Łódzki. – 1921. – 24 V. – № 139. – S. 4.

14. Maciński S. Reorganizacja Komitetu Tanich Kuchen oraz Sprawozdanie z działalności tegoż, od chwili zlikwidowania K. T. K. jako samodzielnego wydziału / S. Maciński // Dz. ZmL. – 1921. – №14 (27), 5 IV. – S. 10–11.

15. Message from the President of the United States. Document №. 449. Receipts and expenditures under the act approved February 25, 1919. – P.6. [Electronic Resource]. – Mode of Acces: <https://www.loc.gov/>.

16. Niebrzydowski P. The American Relief Administration in Poland after the First World War, 1918–1923/ P. Niebrzydowski. – Ohio State University, 2015.

17. Sochala M. Wielka akcja ratownicza - działalność Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom (1919–1922) / M. Sochala // Folia Historica. – 2010. – № 85. – P. 185–206.

18. Szczygiel M. Zadania i cele pomocy społecznej w II Rzeczypospolitej na przykładzie miasta Czêstochowy (wybrane aspekty) / M. Szczygiel // Prace naukowe. Akademii im. Jana Długosza w Czêstochowie. Seria: Pedagogika. – 2004. – Z XIII. – P.107–114.

19. Szenajch W. Myśli przewodnie o organizacji opieki nad dziećmi w Polsce / W. Szenajch. – Warszawa, 1945. – S. 12–13.

20. Trei L. Traveling exhibit showcases Herbert Hoover's humanitarian efforts in Poland [Electronic Resource] / L. Trei // Stanford Report. – 2006. – July 26. – Mode of Acces:

<http://news.stanford.edu/news/2006/july26/hoover-072606.html> (Last Access: 20.04.2021).

– Title from the Screen.

References:

1. Pogromskij, V. A. (2014). Znachenie portu Gdansk v deyatel'nosti amerikanskih blagotvoritel'nyh organizacij na territorii Pol'shi i Vostochnoj Evropy [The importance of the port of Gdansk in the activities of American charitable organizations in Poland and Eastern Europe]. *Nauchnyj sbornik Vroclavskogo universiteta «Wshodoznawstvo». 1*, 269–279 [in Ukrainian].

2. Pohromskyi, V.O. (2018). Diialnist Amerykansko iadministratsii dopomohy ta inshykh amerykanskykh filantropichnykh orhanizatsii u vidnovlenii Polshchi v 1918– 1922 rr. [Activities of the American Aid Administration and other American philanthropic organizations in the restored Poland in 1918–1922]. *Visnykahrarnoiistorii*, 25–26, 197–204 [inUkrainian].
3. Pohromskyi, V. O. (2018). Diialnist Amerykanskoii administratsii dopomohy na terytorii Polshchi za chasiv Druhoi Respubliki: pochatkovii etap [Activities of the American Aid Administration in Poland during the Second Republic: The Initial Stage]. *Olviiskyi forum – 2018 : stratehii krain Prychornomorskoho rehionu v heopolitychnomu prostori*, 58–60[in Ukrainian].
4. Pohromskyi, V.O. (2018). Diialnist Amerykanskoii administratsii dopomohy v Polskii Respublitsi pislia Pershoi svitovoi viiny v 1919–1921 rr. [Activities of the American Aid Administration in the Polish Republic after the First World War in 1919–1921]. *Istoryko-politychni studii. Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana. Seriiia «Istorychninauky»*, (9), 60–70 [inUkrainian].
5. Pohromskyi, V.O. (2019). Zahalni aspekty diialnosti Amerykanskoii administratsii dopomohy v Polskii Respublitsi v konteksti mizhnarodnoi dopomohy (1919 r. – seredyna 20-kh rr. KhKhst.) [General aspects of the activities of the US Aid Administration in the Polish Republic in the context of international aid (1919 – mid-20's of the twentieth century)]. *Natsionalna naukova silskohospodarska biblioteka. Elektronne naukovye fakhove vydannia. Istoryianauky i biohrafistyka*, 2, 97–113 [in Ukrainian].
6. *American relief administration. European children's fond mission to Poland. Polsko-Amerykanskiy komitet pomocy dzieciom 1919–1922* (1922). Warsaw. Galewski[inEnglish].
7. Balcerek, M. (1977). *Dzieje opieki nad dzieckiem w Polsce ze szczegolnym uwzględnieniem rozwoj ukształcenia dzieci uposledzonych umyslowo* [The history of child care in Poland with particular emphasis on the development of education of mentally handicapped children].Warszawa [in Polish].
8. Bardach, J., Lesnodorski. B., & Pietrzak, M. (1976). *Historia panstwa i prawa polskiego*. Warszawa [inPolish].
9. *Kurier Lodzki* (1920), 18 IX, 265, 4 [in Polish].
10. *Kurier Lodzki* (1920), 31III, 90, 4 [in Polish].
11. *Kurier Lodzki* (1920), 9IV, 97, 4 [in Polish].
12. *Kurier Lodzki* (1920), 16III, 75, 3 [in Polish].
13. *Kurier Lodzki* (1921), 24V, 139, 4 [in Polish].
14. Macinsk, S. (1921). Reorganizacja Komitetu Tanich Kuchenoraz Sprawozdanie z dzialalnocitegoz, odchwilizlikwidowania K. T. K. Jako samodzielnego wydzialu. *Dz. ZmL*, 14 (27), 5 IV, 10–11 [in Polish].
15. Message from the President of the United States. Document No. 449. Receipts and expenditures under the act approved February 25 (1919), 6 [in English].
16. Niebrzydowski, P. (2015).The American Relief Administration in Poland after the First World War, 1918-1923: *Ohio State University* [in English].
17. Sochala, M. (2010). Wielka akcja ratownicza"-dzialalnoc Polsko-Amerykanskiego Komitetu Pomocy Dzieciom (1919-1922). *Folia Historica*, 85, 185–206 [in Polish].
18. Szczygiel, M. (2004). Zadania i cele pomocy społecznej w II Rzeczypospolitej na przykladzie miasta Czestochowy (wybrane aspekty). *Prace naukowe. Akademiim. Jana Dlugosza w Czestochowie*. Seria: Pedagogika, Z XIII, 107–114 [in Polish].
19. Szenajch, W. (1945). *Mysli przewodnie o organizacji opieki nad dziecmi w Polsce*. Warszawa [in Polish].
20. Trei,L. (2006, July 26). Travel ingexhibitshowcases Herbert Hoover's humanitarian effort sin Poland. *Stanford Report*. Retrievedfrom: <http://news.stanford.edu/news/2006/july26/hoover-072606.html> [in English].

Victor Pohromskyi,*Ph.D (History),**Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine*

ACTIVITIES OF THE POLISH AMERICAN CHILDREN'S AID COMMITTEE AND THE AMERICAN RELIEF ADMINISTRATION (ARA) ON THE TERRITORY OF POLISH REPUBLIC

The end of the First World War was a consequence of a whole range of significant problems in the countries of Eastern Europe. These include the general poverty of the population, the decline of the rural industry and industrial production, the general political crisis that increased the popularity of radical communist movements, the change of geopolitical formation in Europe. The main factor that led to the destruction of the imperialist system was World War the first. On the ruins of empires, new independent countries are emerging, including the restored Republic of Poland or the Second Commonwealth. The whole list of problems that often reinforced each other was extremely difficult to overcome solely with the country inner capabilities and reserves. In fact, the period of the 20-30s of the twentieth century becomes the era of the expansion of the international philanthropic organizations activities, among which an important role was taken by American subsidiary organizations. These include the American Relief Administration (ARA), the American Jewish Joint Distribution Committee (JDC) and some religious organizations such as the American Mennonites and others. Quite often these organizations were united, sometimes acting separately, or transferring the relay activity from one to another. The involvement of American philanthropic organizations in dealing with the needy countries of Eastern Europe has become possible due to a number of factors. The following of them are the departure from the policy of isolationism, the rapid increase in the US labor productivity, the crisis of overproduction, the formation within the American society of a humanists and philanthropists layer, mainly among the richest and the most influential entrepreneurs (Andrew Carnegie, John Rockefeller, Jacob Schiff, Herbert Hoover, etc.), who, having earned enormous wealth, created non-governmental charitable foundations with the aim of financing the philanthropic projects. Thus the activity of Herbert Hoover American humanitarian organization (the American Relief Administration (ARA)) which was started in 1919 in the US changed the general economic and social situation. Its main purpose was to provide food for Polish children needs. ARA launched a whole network of dining-rooms throughout Poland.

Key words: *American Relief Administration, ARA, Joint, Poland, humanitarian aid, famine, humanitarian organizations.*

Надійшла до редколегії 21.10.2021

УДК:94(47+57:430):341.324(292.471)1941/1944

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19.7>

Олександр Понипаляк,

канд. іст. наук.

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ (1941–1944)

Анотація. У статті розглянуто політику нацистської Німеччини в окупованому впродовж 1941–1944 рр. Криму. Дослідження спрямоване вивчити і проаналізувати особливості окупаційного режиму нацистів на території Кримського півострова. Автор аналізує плани нацистського керівництва стосовно майбутнього Кримського півострова у повоєнній стратегії Берліна до захоплених територій, розглядає основні підходи у здійсненні тут Генерального плану «OST». У статті відображено основні концепції майбутнього положення Кримського півострова у геостратегічних розрахунках Третього Райху. Зокрема, розглянуто плани міністра у справах східних окупованих територій А. Розенберга, розрахунки генерального комісара «Таврії» А. Фраунфельда, керівника нацистського Трудового фронту Німеччини Р.Лея, та майбутні планування стосовно долі півострова лідера Третього Райху – А. Гітлера. Досліджено репресії стосовно місцевого населення та ставлення німецької адміністрації до окремих етнічних і політичних груп, зокрема, до євреїв, кримських татар, росіян, українців, кримчаків. У статті відображено діяльність айнзатцгрупи «D» та її зондеркоманд на території Криму. Узагальнено наслідки етнічних чисток нацистів у Криму та описано перебіг і особливості здійснення Голокосту на території півострову.

Окремо висвітлено питання взаємовідносин між кримськими татарами та німецькою окупаційною адміністрацією. Проаналізовано хід бойових дій за Кримський півострів, описано основні віхи німецько-радянської збройної боротьби за Крим. Розкриваючи питання у контексті бойових дій між Вермахтом і Червоною армією, автор здійснив спробу пояснення складного положення півострова в адміністративній структурі окупантів і основних причин його тривалого управління безпосередньо німецьким військовим командуванням. Вивчено аспект адміністративного і територіального підпорядкування Криму під час окупації. Загалом, дослідник зробив спробу комплексного розгляду політики нацистів у Криму у різних її аспектах і площинах.

Ключові слова: Крим, Німеччина, Друга світова війна, окупаційний режим, репресії, геополітика, Готенланд.

Здійснивши військову агресії проти СРСР, й окупувавши значні його території, нацистська Німеччина зіштовхнулась із необхідністю впорядковувати захоплені землі. Серед загарбницьких планів по розчленуванню завойованих територій, особливо репрезентативними є приклад Кримського півострова.

Від давніх часів Крим славився багатокультурним різноманіттям та своїм поліетнічним складом. Однак у ХХ ст. ця земля перетворилась на епіцентр терору, соціальних та расових експериментів тоталітарних режимів. Займаючи вигідне географічне положення, Крим є ключем до контролю над північною частиною басейну Чорного моря, разом з Таманським півостровом замикає вихід із Азовського моря, є мостом між південними регіонами України та

Кубанню з виходом на Кавказ. Тому й не дивно, що у стратегічних планах воюючих сторін періоду Другої світової війни він займав особливе місце.

У вітчизняній історіографії дана тематика відображена у дослідженнях О. Романька [10;11], О. Лисенка [6], А.Чайковського [12], О. Пагірі [9], Г. Бекірової [1] та інш. Зарубіжна історіографія теж не оминула цю тему. Дослідження історії Криму в період німецької окупації відображені у працях Дж. Гофманна [16], І. Фляйшхауера [15], Н. Кунца [17]. Джерельна інформація не вирізняється тематичним представленням. Окремі сюжети по темі зустрічаються у збірниках документів, щоденниках та спогадах учасників командного складу воюючих сторін і їхніх політичних керівництв [2;7;13].

Після початку німецько-радянської війни, А. Гітлер 16 липня 1941 р. на нараді вищого нацистського керівництва заявив чітко: «Крим повинен бути звільнений від чужинців і зазеленений німцями» [9]. Додаючи у цьому ж виступі на необхідності масових депортацій мирного населення у глибинні райони Росії, лідер нацистів вже тоді бачив Крим як звільнений майданчик подальшої колонізаційної політики Німеччини [9].

На початок листопада 1941 р. підрозділи 11 німецької польової армії під командуванням Еріха фон Манштейна пробилась до Перекопського перешийку, здолали опір частин Червоної армії і вийшли у степову частину Криму. На осінь 1941 р. сили Червоної армії на південному напрямку були вже знекровлені, командуванню залишалось лише відступати з боями і замикатися в основних вузлах оборони – у Севастополі та Керчі, звідки можна було, заручившись підтримкою ВМС СРСР, тримати оборону. У листопаді 1941 р. супротивник окупував степову частину Криму і вийшов до південного узбережжя [7]. «Звідси мене вже жодна собака не вижене», – так прокоментував успіх захоплення Криму А. Гітлер [11].

Окупація великих просторів Східної Європи і просування Вермахту вглиб Росії поставили перед нацистським керівництвом завдання адміністративно розділити контрольовані території. Насамперед потрібно було ідеологічно обґрунтувати німецьку присутність на далеких від Німеччини землях. Якщо стосовно України, Білорусії і Балтики нацистські ідеологи не знайшли конкретних пропагандистських формулювань, створивши там окупаційні генерал-губернаторства, то стосовно Криму їм вдалося віднайти в історичних хроніках факти перебування тут германських племен часів великого переселення народів, зокрема присутності на півдні України германських племен готів. Саме довкола готської концепції нацисти сформуvalи міф про давню належність Криму до германських земель. Відтак, Міністерство

окупованих східних територій на чолі з Альфредом Розенбергом вирішило, що територія Кримського півострова є давньою германською територією і під назвою «Готенланд» (Земля готів) разом із частиною Херсонської і Запорізької областей – край «Таврія», у майбутньому будуть адміністративно підпорядковуватимуться безпосередньо до Третього Райху [11].

Однак окупувати західні радянські республіки і Крим виявилось замало. У грудні 1941 р. Червона армія перейшла у контрнаступ під Москвою і Ростовом-на-Дону, а на початку 1942 р. розпочала наступ під Харковом у напрямку Дніпропетровська і зробила спробу деблокувати Севастополь ударом із Керченського півострова. Паралельно, Чорноморський флот СРСР провів десантні операції у Феодосії та Євпаторії. Безпосередні бойові дії у Криму завершилися лише 3 липня 1942 р. після падіння Севастополя, а остаточно відкинути ЧА від сусідньої Кубані Вермахту вдалося впродовж літа цього ж року [4].

Постійні бойові дії у Криму, його близькість до основних фронтів південного напрямку не давали нацистам перетворити півострів у безпечний тил, створити там повноцінну цивільну адміністрацію і повною мірою втілити задуми із германізації. Так, вищим органом цивільної окупаційної адміністрації у генеральній окрузі «Таврія» мав стати генеральний комісаріат на чолі з Альфредом Фраунфельдом, але через близькість цих територій до зони бойових дій, стати до своїх обов'язків генеральний комісар зміг лише 1 вересня 1942 р. [11]. Водночас, Крим так остаточно не увійшов під його юрисдикцію, як це було заплановано у міністерстві А. Розенберга, й, відповідно, належав до Райхскомісаріату «Україна» номінально. Тому півострів продовжував перебувати під безпосереднім контролем командування 11 (Е. Манштейн) і 17 (Е. Йєнеке) армій (з 1942 р. у підпорядкуванні груп армій А, з 1944 р. – під командуванням груп армій «Південна Україна») [11].

Властиво, Крим був виокремлений у тилову область №553 під командуванням генерала Генріха Дела у його підпорядкуванні перебували польові та міські комендатури [11]. Паралельно, було створено цивільну адміністрацію у містах із місцевих мешканців – міські управи, які налагоджували функціонування міських систем життєзабезпечення, побуту цивільних та на пряму підпорядковувались військовим комендатурам. Таким чином реальну владу у Криму впродовж окупації зберігало командування розташованих тут частин Вермахту.

Встановивши свою владу у Криму, нацисти, відповідно до Генерального плану «OST», розпочали терор, який не відрізнявся від їхньої репресивної

політики в Райхскомісаріатах «Українка» чи «Остланд». Масові облави і арешти, розстріли заручників, страти осіб, що були звинувачені у саботажі чи партизанському русі стали тут звичними практиками німецької окупаційної політики.

Виконуючи положення Наказу «Про військове судочинство у районі «Барбаросса» і особливих повноваженнях у військах» від 13 травня 1941 р. за підписом фельдмаршала Вільгельма Кейтеля, судочинство в умовах війни покладалось на командування Вермахту різних рівнів [14]. Цим наказом запроваджувались воєнні і військово-польові суди, які чинили розправи над місцевим населенням, партизанами та над будь-якими проявам непокори. Так, питання життя і смерті відводилось до компетенції офіцерів німецької армії. Також у наказі прописувались механізми колективної відповідальності місцевих мешканців у разі нападу на воєнні контингенти Вермахту чи представників німецької адміністрації. Населенні пункти з яких був здійснений напад й у яких точно не вдавалось виявити винуватців – підпадали під репресії. Більше того, даним наказом знімалась будь-яка юридична відповідальність з німецьких військовослужбовців за військові злочини на території СРСР. Обґрунтовуючи жорсткість цього наказу, наводився приклад 1918 р. Нібито занадто лояльна політика німецького командування того часу призвела до сходження більшовизму і спричинила «страждання німецькому народу»[14]. Таким чином, ще до початку збройної агресії, німецьке військове командування визначило характер своєї діяльності на окупованих територіях і ставлення до місцевого населення. Відповідно, війна на сході для нацистів була не просто бойовими діями, а світоглядним протистоянням між націонал-соціалізмом і більшовизмом, жорстокою помстою за поразку 1918 р. і відплатою комуністам [14]. Яскравим прикладом втілення цієї політики в Криму є масове вбивство семи тисяч цивільних осіб у Багеровському протитанковому рові другого грудня 1941 р. [1]. Так, наступ на схід став не просто черговою кампанією Вермахту, а хрестовим походом, важливим елементом якого було тотальне винищення військ супротивника, військовополонених і цивільних. Крим у цій політиці нічим суттєво не вирізнявся, ба навпаки, був епіцентром здійснення цієї доктрини.

Оскільки півострів як і всі загарбані землі планувалося «зачистити» від небажаних для нацистів національних елементів, то окупанти вже у перші тижні почали змінювати етнічний склад місцевого населення. Втілюючи програму «остаточного вирішення», до 11 армії була прикріплена айнзатцгрупа D, її дві з п'яти айнзацкоманди 11a, 11b та зондеркоманда 10b безпосередньо

діяли в Криму [9; 11]. З настанням окупації на півострові було створено п'ять гетто (у Ялті, Алушті, Джанкойі, Феодосії, Войковштадті). Здебільшого вони проіснували кілька тижнів. У Сімферополі були запроваджені юденрати, окупанти зобов'язали єврейське населення вносити грошові контрибуції і залучали до примусової праці [9].

У грудні 1941 р. командувач айнзатцгрупи «D» Отто Олендорф зробив запит у Берлін стосовно кримчаків, на що отримав відповідь, що оскільки кримчаки сповідують іудаїзм, відтак вони є євреями, які говорять татарською мовою і перебувають у змішаних шлюбах із місцевими народами. Ця відповідь призвела до вбивства ще близько шести тисяч осіб [9]. Лише у перший місяць з 16 листопада по 15 грудня 1941 р. тут було розстріляно 17 646 євреїв, 2 504 кримчаків, 824 ромів, 212 комуністів і партизан [9]. Загалом, за час окупації з листопада 1941 р. по квітень 1944 р. окупанти вбили близько 40 тисяч євреїв і кримчаків, дві тисячі ромів, а загальне число загиблих внаслідок терору цивільних осіб сягає 90 тисяч 243 особи [9]. У подальші роки німецької окупації терор здійснювала поліція і СД, штабквартира якої розміщувалась у Сімферополі (під керівництвом начальника СД П. Цапла) [9].

Осередками масового винищення і експлуатації людей в Криму стали табори військовополонених, які були організовані у Бахчисараї, Джанкої, Феодосії, Ялті, Сімферополі, Севастополі, Керчі та у низці інших міст та селах півострова [12]. Загальна чисельність полонених червоноармійців, що перебували у цих таборах могла сягати кількох сотень тисяч осіб (полонені оборонці Севастополя, матроси Чорноморського флоту, десантники, солдати і офіцери 44, 47, 51 радянських армій, що брали участь у Керченсько-Феодосіївській наступальній операції 1942 р.) [4].

Втілюючи імперський принцип «розділяй і володарюй» окупанти проводили різну політику стосовно народів Криму. Закономірно в етнічній ієрархії на півострові першість займали німці та їхні союзники із іноземних контингентів, а також місцеві мешканці болгарської національності (кількадесят тисяч етнічних німців, що до війни мешкали на території Криму більшовики встигли примусово виселити ще до приходу Вермахту). Для «обраних» створювались окремі умови, надавались спеціальні перепустки і посвідчення особи, що прирівнювало їх у правах до німців. Для цих категорій населення виокремлювались заклади, громадські місця, куди було заборонено заходити представникам народів, чий права були урізані окупантами [1]. Далі за національною градацією нацистів слідували кримські татари, росіяни та українці – основна маса місцевого населення, права якого були значно

упосліджені. У самому низу перебували євреї, кримчаки і роми, які підлягали цілковитому винищенню [9; 4]. Подібна расово-етнічна сегрегація повинна була створювати умови для «неповноцінних» категорій населення і забезпечувати передумови до втілення подальших колонізаційних заходів.

У контексті цієї політики вирізняється ставлення нацистів до кримських татар. Їхня очевидна етнічна і культурно-релігійна відмінність від українців, росіяни, євреїв з одного боку та неналежність до привілейованих груп населення (німців, болгар) з іншого, у поєднанні із фактом автохтонності, сприяла зарахуванню цього народу до начебто «лояльної категорії» мешканців Криму. В перший період окупації кримські татари розглядались німецькою адміністрацією як ймовірні союзники по опануванню і контролем окупантами півострова. Протягом січня – березня 1942 р. німецьке командування у всіх крупних містах Криму створило Мусульманські комітети – органи місцевого самоврядування, які перебували під контролем німецької поліції і служби безпеки (СД) [1]. Дані структури залежали від німецької адміністрації і грали роль допоміжних органів місцевої влади, через які здійснювалась взаємодія із місцевими мусульманськими громадами. Здебільшого Мусульманські комітети відали культурно-освітньою сферою, не рідко виступали інституціями у яких кримські татари могли знайти порятунок від переслідувань окупантів. Наприклад, німецьке командування запідозрило мешканців села Біюк-Озенбаш у допомозі партизанам. Мешканці були врятовані від репресій саме завдяки втручання місцевого мусульманського комітету [1].

Однак, така відносно лояльна політика німців до кримських татар не призвела до створення окремої національної автономії у Криму. На третій місяць окупації, у січні 1942 р., представники кримськотатарської еміграції Джафер Сейдамет і Мустеджип Улькюсал прибули до Берліна у надії знайти серед політичного керівництва Німеччини підтримку у створенні національного самоуправління. Їхні пропозиції не знайшли схвалення і, загалом, були зустрінуті байдужістю серед берлінських урядовців [1].

Окремим напрямком по взаємодії із місцевим населенням була мобілізація мешканців Криму до військових формувань Німеччини. Набір на військову службу здійснювався за національною ознакою. Росіян агітували приєднатися до Російської Визвольної Армії (РОА) [1], кримських татар – до батальйонів допоміжної поліції. Всього до літа 1943 р. було формовано 10 таких батальйонів (147 – 156-й) [8], деякі із яких брали участь в обороні Криму від наступаючої весною 1944 р. РСЧА і потім були частково евакуйовані з півострова разом із німецько-румунськими військами [9].

Аналіз геополітичних планів нацистів стосовно майбутнього Криму і його населення можна умовно поділити на чотири основні групи. Перший план очільника Міністерства східних окупованих територій А. Розенберга спершу передбачав адміністративне приєднання Криму до окупованої України, потім був замінений на безпосереднє підпорядкування Берліну. У своєму бажанні адміністративного прикріплення півострова до материка, А. Розенберг, як балтійський німець, вочевидь наслідував приклад Таврійської губернії, яка існувала в часи Російської імперії. Тому й не дивно, що за своєю структурою тут відновлювався дореволюційний адміністративний поділ, але вже під німецьким пануванням [10].

Також саме А. Розенбергу належить просування концепції Готенландії і обґрунтування присутності в Криму начебто сильного германського духу (для підтвердження чого споряджались пошукові експедиції, які шукали історичні й археологічні підтвердження готського минулого). Окремо зазначалось, що німецькі колоністи ХІХ століття начебто володіли тут значними землями. «Навряд чи де-небудь на землі протягом століть так утримувався (германський – авт.) народних дух, як в Криму, готи є тому живим прикладом», – підсумовував й сам лідер Німеччини 2 липня 1942 р. напередодні остаточної окупації Севастополя [10].

Другий план генерального комісара «Таврії» А. Фраунфельда передбачав більш конкретні заходи із германізації півострова. Зокрема, він у 1942 р. запропонував переселити до Криму німецьке населення Південного Тіролю (спірних земель із союзницькою Італією), близько двох тисяч етнічних німців із Палестини й 140 тисяч німецьких колоністів із Трансністрії, що перебувала під контролем Румунії. Третій план Роберта Лея (керівника Трудового фронту Третього Райху) доповнював два перші ідеєю перетворення Криму на рекреаційну зону, курорт для німецьких робітників [10;11].

Четвертий план належав самому лідеру Третього Райху. Не заперечуючи на колонізації півострова, А. Гітлер бачив Крим насамперед як важливий геополітичний пункт своєї імперії. Кримський півострів мав стати територіальною опорою Німеччини на Чорному морі, завдяки йому планувалось контролювати німецьких союзників – Болгарію та Румунію й впливати на сусідню Туреччину. «Німецький Гібралтар», як назвали Крим нацисти, повинен був, за задумом А. Гітлера, перетворитися у ворота на Схід [10].

Саме через Крим мав пролягти трансконтинентальний маршрут, що сполучав би Німеччину із Кавказом, Каспієм і вів у напрямку Персії. Головний

архітектор Третього Райху Альберт Шпеєр згадував таке: «Весною 1943 р. А. Гітлер вимагав розпочати будівництво п'ятикілометрового моста через Керченську протоку. Тут ми збудували підвісну дорогу, яка була запущена 14 червня 1943 р. і доставляла тисячу тон вантажу щоденно. Цього вистачало для потреб оборони 17-ї армії. Але А. Гітлер не відмовився від свого плану прориву до Персії через Кавказ. Роботи проводились безупинно і, відповідно до них, починаючи із зими 1943 р., керівництво щоразу надсилало нові вимоги стосовно зведення мосту. В останній директиві йшлося про те, що міст через Керченську протоку має бути завершений до першого серпня 1944 р.» [13]. І хоча плани нацистів з будівництва стаціонарного мосту на Тамань не були реалізовані, однак це ще раз доводить важливість Криму у геополітичній стратегії Німеччини того часу.

Загалом, всі чотири плани дотримувались положень «Генерального плану «Ост»: правові, економічні й територіальні основи розвитку Сходу», який передбачав колонізацію українських земель протягом 25 років. Стосовно Криму передбачалося суттєве зменшення місцевого населення (поряд із цілковитим знищенням євреїв, кримчаків, ромів, політично неблагонадійних осіб). Планувалось цілком виселити росіян у глибинні території Євразії. Стосовно українців і татар висувались ідеї перетворити їх на обслуговуючий персонал, хоч радикальне крило нацистів на чолі із керівником штурмових загонів нацистської партії Генріхом Гімлером ратувало за цілковите обезлюднення (проти чого виступав А. Розенберг). Керівник СС теж не стояв осторонь кримського питання. Г. Гімлер розраховував, що після війни півострів буде підпорядкований саме його структурам, які куруватимуть тут колонізаційну політику [10].

Однак, плани із германізації Криму були провалені швидким наближенням фронту. Після поразки Вермахту під Сталінградом і втратою німцями Донщини і Кубані. Вже у серпні 1943 р. командувач ОКВ генерал-фельдмаршал Вільгельм Кейтель виступив проти будь-якого переміщення населення в умовах війни [10]. Відтак, окупантам довелося відмовитися від втілення своєї колонізаційної політики в Криму. Плани по побудові Готенландії провалилися із наближенням фронту і перетворенню Криму у німецьку оборонну фортецю.

Таким чином, політика нацистської Німеччини в окупованому Криму (1941–1944) вирізнялась деякою своєрідністю. Попри ідеологічне обґрунтування його захоплення, нацистам до кінця не вдалося розробити особливу «кримську політику» стосовно окупованого півострова. Вони впроваджувати здійснювати тут практики свого режиму відповідно до плану

"OST", а їхні програми стосовно майбутнього Криму, окрім загальних бачень на перспективу, не вирізнялися чітким плануванням чи конкретними заходами із втілення. Близькість до зони бойових дій, присутність в акваторії Чорного моря Чорноморського флоту СРСР, а також затятий опір Червоної армії і її спроби відбити Крим, завадили остаточно закріпити тут усталений окупаційний режим і створити необхідні умови для втілення політики по германізації.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бекирова Г. Заложники войны: оккупация Крыма (1941–1944). [Электронный ресурс]/ Г. Бекирова // Крым Реалии.– Режим доступа:<https://ru.krymr.com/a/26992591.html?fbclid=IwAR3NMn9FucCt8TRTp3AOhB3hyqrN2oAErqgXYarbCyVKETJSBKg3xuqQZhU> (Дата обращения:08.01.21). – Название с экрана.
2. Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939–1942 гг. [Электронный ресурс] / Ф. Гальдер. – М.: Воениздат, 1968–1971. – 512 с.– Режим доступа: <http://militera.lib.ru/db/halder/index.html/>(Дата обращения:08.01.21). – Название с экрана.
3. Гулима О. Коллаборационизм крымских татар у роки Другої світової війни: причини і наслідки [Електронний ресурс] / О. Гулима // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2017. – Вип. 2(2). – С. 38–43. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ist_2017_2%282%29__7/ (Дата звернення: 08.01.21). – Назва з екрану.
4. Исаев А.«Битва за Крым 1941–1944» [Электронный ресурс]/ А. Исаев.– Москва: Эксмо, 2016. – 896 с. – Режим доступа: <https://www.litres.ru/aleksey-isaev/bitva-za-krym-1941-1944/chitat-onlain/>– (Дата обращения: 08.01.21). – Название с экрана.
5. Крымские татары во время Великой Отечественной Войны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evpatoriya-history.info/natsionalnij-vopros/tatari-v-velikoj-otechestvennoj-vojne.php/> (Дата обращения:08.01.21). – Название с экрана.
6. Лисенко О. Крим у період Другої світової війни: регіональний вимір : збірник наукових праць / О. Лисенко // Крим від античності до сьогодення: Історичні студії. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2014.– С. 442 – 457.
7. Манштейн Э. Утерянные победы.[Электронный ресурс] / Сост. С.Переслегин, Р. Исмаилов. – М.: АСТ; СПб TerraFantastica, 1999. – 896с.; MansteinE. von. VerloreneSiege/ E. Manstein.– Bonn, 1955.–Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/german/manstein/index.html/>(Дата обращения 08.01.21). – Название с экрана.
8. Окорочков А. Антисоветские воинские формирования в годы второй мировой войны [Электронный ресурс] / А. Осокоров.– М., 2001. – 479 с. – Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/antisovetskie-voinskie-formirovaniya-v-gody-vtoroi-mirovoi-voiny/> (Дата обращения:08.01.21). – Название с экрана.
9. Пагіря О. Місця нацистського терору на території Криму.[Електронний ресурс] / О. Пагіря //Територія терору. – Режим доступа: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=819/>(Дата звернення: 08.01.21). – Назва з екрану.
10. Романько О. Крым в планах военно-политического руководства третьего рейха (1941–1944): известные факты и малоизвестные проекты / О.Романько // Интеллектуал. – Симферополь, 2006. – №4. – С. 42 – 46.
11. Романько О. От «немецкого Гибралтара» до арийского «Готенланда». Крымский полуостров в малоизвестных планах военно-политического руководства Третьего Рейха (1941–1944)[Электронный ресурс]/ О.Романько // Историческое наследие Крыма. –

Симферополь, 2006. – №14. – С. 115 – 121. – Режим доступа: <http://apesni.org/ww2/oficial/krym/a-otnemgibr.php/> (Дата обращения:08.01.21). – Название с экрана.

12. Чайковський А. Невідома війна. (Партизанський рух в Україні. 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика) / А. Чайковський.– К., 1994. – 255 с.

13. Шпеер А. Воспоминания [Электронный ресурс]/ А. Шпеер. – М.: «Захаров», 2010. – 688 с. – Режим доступа: <https://ru.djvu.online/file/dqdEMry7RIZSL/>(Дата обращения 08.01.21).– Название с экрана.

14. Наказ «Про військове судочинство у районі «Барбаросса» [Електронний ресурс] / «Führer-Erlasse» 1939–1945 (überdieAusübungderKriegsgerichtsbarkeitimGebiet «Barbarossa»).– Режим доступа: https://books.google.com.ua/books?id=Q4Dw_Bt0zcC&pg=PA172&lpg=PA172&dq=aus%C3%BCbung+der+kriegsgerichtsbarkeit+im+gebiet&source=web&ots=GVNk1VGek&sig=i0riIKVNj063tUOr1j3XsfWGQ&redir_esc=y#v=onepage&q=aus%C3%BCbung%20der%20kriegsgerichtsbarkeit%20im%20gebiet&f=false/ (Дата звернення 08.01.21).– Назва з екрану.

15. Fleischhauer I. Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion/I.Fleischhauer. – Stuttgart, 1983. – 257 s.

16. Hoffmann J. Kaukasien 1942–43. Das deutsche Heer und die Orientvölker der Sowjetunion / J. Hoffmann. – Freiburg, 1991. – 534 s.

17. Kunz N. Die Krim unter deutscher Herrschaft (1941–1944). Germanisierungsutopie und Besatzungsrealität/ N. Kunz. – Darmstadt, 2005. – 448 s.

References:

1. Bekirova, H. (2015). Zalozhnyky voyny: okkupatsyia Kryma (1941 – 1944). *KrymRealii*. Retrieved from <https://ru.krymr.com/a/26992591.html?fbclid=IwAR3NMn9FucCt8TRTp3AOhB3hyqrN2oAErqgXYarbCyVKETJSBKg3xuqQZhU>

2. Halder, F. (1971). *Voennyi dnevnyk. Ezhednevnye zapysy nachalnyka Heneralnoho shtaba Sukhoputnykh voisk 1939-1942 hh.* Moskva: Voennydat. Retrieved from <http://militera.lib.ru/db/halder/index.html>.

3. Hulyma, O. (2017). Kolaboratsionizm krymskykh tatar u roky Druhoi svitovoi viiny: prychny i naslidky. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka.* Serii: Istorii. 2(2), 38–43. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ist_2017_2%282%29__7.

4. Ysaev, A. (2016). «Bytva za Krym 1941–1944». Moskva: Eksmo. Retrieved from <https://www.litres.ru/aleksey-isaev/bitva-za-krym-1941-1944/chitat-onlayn/>.

5. *Krymskye tatory vo vremia Velykoi Otechestvennoi Voyny*. Retrieved from <http://evpatoriya-history.info/natsionalnij-vopros/tatari-v-velikoj-otechestvennoj-vojne.php>.

6. Lysenko, O. (2014). Krym u period Druhoi svitovoi viiny: rehionalnyi vymir : sbornyk nauchnykh trudov. *Krym vid antychnosti do sohodennia: Istorychni studii*, (pp. 442–457). K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny.

7. Manshtein, E. (1999). *Uteriannye pobedy*. Moskva: ACT; SPb Terra Fantastica. Retrieved from <http://militera.lib.ru/memo/german/manstein/index.html>; Manstein, E. (1955). *Verlorene Siege*. Bonn. Retrieved from <http://militera.lib.ru/memo/german/manstein/index.html/>

8. Osokorov, A. (2001). *Antysovetskye voynskye formyrovaniya v hody vtoroi myrovoi voyny*. Moskva. Retrieved from https://www.dissercat.com/content/an_tisovetskie-voynskie-formirovaniya-v-gody-vtoroi-mirovoi-voyny.

9. Pahiria, O. (2015). *Mistsia natsystskoho teroru na terytorii Krymu*. Terytoria teroru. Retrieved from <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=819>.

10. Romanko, O. (2006). Krym v planakh voenno-polytycheskoho rukovodstva treteho reikha (1941–1944): yzvestnye fakty y maloyzvestnye proekty. *Yntellektual*, 4, 42–46.

11. Romanko, O. (2006). Ot «nemetskoho Hybraltara» do aryiskoho «Hotenlanda». Krymskyi poluostrov v maloyzvestnykh planakh voenno-polytycheskoho rukovodstva Treteho Reikha (1941–

1944). *Ystorycheskoe nasledye Kryma*, 14, 115–121. Retrieved from <http://a-pesni.org/ww2/oficial/krym/a-otnengibr.php>.

12. Chaikovskiy, A. (1994). *Nevidoma viina. (Partyzanskyi rukh v Ukraini. 1941-1944 rr. movoiu dokumentiv, ochyma istoryka)*. Kyiv: Vydavnytstvo Ukraina.

13. Shpeer, A. (2010). *Vospominania*. Moskva: Zakharov. Retrieved from <https://ru.djvu.online/file/dqdEMry7RIZSL>.

14. Nakaz «Pro viiskove sudochynstvo u raioni «Barbarossa» / «Führer-Erlasse» 1939–1945 (über die Ausübung der Kriegsgerichtsbarkeit im Gebiet «Barbarossa»). Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=Q4Dw_Bt0zcC&pg=PA172&lpg=PA172&dq=aus%C3%BCbung+der+kriegsgerichtsbarkeit+im+gebiet&source=web&ots=GVNk1VGek&sig=i0rilKVNjF063tUOr11j3XsfWGQ&redir_esc=y#v=onepage&q=aus%C3%BCbung%20der%20kriegsgerichtsbarkeit%20im%20gebiet&f=false.

15. Fleischhauer, I. (1983). *Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion*. Stuttgart: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.

16. Hoffmann, J. (1991). *Kaukasien 1942/43. Das deutsche Heer und die Orientvölker der Sowjetunion*. Freiburg: Rombach.

17. Kunz, N. (2005). *Die Krim unter deutscher Herrschaft (1941–1944). Germanisierungstypologie und Besatzungsrealität*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Oleksandr Porypaliak,

Ph.D (History)

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE POLICY OF NAZI GERMANY ON THE TERRITORY OF THE CRIMEAN PENINSULA (1941 – 1944)

Abstract. *The article considers the policy of Nazi Germany in the occupied Crimea during 1941-1944. The study aims to study and analyze the features of the Nazi occupation regime on the territory of the Crimean peninsula. The author analyzes the plans of the Nazi leadership for the future of the Crimean peninsula in the postwar strategy of Berlin to the occupied territories, considers the main approaches in the implementation of the Generalplan OST. The basic concepts of the future position of the Crimean peninsula in the geostrategic calculations of the Third Reich are reflected. In particular, the plans of the Minister for the Eastern Occupied Territories A. Rosenberg, the calculations of the General Commissioner of "Tavria" A. Fraunfeld, the leader of the Nazi Labor Front R. Leigh, and future plans for the fate of the peninsula leader of the Third Reich – A. Hitler. The repressions against the local population and the attitude of the German administration to certain ethnic and political groups, in particular, to the Crimean Tatars, Russians, Ukrainians, and Crimean Tatars, were studied. The article reflects the activities of Einsatzgruppe D and its sounding teams in the Crimea. The consequences of ethnic cleansing of the Nazis in the Crimea are generalized and the course and features of the Holocaust on the territory of the peninsula are described.*

The issue of relations between the Crimean Tatars and the German occupation administration is covered separately. The course of hostilities for the Crimean peninsula is analyzed, the main milestones of the German-Soviet armed struggle for the Crimea are described. Revealing the issue in the context of hostilities between the Wehrmacht and the Red Army, the author attempted to explain the difficult position of the peninsula in the administrative structure of the occupiers and the main reasons for its long rule directly by the German military command. The aspect of administrative and territorial subordination of Crimea during the occupation has been studied. In general, the author made an attempt to comprehensively consider the policy of the Nazis in the Crimea in its various aspects and planes.

Key words: *Crimea, Germany, World War II, occupation regime, repressions, geopolitics, Gothenland.*

Надійшла до редколегії 16.04.2021

РЕЦЕНЗІЇ**УДК 327.913(4)(410)(051)**<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.19.8>**Олег Машевський,***д-р іст. наук, проф.**Київський національний університету**імені Тараса Шевченка**Київ, Україна***ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ І ВЕЛИКА БРИТАНІЯ У ПОШУКАХ НОВИХ
ФОРМ СПІВПРАЦІ****Рецензія на монографію А. В. Грубінка, А. Ю. Мартинова «Європейський
Союз після BREXIT: продовження історії»
(Тернопіль–Київ, 2021. 258 с.)**

Автори монографії зосередились на науковому аналізі актуальної наукової і прикладної теми, яка стосується проблеми адаптації Євросоюзу до нових умов, які склалися після виходу Великої Британії з ЄС. Символічно, що цей процес співпав із кризою процесу глобалізації, що обумовлено пандемією та її викликами міжнародній безпеці. Ще до пандемії Велика Британія визначилася щодо обрання власної стратегії перетворення на полюс сили англосаксонського світу. Це не випадково, адже ще на початку ХХІ ст. американський мислитель Амітаї Етціоні дійшов висновку, що на межі 1989–2001 років, тобто від часу, який минув після падіння Берлінського муру до епохальних терористичних актів 11 вересня 2001 р., закінчилось відразу декілька історичних епох. По-перше, минув час традиційних імперських утворень, по-друге, під сумнівом опинився державний суверенітет, який, починаючи з часів Тридцятирічної війни XVII століття був фундаментом модерної міждержавної системи. Все частіше здається, що стріли часу зійшлися в теперішній умовній координаті, яка підводить ризику під історичним досвідом минулого розвитку, та створює сценарій для подальшого перебігу історичного процесу. На наших очах формують нові глобальні союзи. Країни «великої сімки» намагаються долучити до кола демократій проти автократій Росії та Китаю – Індію, Австралію, Республіку Корея. Внаслідок цього ми є свідками унікального історичного процесу формування нової світової системи. Причому за цих обставин ключовими питаннями стають проблеми виживання або адаптації до нових глобальних умов інституту державності та його якісного наповнення.

Сучасний Європейський Союз це одночасно міжнародне і державо-подібне утворення, яке поєднує у собі риси принаймні трьох державних союзів: міжнародної міжурядової організації, конфедерації й федерації. Це не лише

обумовлює складність предмету дослідження, а й його суперечливість. В умовах радикальних суспільних змін завжди важко їх відслідковувати та адекватно аналізувати. Це титанічне завдання додатково ускладнюється внаслідок наявності внутрішньо цехової методологічної кризи в родині суспільних наук. Тому, зважаючи на всі ці об'єктивні складності, можна лише вітати спроби пошуку нового теоретико-методологічного синтезу, який має допомогти суспільству усвідомити сутність історичного часу та діяти в ньому максимально раціонально та ефективно.

На сторінках монографії ставляться питання евристичного потенціалу дослідження проблеми європейського історичного досвіду, крім того, суттєва увага приділяється висвітленню системного підходу до соціального вектору європейської політики. Також розглядається питання вирішення ключових соціальних проблем, які стоять на перешкоді якісному поглибленню європейської інтеграції із збереженням основних орієнтирів соціального ринкового господарства. Серед зазначених питань автори виокремлюють та аналізують найважливіші аспекти, які стосуються передусім подолання бідності та боротьби з безробіттям.

У монографії окреслюється коло методологічних проблем трансформаційного історичного періоду, залучено до його вивчення синтезуючий підхід, який полягає у використанні історичного, соціально філософського, економічного, політологічного, правового підходів. Подібний підхід дозволяє відновити синтез наукового знання, який часто порушується не лише під впливом дії тенденції до спеціалізованої фрагментації складних об'єктів дослідження, а й дає можливість максимально точно врахувати специфіку перехідної історичної доби.

Оскільки теоретичне осмислення цих процесів, звичайно, не є наукою заради науки, принаймні впродовж 90-х рр. ХХ ст. воно тривало під відчутним впливом романтичного європеїзму. Останньому була притаманна певна тенденція до утопічного спрощення системної трансформації, міфологізації процесу європейської інтеграції України, який із складного діалектичного явища фактично перетворювався на механічне єднання. На цьому фоні здавалось, що створювані державні структури України за моделлю «наздоганяючого» розвитку мали надзвичайно швидко долати проблеми, які європейські країни вирішували століттями.

Після подій 1989 р., пов'язаних із тотальною перемогою суспільного суцільного споживання та ліберальних економічних ідей, втіленням яких стало формування наднаціональних ринків та глобалізації фінансової системи, так би

мовити класична європейська соціальна система опинилась під потужним ідейно-політичним тиском та загостренням економічної конкуренції. Зазначена реальність лишається досить складною. Адже висока вартість робочої сили, наприклад, в країнах старої Європи спонукає роботодавців шукати дешевшу робочу силу, але такої само високої кваліфікації. Якщо її не вдається знайти в межах ЄС, коло пропозиції поширюється на інші системи, інтегровані у глобальну економіку. Подібний соціальний демпінг, як слушно наголошує автор, ускладнює відтворення якісної робочої сили та ставить під сумнів конкурентну спроможність передусім традиційних галузей економіки.

Складна процедура реструктуралізації європейського економічного простору зіштовхується із проблемою адаптації соціальних вигод до широкого проекту європейської інтеграції. Проте реформаторські налаштовані уряди більшості країн ЄС не посприяли закріпленню найважливіших положень Європейської соціальної хартії у проекті першої в історії Конституції Європейського Союзу.

Проте епідеміологічні, енергетичні та економічні кризи поступово порушували соціальний консенсус та стабільність, провокуючи появу нового явища, яким стала так звана нова бідність, тобто суттєве кількісне та якісне скорочення середнього класу. Аналогічний процес, пов'язаний із масштабним перерозподілом державної власності за часів горбачовського перебудови відбувався і в СРСР. Внаслідок цього інтенсивна соціальна диференціація та низхідна соціальна мобільність спровокували помітну пауперизацію широких соціальних верств.

На іншому полюсі багатства Європи відбувалась інтеграція держав добробуту, яка в свою чергу загострила проблему субсидіарності. Адже в географічному сенсі не всі європейські регіони є однаково розвинутими, в силу своєї різної економічної спеціалізації, яка склалась внаслідок історичного розподілу праці. Врешті посилилась тенденція до перекладання відповідальності за вирішення проблем бідних регіонів на них самих. Той же німецький досвід, пов'язаний із об'єднанням Сходу і Заходу країни, засвідчив, що навіть величезні інвестиції у розвиток інфраструктури, запровадження нових технологій, докладання зусиль до підвищення продуктивності праці, – все це разом взяте не вирішує достатньо швидко проблему соціальної конвергенції. Вирівнювання соціального простору багатших та бідніших федеральних земель відбувається досить повільно. Не в останню чергу ці проблеми стали вагомою причиною для виходу Великої Британії з Євросоюзу.

Аналогічні проблеми існують на рівні ЄС, чиї регіональні структурні фонди не можуть максимально ефективно вирішити проблему зменшення рівня соціальної диференціації в ЄС. Вивезення капіталу до країн з меншими соціальними витратами спонукає чинних політиків ЄС замислитись над проблемою соціального демпінгу. Адже низькі розцінки на працю в нових країн ЄС підривають соціальний консенсус, який існував в старих країн ЄС.

Фактично більшість нових країн членів ЄС на декілька порядків відстають за доходами від колишніх найбідніших країн старого Європейського Союзу. В свою чергу відрив України від цих нових бідних країн ЄС є ще більшим. Тож проблема бідності стає однією з головних у процесі подолання соціальних бар'єрів на шляху до ЄС.

Проблематика монографії має практичне значення для зовнішньої політики України. Адже Євросоюз є важливим сусідом та торговельним й політичним партнером України, а вступ до нього задекларований фактично як праобраз стратегічної національної ідеї. Європейський проект за своєю сутністю є постмодерністським, оскільки він намагається подолати модерн, із яким пов'язаний націоналізм, та вийти на рівень толерантного погодження різних національних інтересів. Активізація процесу глобалізації спонукала інтеграційні структури виконувати функції, які обмежують національний суверенітет. Історіографічний дискурс спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу доводить, що зазначений стратегічний курс європейської інтеграції залежить від спроможності еліт та народів Європи знайти спільну європейську ідентичність та організувати навколо неї процес визначення місця та ролі Євросоюзу у сучасній системі міжнародних відносин. Зазначений процес у віддаленій історичній перспективі залишається відкритою можливістю з негарантованим позитивним, або негативним результатом.

Вихід Великої Британії з Європейського Союзу, який був несподіваним для багатьох дослідників європейської інтеграції, визрівав поступово. Автори рецензованої монографії перераховують основні тенденції, які вплинули на це рішення. Насамперед мова йде про нерегульованість стратегії розвитку ЄС, долі спільної європейської грошової одиниці, недосконалість системи прийняття рішень у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, що обумовило недієву відповідь ЄС на російський і китайський автократичні виклики. Попри об'єктивні проблеми, які пов'язані із взаємною адаптацією старих та нових країн членів ЄС, європейський інтеграційний проект продовжує розглядатись як ключ до вирішення питань, які ставить сучасне життя, та пошуку відповідей на виклики глобалізації. Зокрема, у заключному

шостому розділі автор зупиняє увагу на теоретико-методологічному та практичному аналізі проблеми демократії.

Країни так званої «нової» Європи, які на відміну від «старої», представлені передусім Німеччиною та Францією, безумовно підтримали дії США в Іраку, намагались застрахувати себе від імпульсів до створення Сполучених Штатів Європи. Зокрема, в питанні розробки проекту Конституції ЄС Польща та Іспанія наполягали на збереженні за ними такої само кількості голосів при прийнятті рішень, як і для Німеччини та Франції. Натомість ФРН висловлювала незадоволення тим, що, наприклад, одна з найменш населених країн розширеного ЄС Мальта матиме стільки ж голосів, скільки й впливова німецька федеральна земля Баварія. Тому було висунуто компромісне рішення щодо так званої подвійної більшості в процесі прийняття рішень у ЄС. Суть зазначеної ідеї полягає в тому, що рішення мають вважатись прийнятими, якщо за них є більшість голосів від країн, у яких мешкає більшість населення ЄС.

Автори монографії шукають відповідь на питання, яким буде Євросоюз після виходу Великої Британії. Не менш важливою проблемою є питання, чи стане Британія після виходу з Європейського Союзу «глобальною» Британією. Звичайно, Британія занепокоєна перетворенням ЄС на наддержаву, яка має не лише свій прапор, гімн, валюту, а й зародок спільного європейського війська і намагається проводити спільну зовнішню і оборону політику. Лондон виступає за сильніший опір Китаю та витіснення Росії з Європи. Зміна регіональних впливів у ЄС, що може породжувати нову структуру конфлікту інтересів не лише окремих країн, а й різних регіональних угруповань. Назрілим видається питання чіткого розподілу повноважень між наднаціональними та національними органами влади на всіх рівнях. Більш адекватної до цієї тенденції буде не стільки більш централізована федералістська Європа, скільки децентралізована конфедеративна Європа. До речі саме модель останньої виглядає більш відкритою для подальшого розширення. Зазначена праця просякнута духом реалістичного європеїзму. Тому, не в останню чергу і завдяки цьому, рецензована монографія стане помітним явищем у вітчизняній європеїстиці.

Oleh Mashevskyi,

Dr. habil.(History), Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

EUROPEAN UNION AND GREAT BRITAIN IS SEEKING NEW FORMS OF COOPERATION

**Review of the monograph by A.V. Grubinko, A. Yu. Martynov
"The European Union after BREXIT: a continuation of history"
(Ternopil – Kyiv, 2021. 258 p.).**

***Abstract.** The authors of the monograph focused on the scientific analysis of an actual scientific and applied topic, which concerns the problem of adaptation of the European Union to the new conditions that have emerged since the UK left the EU. It is symbolic that this process coincided with the crisis of the globalization process due to the pandemic and its challenges to international security. The modern European Union is both an international and a state-like entity, which combines the features of at least three state unions: an international intergovernmental organization, a confederation and a federation. This not only determines the complexity of the subject of study, but also its inconsistency. In conditions of radical social change, it is always difficult to track and adequately analyze them. This titanic task is further complicated by the presence of an in-house methodological crisis in the family of social sciences. Therefore, given all these objective difficulties, we can only welcome attempts to find a new theoretical and methodological synthesis, which should help society to understand the essence of historical time and act in it as rationally and efficiently as possible.*

The pages of the monograph raise questions about the heuristic potential of the study of the problem of European historical experience; in addition, significant attention is paid to the coverage of a systematic approach to the social vector of European policy. It also addresses the issue of solving key social problems that stand in the way of qualitative deepening of European integration while maintaining the basic guidelines of social market economy. Among these issues, the authors highlight and analyze the most important aspects, which relate primarily to overcoming poverty and combating unemployment.

The monograph outlines the range of methodological problems of transformational historical period, involved in its study synthesizing approach, which consists in the use of historical, socio-philosophical, economic, political science, legal approaches. This approach allows to restore the synthesis of scientific knowledge, which is often disrupted not only by the tendency to specialized fragmentation of complex objects of study, but also allows to take into account the specifics of the transitional historical period.

In a geographical sense, not all European regions are equally developed, due to their different economic specialization, which has developed as a result of the historical division of labor. Eventually, there is a tendency to shifting responsibility for solving the problems of poor regions to themselves. The same German experience with the unification of East and West of the country has shown that even huge investments in infrastructure development, introduction of new technologies, efforts to increase productivity - all this together do not solve quickly enough the problem of social convergence. The leveling of the social space of richer and poorer federal states is rather slow. Last but not least, these problems became a good reason for the Great Britain's withdrawal from the European Union.

The issue of the monograph is of practical importance for the foreign policy of Ukraine. After all, the European Union is an important neighbor, trade and political partner of Ukraine and accession to it is actually declared as a prototype of a strategic national idea. The European project is essentially postmodern, as it seeks to overcome the modernism with which nationalism is associated and to reach a level of tolerant agreement of different national interests. The intensification of the globalization process has prompted integration structures to perform functions

that limit national sovereignty. Historiographical discourse of common foreign and defense policy of European Union proves that this strategic course of European integration depends on the ability of elites and peoples of Europe to find a common European identity and organize around it the process of determining the place and role of the European Union in the modern system of international relations. This process in the distant historical perspective remains an open possibility with an unguaranteed positive or negative result.

Britain's withdrawal from the European Union, which was unexpected for many researchers of European integration, matured gradually. The authors of the peer-reviewed monograph list the main trends that influenced this decision. First of all, we are talking about the unregulated EU development strategy, the fate of the common European currency, the imperfection of the system of decision-making in the field of common foreign and security policy, which led to an ineffective EU response to Russian and Chinese autocratic challenges. Despite the objective problems associated with mutual adaptation of old and new EU member states, the European integration project continues to be seen as the key to addressing the challenges of modern life and finding answers to the challenges of globalization. In particular, in the final sixth chapter, the author focuses on the theoretical, methodological and practical analysis of the problem of democracy.

The authors of the monograph are looking for an answer to the question of what the European Union will be like after the exit of Great Britain. No less important is the question of whether Britain will become a "global" Britain after leaving the European Union. Of course, Britain is concerned about turning the EU into a superpower that has not only its own flag, anthem, currency, but also the germ of a common European army and tries to pursue a common foreign and defense policy. London advocates stronger resistance from China and ousting Russia from Europe. Changing regional influences in the EU may create a new structure of conflict of interest not only for individual countries but also for various regional groups. The issue of a clear division of powers between supranational and national authorities at all levels seems ripe. More adequate to this trend will be not so much a more centralized federalist Europe as a decentralized confederative one. By the way, the model of the latter looks more open for further expansion. This work is imbued with the spirit of realistic Europeanism. Therefore, not least because of this, the peer-reviewed monograph will become a notable phenomenon in domestic European studies.

Key words: *European Union, Great Britain, Brexit, European integration, historiographical discourse, globalization.*

Надійшла до редколегії 22.04.2021

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

2021 – № 19

Комп'ютерна верстка: Скульська Ірина Петрівна / Коваль Андрій Павлович

Коректор: Понипаляк Олександр Дмитрович

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.